

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

SACCO ile VANZETTI'nin ÇİLESİ

howard fast

HOWARD FAST - SACCO İLE VANZETTİ'NİN ÇİLESİ

20

Ücretsiz

Payel Yayınevi

<http://rantey.org>

PAYEL YAYINLARI 20
Roman Dizisi 2

Birinci Baskı Ağustos 1969
Kapak Düzeni : Artun Yeres
Dizgi - Tertip Asya Matbaası
Baskı - Cilt Fono Matbaası

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

HOWARD FAST

SACCO İLE VANZETTI'NİN ÇİLESİ

Türkçesi
Şerif HULÛSÎ

PAYEL YAYINEVİ

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

İ s t a n b u l

***Inandıkları prensiplere, sevdikleri memle-
kete ve kendilerine inanan halka ihanet
etmektense, hapsi, hatta ölümü bile göze
alan dünün ve bugünün o cesur Ameri-
kahlarına.***

BAŞLANGIÇ

Massachusetts devletinin South Braintree şehrinde bir ticaret kurumunun müstahdem maaşlarını ödemek için ayrılan parası, 15 Nisan 1920 de, kurnazca ve vahşice çalındı. Hırsızlık olayı sırasında, bir veznedarla bir bekçi haydutlar tarafından öldürüldü.

Neden sonra, bir deri işçisi olan Nicola Sacco ile, fırın işçiliği, çimento işçiliği ettikten sonra, o sıralarda işporta ile balık satan Bartolomeo Vanzetti yakalandı, hırsızlık etmek ve adam öldürmekle suçlandı. Massachusetts devletindeki Dedham şehrinde mahkemeye verildiler, davaya bakacak jüri heyeti bunların suçlu olduklarına karar verdi.

Massachusetts devletindeki kanunlara göre, yargıç kararını vermeden önce, savunmalar ve bir üst mahkemeye itirazlar yapıldı. Sacco ile Vanzetti davasındaki savunmalar, bir üst mahkemeye yapılan itirazlar yedi yıl sürüp gitti. Davaya bakınakla görevli yargıç ancak 9 Nisan 1927 de her iki adamı idama mahkûm etti, cezanın 10 Temmuz 1927 de yerine getirilmesine karar verdi.

Bununla beraber, kararın yerine getirilmesi, türlü sebeplerden ötürü, 22 Ağustos 1927 ye kadar gecikti.

I

Gün sabahın saat altısında başlar. Bu saatte başlayan gün, bir çoklarınca günün sonu sayılan gece yarısına kadar, tam on sekiz saat sürer.

Sabahın saat altısında, etraftaki hayvanlar ve tabiat nefes alır ve günün doğduğunu anlar. Balık, karmı üstüne döner, sulara dalıp puslu ve bulanık aydınlığı seyre başlar. Göklerde uçan kuşlar güneş çemberinin kıyısını görebilirler. Yerde ise, toz sabah sisine karışır, bu sisin içinden de sekiz köşeli bir hapisane, tıpkı bir orta çağ şatosu gibi, yükselir.

Hapisanenin kalın ve yüksek duvarları üstünde nöbet tutan insanlar bakışlarını tan yerine doğru çevirirler. Nerdeyse horozlar ötecek ve güneş yine doğacaktır. Nöbetçi de herkes gibi bir insandır. Kendi düşünceleri, hulyaları vardır, ama, hissediyor ki, bütün medeniyet tarihi, ve durmadan yankılar yapan kırbaç sesleri de, kendisini bütün ölümlülerden, sizin gibi ve benim gibi insanlardan ayırmaktadır. İnsanların en feci korkuları, en güzel umutları üstünde belindeki tabancası, elindeki topuzlu sopası ile gözcülük etmek görevini yüklediğinden, bu insanlardan farklıdır da.

Sabahın bu saatında, hapisanedeki ölüm evinde bir hırsız uyandı. Yeryüzünün adeta hiç duyulmıyan fısıltısı ve çıtırdısı, günün ışımasıyla kızışıp, kendisini uyan-

dırmıştı. Küçücük yatağında gerindi, esnedi, kendine geldikçe, içine bir korku düştüğünü anladı.

Bu adamın adı Celestino Madeiros'dur. Yirmi beş yaşındadır, ama, daha genç görünür, az çok yakışıklıdır da. Kin, zorbalık ve ihtiras yılları kendisini sanıldığı kadar yıpratmamıştır. Düz bir burnu, kalın dudaklı bir ağzı vardır, alnı çekiktir, ama koyu renkli gözleri korku ve umutsuzluk yüzünden ağırlaşmıştır.

Bu adam hırsız Madeiros'tur. Uykusu dağılmış, zihni çalışmaya başlamıştır. Onun için, bugünün yeryüzünde geçireceği son gün olduğunu anlamaktadır.

Bütün vücudu bu düşünce ile ürperdi ve titredi. Sanki vücudundaki ürpermeleri durdurmak istermiş ve kalbini ısıtmak istermiş gibi, mevsimlerden yaz, hava da sıcak olduğu halde, battaniyeyi üstüne çekti, ama, fayda etmedi, vücudu ürpermelerle sarsılmakta devam etti. Korkudan işte böyle bütün vücudu buz kesmiş olarak uyandı.

Madeiras, ilk önce, ölümden çok uzak olduğunu hayal edip, yüreğine su serpmeye çalıştı. Gözlerini kapadı, hâlâ yirmi beş yaşında olmadığına, hâlâ bir çocuk olduğuna, Massachusetts devletindeki New Bedford'ta okula gittiğine kendini inandırmaya çalışmak için, geçmiş yılların hatıraları içine daldı. Kendini küçük bir odada oturmuş gördü; bir öğretmen kendisine kolayca anladığı matematiği öğretiyordu; Madeiros'un iyi bir hafızası vardı. Sonra, başka bir odada, başka bir öğretmen kendisine anlaşılmaz bir dilin kelimelerini hece hece söyletiyordu. New Bedford'u, Massachusetts devletini ve Amerika Birleşik Devletlerini bulup seçen annesi ile babası olduğu gibi, bu öğretmeni bulan da yine onlardı. Ama, bu yabancı kelimeleri pek güç kavradığından, işin içinden bir türlü çıkamıyordu.

Annesi ile babasının bulup seçtikleri bu memlekette, gelin görün ki, kendisi hapisanelere düşmüştü. Asor ada-

larında doğru dürüst oturacaklarına, bu Massachusetts devletine geldiklerinden ötürü, her ikisine de lânetler etti. Oysa, ataları Asor adalarında pekâlâ gül gibi geçinip gitmişlerdi. Ömrünün son gününü yaşadığından ötürü, annesine, babasına, hele kendisini dünyaya getirdiği için pek sevdiği annesine lânetler ettiğini anlayıp, yataktan fırladı, diz çöküp, dua etmeğe başladı.

İşlediği sayısız günahlarının affedilmesi için yalvar-
dı. İçki içmiş, kumar oynamış, kendini sefahata vermiş,
adam öldürmüş, hırsızlık etmişti. Ellerini bitiştirip, al-
nını yatağına dayayarak, mırıldanmağa başladı: «Tanrı-
nın anası, Meryem Ana, bütün yaptıklarımı affet. Bir in-
sanın işliyebileceği günahların hepsini işledim, ama, af-
fedilmek istiyorum. Akıbetimi, yaptıklarımı, beni bura-
ya getiren şeyi uzun uzun düşündüm; anladım ki, bunla-
rın hiç biri benim kabahatım değil. Ben hiç bir zaman
affedilmekten başka bir şey istemedim. Daha birçok
şeyler oldu, ama, beni affeden olmadı. Yanlışın yanlış
olarak kalmasını istemiyorum. Yanlış düzeltmeğe, bu
kötülüğü iyilik haline getirmeğe çalıştım. Kimse benim
yüzümden ıstırap çekmemeli. İşlediğim cinayeti itiraf
ettim. Kunduracı ile balık satıcısını ağır bir yükten kur-
tardım. Daha başka ne yapabilirim? Dünyaya gelmeği
ben kendim mi istedim? Ama, işte yeryüzündeyim, iyi
kötü, işin içinden sıyrılmak bana düşer. Şimdi, her şey
bitti. Affedilmekten başka bir şey istediğim yok.»

Duasını bitirmişti, ama, sanki afsunlamak istermiş
gibi, kendi adını mırıldanmakta devam ediyordu. «Ben
Madeiros'um» diye tekrarlıyordu. Adını yirmi defadan
fazla tekrarladıktan sonra, yere yığıldı, yüzünü iki elile
kapayıp, ağlamağa başladı. Başkalarını uyandırmaktan
korkuyormuş gibi, sessiz sessiz ağlıyordu. Görenin yüre-
ği parçalanırdı. Çünkü, büyük bir acı, büyük bir ıstırap
duyuyordu.

Madeiras elektrikli iskemlede idam edilmek cezasına çarptırılmıştı, idam kararı bu akşam yerine getirilecekti. Yeryüzünde topu topu yirmi beş yılcık yaşamış, bunun bir kısmı da hapisanede geçmişti. Ama, bu kısacık ömründe ne de çok cinayet işlemenin yolunu bulmuştu.

Çocukluğu, bir hayvan yavrusunun hayatı gibi, kin, öfke, ve umutsuzluk içinde geçmişti. Önce, Massachusetts devletindeki, New Bedford, sonra da Rhode İsland devletindeki Providence şehrinin en sefil mahallesinde yoksulluk içinde büyümüştü. Okulda pek fazla bir şey öğrenmemişti. Kendisine aptal gözü ile bakmışlar, öğretilenleri aklı pek kolay almadığı için, çocuklar da: «Katır kafalı, taş kafalı, beyni sulanmış» vb., gibi lakaplar takmışlardı. İşin hakikatı şu ki, gözleri hastaydı, bir şeye uzun uzun baktı mı gözleri ağırırdı.

Onun için, okulu bıraktı, büsbütün başka şeyler öğrendi. On iki yaşındayken, ambarlarda, antrepolarda, on dört yaşında, marşandiz vagonlarında hırsızlık etmişti. On beş yaşında, pezevenklik mesleğini öğrenmiş, medeniyetin kendisine sunduğu zevklere dalıp, kumarhane ile meyhane arasında ömür törpülemişti. On yedi yaşında, elinde silâhla hırsızlık etmiş, altı ay sonra da, adam öldürüp, ilk cinayetini işlemişti.

Madeiras, tek kelime ile, binlerce hayduttan biriydi. Böyle olmasına şartların da karmaşık bir yardımı olmuştu. Bu şartları kendisi ne anlıyabilmiş, ne de izah edebilmişti. Zaten bunların incelenmesile ilgilenen biri de çıkmamıştı. Ömrü yahudi mahallelerinde, dar sokak aralarında geçmiş, hatta buralardaki manzaranın bir unsuru haline gelmişti. Yakalanınca, sopayı yiyordu. Çünkü, hırsız olduğunu bir türlü gizliyemezdi. Hırsızlığı, yüzünden, her halinden belli olurdu. Onun için, sopa atıp

yola getirilmesi lâzımdı. Bu yüzden, sonraları, yakalanmamak için elinden gelen her şeyi yaptı.

Kendisine ara sıra dürüst ve namuslu bir iş teklif edilince, reddederdi. Hırsızlık etmeden yaşanabileceğini bir türlü aklı almazdı. Çalışmak onda korku ve zillet, dehşet ve güvensizlik uyandırırđı; onun için, kendisine bir iş teklif edildi mi, başını çevirirdi.

Bir defasında, yapılan bir iş teklifini kabul edip çalışacak oldu, yarı makina gibi düzenli çalışma canını sık-tı. Oysa, bu can sıkıntısı kendi yaşama tarzının, eninde sonunda bir cinayet işine karışmasını isteyen o korkunç mantığın doğurduğu acı bir sonuçtu.

Yaşama tarzının ve hayatının korkunç mantığı, on sekiz yaşındayken, iki adamın gelip kendisini Providence şehrinde bulmalarına sebep olmuştu. Madeiros, o zamanlar, bu şehirde pek tanınmıştı. Soğuk ve sert bakışlı bu iki adam Celestino Madeiros'un kendileri gibi hırsız olduğunu ötedenberi biliyorlardı. Onun için, hazırladıkları yağlı bir vurgun işinin sözünü etmeğe ve bu işe katılmak isteyip istemediğini kendisine sormağa gelmişlerdi. Madeiros:

— Elbette ki, isterim, dedi.

Bu işte büyük bir para vardı. Eğer katılmak isterse, ömrünün bütün günlerini bir kral gibi cepleri para dolu olarak, geçirebilir, para ile istediği kadını elde edebilir, istediği zaman kokain ve morfin bulabilir, canının istediğini yapabilirdi. Madeiros:

— Evet, ben bu işte varım, dedi.

Bu konuşmanın ertesi günü, yani 15 Nisan 1920 de, Madeiros ile öteki iki kişi bir arabaya bindiler. Kuzeyin yolunu tuttular, öğleden sonra saat üç sularında Massachusetts devletindeki South Braintree şehrine vardılar. Arabayı bir kundura fabrikasının önünde durdurdular. Fabrikada işçi ve müstahdemlere aylık olarak veri-

lecek 15.776 dolar hazırlanmaktaydı. İki hırsız fabrika içinde elde ettikleri bir suç ortağı vasıtasile bunu haber almışlardı. Bütün hazırlıkların tamamlanmasını ve parayı ağır madenî çekmeceler içinde götüren iki muhafızın fabrikadan çıkmasını beklediler. Saat üçe bir iki dakika kala muhafızlar görününce, arabadaki üç kişiden ikisi inip, bunların üstüne çullandılar, teslim olmalarına ya da kaçmalarına vakit bırakmadan, ikisini de soğukkanlılıkla devirerek parayı kaptılar, hemen arabaya atlayıp, son hızla fabrikadan uzaklaştılar.

Bu iş Madeiros için pek kolay olmuştu. Arabanın içinde kalmıştı, eli tabancasının tetiğindeydi. Öldürme işine karışmamış, bunu öteki ikisi becermişti. Ele geçirilen ganimet bölüşülünce, Madeiros'un payına aşağı yukarı üç bin dolar düşmüştü.

Celestino Madeiros'un başının hiç dertten kurtulmaması nasıl mukadderse, ölümü de o kadar mukadderdi. Bir işten yakasını kurtardı mı, bir yenisi gelip yakasına yapışıyordu. Yedi yıl sonra, ölüm evinde bulunmasının ve idam edilmesinin sebebi bununla izah edilebilir.

Kaderin cilvesine bakın ki, aynı gün iki adam daha idam edilecekti. Bu iki insan South Braintree'deki çifte cinayeti işlemekle ittiham edilmişti. Oysa, biliyoruz ki, Madeiros bu cinayetin hem şahidi, hem de suç ortağı idi.

Madeiras hem bunu biliyor, hem de bu iki insanı tanıyordu. Bunlardan biri Sacco adlı bir kunduracı, ötekisi de Vanzetti adlı bir balık satıcısıydı. Her ikisi de İtalyandı. Madeiros Portekizli olduğu halde, kendini bu insanlarla az buçuk akraba gibi hissediyor, bunları düşününce, korku içinde olan yüreği avunuyordu. Madeiros, hapisanede yattığı yıllarda, bu iki insanın işlemedikleri, hatta karışmadıkları, ama, kendisinin yakından katıldığı bir suç yüzünden mahkûm edilmeleri üstünde

uzun uzun düşünmüştü. Bu konu dışında bir şey düşünmesi güç olmakla beraber, bunun dışında daha başka şeyler de düşünmüştü. Düşüncelerini etrafında toplıyabileceği hiç bir akla uygun bilgi sistemine sahip değildi. Onun için, düşüncesi ağır ağır ve güç işliyor, çoğu zaman ya aydın bir manadan yoksun oluyor, ya da mantıklı bir sonuca varamıyordu. Normal bir insanın birkaç saatte hallediverdiği şeyi, belki de, o haftalarca kafa yorup halledebiliyordu, denebilir.

Yine de öyleyken, kendi durumu, hayatı, kaderi ve kendisini korkunç âkıbetine doğru adım adım götürecektik kadar elinde oyuncak olduğu karşı gelinmez kuvvetler ile ilgili bu derin düşüncelerden, sonunda, bir anlayış parıltısı belirdi. Bu düşünceler hem kendisine hem de başkalarına karşı acıma duygusu uyandırdığı, kendisini dua etmeğe kadar götürdüğü gibi, sonunda ağlamağa kadar vardı.

Dua ettiği zamanlarda bir an geldi ki, bu iki insanın işlemedikleri bir suç yüzünden mahvolmalarına müsaade etmemesi gerektiğini anladı. Kafasında bu aydın fikir belirince, yüreği rahat ve huzura kavuştu, gergin olan sinirleri yatıştı. İlk itirafını nasıl büyük bir gönül rahatlığı ile yazdığım ve bunu ara sıra okuduğu **Boston American** gazetesine nasıl göndertmeğe çalıştığını, aradan uzun zaman geçtikten sonra, şimdi hatırlamıştı. Oysa, bu itiraf mektubu gazeteye gönderilecek yerde, Şerif yardımcısı Curtis'e verildi, o da bunu bir kenara atıp, meseleyi böylece hasıraltı etti.

Ama, Madeiros bununla da kalmadı, ikinci bir itiraf mektubu yazdı, güvenilir bir kimse ile Nicola Sacco'ya yolladı. Güvenilir adam, Sacco'nun bu mektubu okuyunca, titremeğe başladığını, gözlerinden yaşlar boşandığını sonradan Madeiros'a anlattı. Madeiros zavallısı bu

sözleri şaşkın şaşkın dinleyince, yüreği sevinçle kabardı, yine içini büyük bir rahatlık ve huzur duygusu kapladı.

Oysa, aradan birçok aylar geçtiği halde, Madeiros hapisane dışındaki insanların kendi itirafını öğrenip öğrenmedikleri hakkında hiç bir haber alamadı, ama, biliyordu ki, önceden sıraya konan olaylar dizisinde hiç bir değişiklik olmamıştır: Bu olaylardan biri kendisile, biri de Sacco ve Vanzetti ile ilgiliydi. Pek yakında üçü de ölecekti. Celestino Madeiros işlediği birtakım cinayetler yüzünden, öteki ikisi ise suçsuz oldukları birtakım cinayetler yüzünden.

Hırsız duasını bitirip, doğruldu, kalkıp hücrenin kapısındaki küçük pencereye yaklaştı. Bu yeni günün ışımasına buradan bakabilirdi. Kalın sis perdesi arasından, kalın hapisane duvarlarının bir kanadından başka bir şey göremedi, ama, muhayyilesi daha ilerilere gitti ve birden bugün hürriyete kavuşacağı ve ruhunun kendisi hakkındaki kararın verileceği yere uçacağı sevinci içini kapladı. Ama, bu sevinç kısa sürdü, Madeiros peşinden hiç ayrılmıyan korku ile yine yatağına döndü.

Dua edecek oldu, ama, bir türlü münasip bir dua aklına gelmedi. Yatağına oturdu, biraz sonra yine ağlamağa başladı. Dua dudaklarından bir türlü dökülemediği halde gözlerinden bol bol yaşlar akıyordu.

II

Başgardiyan hemen hemen her zaman gördüğü bir rüya ile uyandı. Bazı rüyalarını, müzmin bir hastalık gibi, her gece görürdü. Bunların çoğunda oynanan roller tersine dönerdi: Kendisi mahpus, mahpus ta başgardiyan olurdu.

Odaya dolan güneşin bol aydınlığı içinde uyandı. Pencereden mavi bir gök görünüyordu, ama, rüyada gördüğü insanları, renkleri ve olayları hâlâ kendine dış gerçekten daha yakın buluyordu.

Rüyasında ettiği itirazlar hep aynı itirazlardı. Hep aynı korkuyu duyar, hep hakkı zorla elinden alındığı duygusunu yaşırdı.

— Ben başgardiyanım, yahu! diye itiraz ederdi.

— Bu bizi ilgilendirmez.

— Anlamamış görünüyorsunuz. Ben hapisanenin başgardiyanıyım.

— Asıl anlamıyan sizsiniz. Demincek te söyledik ki, bu bizi ilgilendirmez.

— Siz kimsiniz?

— Mesele bu da değil. Asıl mesele, sizin içinde bulunduğunuz durumdur. Rahat oturun, size ne söylerlerse onu yapın. Mesele çıkarmayın.

— Kimle konuştuğunuzu bilmiyorsunuz. Ben Başgardiyanım. Buraya istediğim gibi girer çıkarım. Kimse karışmaz.

— Yoo, doğru söylemiyorsunuz. Canınız istediği zaman çıkıp gidemezsiniz.

— Öyle bir giderim ki.

— Sizde büyüklük hastalığı var. Ama, bunun burada yeri yok. İddialarınız boşuna. Hapisanedesiniz. Size ne söylüyorlarsa onu yapın, çenenizi tutun. Verilen emirleri yerine getirin, söylenenleri yapın, o kadar.

Rüyalarındaki konuşmaların şekli hep buydu. Başgardıyan olduğuna hiç inanmak istemiyorlardı. İsteddiği kadar savunsun, muhakeme yürütsün, tartışsın, iddialarını filân ya da falan delille ispat etsin, hep boşunaydı. Onlar da birtakım deliller öne sürüyorlardı.

Rüyalarından birinde kendisine şu soruyu sormuşlardı:

— Hapisane gardıyanı, ya da hatta başgardıyanı olmayı kurmuş ya da aklına koymuş kimse hiç görülmüş müdür? Herhangi bir çocuk itfaiyeci, asker, hekim, avukat, at sürücüsü olmağa heves eder, ama, Allah aşkına söyleyin, yeryüzünde hapisane gardıyanı ya da başgardıyan olmağa hiç tamah eden görülmüş müdür?

Uyku sersemliği geçip, kendine gelen Başgardıyan bu sorudaki derin hakikat üstünde uzun uzun düşündü. Merhamet damarları kabardığı zaman, kendisine öyle gelirdi ki, hapisanelerde çalışan kimseler kendilerini sürükleyip götüren rüzgârın elinde oyuncak olmuşlar, hiç beğenmedikleri bir yere götürülmüşlerdi. Bu sabah ta buna inanmıştı. Korkunç bir boşluk duygusu ile uyanmıştı. Uykudayken, bir yerde bir şeyini kaybetmişti, bugün arasa bunu bulamıyacaktı. Bununla beraber, bu günün istemediği, aklından geçirirmediği bir gün olduğunu kendi içinden söylemeğe çalışmıştı, ama, boşuna.

Yatağına oturdu, abadan ayakkabılarını giydi, kafasında bu düşüncelerle, yıkanınağa ve tıraş olmağa gitti, kendine bir Başgardıyan çeki düzeni verecekti. Ağzını yıkadı, tarandı ve bu süre içinde bunun kendisine bağlı bir şey olmadığını içinden tekrarlıyarak, kendisile tar-

tıştı. Birden bire farkına vardı ki, idam edilecek kimselerin hepsi de kendi kendine aynı şeyi söylemiş, kendini bu şekilde affettirmeğe çalışmış olmalı. Zaten, kendi affetmesinin pek o kadar önemi yoktu. Çünkü, söz konusu kimselerden ne daha önemli, ne daha önemsiz bir insandı. Eskiden de Başgardiyanı, her halde, sonra da Başgardiyan olmakta devam edecekti. Sonra, her şey yine eski halini alacaktı. İnsanlarda olup biteni unutmak melekesi diye bir şey vardır, bunu hiç akıldan çıkarmamalı. Vakti gelince, en derin, en hakikî aşkını unutmıyacak bir âşık gösterilemez. Başgardiyan az buçuk filozoftu. Her mesleğin kötü tarafları vardır. Mesele bundan ibaret. Başgardiyanların hepsi de az buçuk filozoftur, diye düşünürdü. Tıpkı eski deniz kurtları gibi: İdare ettikleri gemi, tayfalarına ya da yolcularına karşı olan sorumlulukları dolayısıyla, kendilerine bir üstünlük verirdi.

«Sabah sabah bütün bunları düşünmeğe devam ettiğine değmez, dedi kendi kendine. İşte o gün gelip çattı, bugün de geçip gidecektir. En iyisi, işi öyle tıklarına koymalı ki, her şey yolunda gitsin.»

Giyinmesini bitirdi. Kahvaltıdan önce ölüm evine uğramağa karar verdi. Avluyu geçti, karşılaştığı birkaç gardiyanla, işine başlamış güvenilir bir iki adamla selâmlaştı. İdare ettiği hapisanede sabah işleri başlamıştı. Demir kapılar çarparak açılıp kapanıyor, çamaşır dolu arabalarını iten mahpuslar geçip gidiyordu. Mutfakla fırından kap kaçak gürültüleri geliyor, hararetli bir çalışmadır gidiyordu. Beri yandan, koridorların taşlıkları sodalı sularla yıkanıp, süngerle siliniyordu. Bu saatte, yani saat yedi sularında, mahpuslar kahvaltı etmeğe giderlerdi. Başgardiyan bunların her yeri çınlatan ayak seslerini, uygun adımla yürüyüşlerini, bin ayakkabının beton yer üstünde çıkardığı gürültüyü duydu. Biraz sonra, duvarların ardından, mahpus hücrelerinden tepsi, ça-

tal kaşık gürültüleri kulağına geldi. Kulakları hapisancenin gürültülerini, birbirinden farklı, türlü sesleri gayet iyi tanırdı. Çünkü, bunlar hayatın sesleri ve gürültüleriydi. Gördüğü rüya hiç olmazsa şu noktada tamamen doğrudu: O, ömrünü hapisanede geçiriyor, burada yaşıyordu.

Ölüm evine varmıştı. Vanzetti ile konuşmak istedi. Pek tabii bir istek. Çünkü, Vanzetti ile her zaman rahat konuşulurdu. Bugünün yaşlı olmamasını, mesele çıkarmamayı aklına koymuş neşeli, uçarı bir iş adamı gibi ellerini oğuşturarak, Vanzetti'nin hücreesine doğru ilerledi.

Yatağında oturan Vanzetti kalktı, gidip Başgardiyanı karşıladı. Vakur bir cda ile birbirlerinin elini sıktılar.

— Günaydın, Bartolomco, dedi Başgardiyan, sizi iyi gördüğüme pek sevindim, hakikaten pek sevindim.

— Belki sandığımdan daha iyiyim.

— Başka türlü olamaz, zaten. Sizin yerinizde kim olsa, kendini pek iyi hissetmez.

— Haklısınız, dedi Vanzetti tevekkülle. Böyle şeyler söylemeden önce çok düşündüğünüzü sanmam. Ama, düşünseniz de, hiç bir şey değişmez, bu da bir hakikat. Pek düşünmeden böyle şeyler söylediğiniz olur. Ama, bu, söylediklerinizin pek doğru olmasına engel değildir.

Başgardiyan Vanzetti'yi dikkatle süzüyordu. Vanzetti'nin yerinde olsa, onun gibi hareket edemiyeceğini anlamıştı. Çok korkar, sesi boğulur, boğazı sıkılır, bütün vücudundan ter boşanır, tepeden tırnağa kadar her yeri zangır zangır titrerdi. Kendini tanır, bilirdi ki, başına böyle bir hal gelse, olacağı mutlaka buydu. Oysa, Vanzetti hiç öyle değildi, gayet sakin görünüyordu. Derin bakışlarla Başgardiyanı süzüyordu. Gür ve kalın bıyıkları görünüşüne alaycı bir unsur katıyordu, ama, iri kemikli mahzun, geniş yüzü Başgardiyanı eskisinden farklı değilmiş gibi geliyordu.

— Sacco'yu bu sabah gördünüz mü? diye Vanzetti sordu.

— Hayır, daha görmedim. Biraz sonra görmeğe gideceğim.

— Çok endişe ediyorum. Açlık grevi onu çok zayıf düşürdü. Hastadır. Beni çok endişelendiriyor.

— Beni de, dedi Başgardiyan.

— Evet, her halde. Gidip göreceğinize ve kendisile konuşacağınıza inanıyorum.

— Peki, gidip göreceğim. Başka ne yapayım istersiniz?

Vanzetti hemen gülümsemeğe başladı. Başgardiyanı birden olgun bir insanın bir çocuğa gülümseyişi ile süzdü.

— Ne yapmanızı istediğimi sahiden öğrenmek merakında mısınız? diye Vanzetti sordu.

— Elimden gelen bir şeyse, diye Başgardiyan karşılık verdi. Her şeyi yapamam. Ama, yapabileceğim bir şeyse, sizi memnun etmek beni pek mutlu kılar, Bartolomeo. Bugün bütün haklarınızı kullanabilirsiniz. Canınız ne isterse, yiyebilirsiniz. Rahip çağırdığınız zaman, gelir.

— Sacco ile biraz başbaşa kalmayı pek isterdim. Bunu sağlayabilir misiniz? Kendisine bilmediği birçok şeyleri söyleyeceğim. Onunla bir saatçık olsun başbaşa kalabilmem mümkün olursa, size pek minnettar olurum.

— Sanırım ki mümkündür. Bir deneyeceğim. Ama, bcceremezsem, sakın kırılmayın.

— Beni anlamanızı rica ederim. Bunu isteyişim, Sacco'dan daha kuvvetli ya da daha gözüpek olmamdan ileri gelmiyor. Belki, ben daha kuvvetli ve daha gözüpek görünüyorum, ama, bu, sadece bir görünüşten ibarettir. Hakikatta, o benden daha kuvvetli ve cesurdur.

— İkiniz de çok iyi, çok mert insanlarsınız, dedi Başgardıyan. Bu olanlara son derece üzülüyorum.

— Elinizden ne gelir. Kabahat sizin değil ki.

— Olsun. Bana çok dokunuyor, çok üzülüyorum. İşin başka türlü olmasını pek isterdim.

Başgardıyanın konuşmak içinden gelmiyordu. Daha ne söyleyeceğini bir türlü bilemiyordu. Aynı zamanda, bu konuşmanın kendi üstünde maneviyat bozucu bir etki yaptığını da anlamıştı. Bugün işi başından aşkın olduğunu izah ederek, Vanzetti'den özür diledi. Vanzetti de anlamış göründü.

Başgardıyan kahvaltı etmek için sofraya oturunca, her zaman çok iştahlı kahvaltı ettiği halde, bu sabah hiç iştahı olmadığını anlamıştı. İçinde idam cezasının, geçen hafta olduğu gibi, yine geri bırakılacağı, Sacco ile Vanzetti'nin ölmeyecekleri kanısı belirdi. Geriye Celestino Madeiros'un idamı kalıyordu, ama, üzücü ve tatsız olmasına rağmen, Sacco ile Vanzetti meselesi kadar yürekler acısı olmayacaktı.

İçi böyle ferahlayınca, kendini çok daha iyi hissetti. Bu ihtimal üstünde muhakeme yürüttükçe, bu ihtimal daha olacak bir şeymiş gibi gelmeğe başlamıştı. Birden değişiverdi, fikrinde idam cezasının geri bırakılacağını karısına söyleyince, bu sabah ilk defa yüzü güldü. Başgardıyan, yıllarca süren tecrübelerden sonra, heyecanlarına gem vurmasını öğrenmiş bir adamdı. Çünkü, hayatının özel olayları sevinç verebilmekten uzaktı, bu olayları beklemenin hiç te hoş a giden bir tarafı yoktu. Onun için, karısı sözlerindeki hararete ve hakikat edasına pek şaşı. Haklı olarak:

— Ama, niye cezayı yine geri bırakacaklarmış? diye sordu.

Başgardıyanın hemen aklına gelen cevap kendisini iyice düşünmeğe ve meseleyi tümü ile tekrar ele almağa

sürükledi. Aslında: «Meseleyi bilenlerin gözünde bu iki insan masum oldukları için, idam cezası geri bırakılacak» demekti niyeti, ama, bunu karısına bile söylemekte tereddüt etti. Bu sözlerinin ileride dayanak olarak kullanılmasını istememişti. Masum olmak ve suçlu olmak meselelerinin bir Başgardiyanı ilgilendirmediğini sık sık tekrarlar dururdu. Onun için, meseleyi gözden geçirip, kendisini bu adamların suçlu olduklarından şüpheye düşüren birkaç sebebi karısına hatırlatınakla yetindi.

— İnsan böyle şeylere nasıl dayanabilir? diye karısı şaştı. Yedi yıldır, ölüm, geri bırakma; ölüm, geri bırakma. Hep böyle sürüp gidiyor. Bence, en iyisi bu işi bir an önce bitirmek. Doğrusu, ben olsam, böyle yaşıyamam.

— Yaşamanın bulunduğu yerde umut ta vardır, dedi Başgardiyan.

— Benim aklım ermiyor, diye karısı devam etti. İşin iç yüzünü bilenler bu insanların iyiliğini öyle düşünüyorlar ki.

— İkisi de pek kibar insanlar. Böyleleri aramakla bulunmaz. Bir türlü aklım almıyor. İkisi de pek kibar, pek sevimli, pek halim selim ve pek terbiyeli kimseler. Hiç öyle yüksek perdeden konuşmazlar. Bana kızmıyorlar. Vanzetti'ye sordum. Bana şu cevabı verdi: Kendisi ve Sacco bu işte benim kabahatım olmadığını biliyorlarmış. Vanzetti şu düşüncede: kime niçin kızdığını bilmeden kızmak boş ve manasız bir şeydir.

— İşleri böyle acayip hale getiren de bu ya, diye karısı bir lâf attı.

— Niçin böyle acayip oluyormuş? Bunlar pekâlâ birer olay, birer hakikat.

— Ama, iddia edildiğine göre anarşistler.. diye karısı söze başlayacak oldu.

Başgardiyan sözünü kesip:

— İyice düşünecek olursak, görürüz ki, senin de, benim de anarşistlerin ne olduğunu bildiğimiz yok. Hem bu işin anarşist olmakla olmamakla hiç bir ilgisi yok. Anarşistmiş, komünistmiş, sosyalistmiş, ne olduklarından haberim yok. Belki de kötülüğün canlı timsalidirler. Bildiğim bir şey varsa, o da şu: konuşmalarından hiç böyle şeyler anlaşıldığı yok. Yanlarından çıkarken, insan kendi kendine: «Şartlar ne olursa olsun, bu iki insan katil olamaz, ellerini kana bulayamaz. Hele, insanları köpek gibi geberten meslekten yetişme katillerin işi olan böyle bir cinayet işlemek hiç ellerinden gelmez. Bu iki insanda böyle birer katil hali yok. Nasıl anlatayım bilmem ki. Hayata büyük bir muhabbetle bağlı oldukları muhakkak. Böyle bir cinayet işlemek hiç bir zaman yapamayacakları bir iştir. Tabii söylemeğe hacet yok, bütün bu söylediklerim aramızda kalsın.

— Katilin türlü türlü sù vardır, diye hatırlatınayı unuttunadı karısı.

— Ya, bu sözleri söyleyen sensin ha. Ama, bak, ben seni ayıplamıyorum, «Sen de kerkes gibisin» demiyorum. «İnsan masum olduğı halde, nasıl böyle bir şey olabilir?» diye sormaktan bir türlü kendini kurtaramıyorsun. İyice düşünürsek, görürüz ki, asıl mesele budur. Öyle değil mi?

— Öyle galiba, diye karısı karşılık verdi.

— Bu sabah, Vanzetti'yi görmeğe gittim. Hücresinde her gün görüldüğünden daha sakin, daha huzur içindeydi.

Konuşmanın tam bu yerinde içeri giren bir gardiyan Madeiros'un sinir buhranları içinde kıvrandığını haber verdi. Başgardiyan doktorun birkaç gram morfin kullanmasına izin verir miydi? diye sordu. Başgardiyan karısından özür diledi, hemen dudaklarını silip, gardiyanın arkasından çıktı. Hapisanenin hasta koğuşuna uğradılar,

doktoru da alıp, üçü birlik Madeiros'un hücreesine doğru yollandılar. Madeiros'un ulumaları hücreye yaklaştıkça artıyordu.

Madeiras, Sacco ile Vanzetti'ye yakın bir idam edilecekler hücreesindeydi. Bu hücreye varmak için, o iki masumun hücrelerinin önünden geçmek lâzım geliyordu. Oysa, Başgardiyan bunların ne yaptıklarını görmek için, küçük pencerelerinden içeri şöyle bir göz atmak zahmetinde bulunmadı.

Madeiras hücresinde yere uzanmıştı, şiddetle kıvranan vücudu bükülmüştü. Madeiros'un bu sinir buhranlarının uzun bir geçmişi vardı, hapisaneye geleliberi birçok buhranlar geçirmişti. Başgardiyan hasta ile konuşmak istedi, ama, adam söylenenleri duyamıyordu. Böğürüyor, ellerile yere vuruyordu. Ağzından salya ve kan akıyordu, bakışı ve yaptığı gürültü Başgardiyanın yüreğini bulandırmıştı.

— Gececek, diyordu ona. Kendinizi koyverin. Biz burdayız, yalnız değilsiniz. Kendinizi koyverin, geçecek.

— Onunla konuşmanın faydası yok, dedi doktor. En iyisi bir morfin iğnesi yapmaktır. Taraftar mısınız?

— Tabii, hemen yapın, dedi Başgardiyan. Ne duruyorsunuz. Haydi, yapsanıza.

Başgardiyan ile gardiyan Madeiros'u tuttular, doktor iğneyi yaptı. Biraz sonra, hastanın vücudu gevşedi, sertleşen adaleleri yumuşadı, ulumaları ve böğürmeleri inilti haline geldi.

Başgardiyan hücreden çıktı. Kendini iyi hissetmiyordu. İdamların, evvelce olduğu gibi, yine geri bırakılacağı kanısı uçup gitti. Aksine, bu cezaların yerine getirileceğine tamamilen emin olduğunu hissetti. Korkunç gün yeni başlamıştı. Sabahın daha saat sekiziydi. Bugünün nasıl geçeceği hakkında henüz bir fikir edinemezdi.

III

İnsanların Sacco ile Vanzetti'ye birden bire merak sarmaları, geçmişlerini, kim olduklarını ve neye benzediklerini derhal öğrenmek istemeleri şaşılacak bir şeydi. Tıpkı ölümün eşiğine varmadan önce kendilerinin pek az kimse tarafından tanınması nasıl şaşılacak bir şeyse.

1927 yılı acayip bir yıl oldu. Çok heyecanlı haberler verilen bir yıl oldu. Gazetelerde her gün birbirinden önemli, birbirinden çekici manşetler görüldü. Gerçekten, imkânları pek zengin bir devrin ortasında yaşanmıştı. Charles A. Lindberg Atlantik Okyanusunu ilk defa olarak uçakla tek başına geçmiş, Baltimore'da çıkan **Sun** gazetesi bu olayı: «Lindberg insan ırkını yükseltti» diye övüp, göklere çıkarmıştı. Peaches Browning ile Daddy Browning te insan ırkını yükseltmişlerdi. Sonra, Büyük Okyanusu geçmek sırası Chamberlain ile Levine'e geldi. Boksör Jack Dempsey, Skarkey'yi yendi. Ama, sonunda, Gene Turney'ye yenildi.

Oysa, bütün bunlar Sacco ile Vanzetti'nin komünist, sosyalist ya da anarşist, her halde, şu ya da bu soydan yıkıcı ve bozguncu unsurlar olmalarına engel olmadı. Çünkü, ölümün eşiğine gelmeden önce, memleketteki gazetelerin çoğu bunlar hakkında iki satırcık bir yazı olsun yayınlamadı. Boston'da, New York'ta, Filadelfiya'da çıkan gazeteler bu mesele hakkında, o da rasgele, bir iki satır yazı yazdılar. Bu dava başlayalı çok olmuştu. Onun için, kendilerini savunurken: «Sacco ile

Vanzetti davası 1920 de başladı, oysa şimdi 1927 yılın-
dayız» diye bir bahane uydurmanın yolunu bulmuşlardı.

Ölümün muhakkak oluşu kunduracı ile balık satıcı-
sını dokunaklı hale getirmiş, hatta susuşları bile doku-
naklı bir eda kazanmıştı.

Ölüm korkusu ve duygusu o sabah erkenden, daha
doğrusu 22 Ağustos günü daha şafakta her yere yayıldı.
Dünyamızda her gün yüzlerce, binlerce insan, arkaların-
dan hiç bir ağıt söylenmeden, hiç göz yaşı dökülmeden
ölüp gittiği halde, iki elebaşı ile bir hırsızın ölümünün
böyle bir kargaşalığa sebep olması, bu derece büyük bir
önem kazanması pek acayip gibi görünebilir. Ne kadar
tuhaf olursa olsun, bunun böyle olduğu muhakkak.

Bütün gazeteler yarınki manşetlerinin ne olacağını
biliyorlardı, ama, daha başka bir şeye de ihtiyaçları var-
dı. İşte onun için, bir gazete muhabiri o gün Sacco aile-
sinin, karısı ile çocuklarının oturdukları eve gitti. Van-
zetti ile, hele Sacco ile pek çok kimsenin ilgilendiği ken-
disine söylenmişti. Sacco'nun durumunda pek dokunaklı
birtakım insanî taraflar vardı. Bunun farkına varmamak
için insan budala olmalıydı.

Sacco otuz altı yaşında ya var ya yoktu. Kaderin
cilvesine bakın ki, uçurumun kenarında bulunuyordu, bu
dünyadan göçüp gideceği anı bile bilenlerdendi. Memle-
ketteki milyonlarca basit insanın, Nicola Sacco arkasın-
da büyük servetler bırakmış, diye düşündüklerini gaze-
teci öğrendi. Çünkü, Sacco hiç masraflı olmıyan, tutumlu,
evcimen bir insanmış.

Sacco'nun bir karısı ile iki çocuğu vardı. Karısının
adı Rosa idi. On dört yaşlarında olan oğlunun adı Dante,
daha yedisine basmamış olan kızıninki Ines idi. Bu
meselenin son derece acıklı bir hikâyesi olduğu kulağı-
na fısıldanan gazete muhabirine, gidip Sacco'nun çocuk-

larının annesini görmesi emredildi. Anne ile çocukların ne türlü bir üzüntü içinde oldukları öğrenilmek isteniyordu.

Hiç bir fevkalâdeliği olmıyan bu özel görev muhabirin hoşuna gitmedi. Çünkü, bunun, taş yürekli olan bir gazeteci için bile hiç hoş tarafı olmadığı anlaşıyordu. Ama, iş işti. Bu olaydan kendinden önce hiç kimsenin çıkaramadığı bir hikâye çıkarabilmek için her şeyi yapmayı aklıma koyup, sabah saat sekizde, Rosa Sacco'nun oturduğu evin kapısını çaldı.

Anne gelip kapıyı açtı, gazeteciye ne istediğini sordu. Gazeteci kadının yüzüne baktı ve hiç beklenmedik bir tepki gösterdi. İçinden: «Aman Allahım, bu ne güzel kadın! diye geçirdi. Bugüne kadar gördüğüm kadınların en güzeli.»

Sabahın çok erken saatiydi. Rosa saçını başını acele düzeltmiş, taramamış, dudaklarına da ruj sürmemişti. Gazetecinin sandığı kadar güzel değildi belki de. Ama, genç yazar başka bir şeyler ummuştı. Kadın elâ gözlerinin sade ve düz bakışı ile, son derece hüznü olan yüzünün korkunç güzelliği ile adamı hayrete düşürdü. Kadının içini dolduran ıstırap bardaktan taşar gibi taşmıştı. İstırap bu sabah gazetecinin gözünde ve muhayyalesinde, muhakkak ki, büyük bir güzelliğe bürünmüştü. Çünkü, o kadar heyecanlandı ki, içinde hemen çekip gitmek arzusu belirdi. Hakikatın ifşa edilmesi karşısında duyduğu korku kendini böyle belli etmişti. Mesleği bir hakikat ticareti değildi, ama, bu meslekten kazandığı para ile geçindiği için, durdu, gitmedi, incelemesine devam etti.

— Rica ederim, gidin, dedi anne. Söyliyecek hiç bir şeyim yok.

Gazeteci kadına bunun imkânsız olduğunu anlatmağa çalıştı. Bunun bir meslek işi olduğunu, belki de dün-

yanın en önemli bir mesleğine ait bir çalışma olduğunu anlamıyor muydu? Kadın anlamadı, çocuklarının daha uykuda olduklarını söyledi. Ağzından çıkan kelimelerin her biri ağır bir ıstırap yükü taşıyormuş gibi, güçlkle konuşuyordu. Çocuklarını uyandırmaması için gazeteciye yalvardı.

— Çocukları uyandırmak istemem, dedi berikisi. Katiyen böyle bir şey istemem. Biraz içeri giremez miyim?

Kadın içini çekti, ürperdi, başını salladı ve gazetecinin içeri girmesine müsaade etti.

Röportaj yazarı içeri girer girmez, gördüğü ilk şey uyuyan çocuklar oldu. Gördüğü şeyler, sonradan, kendisini çok şaşırttı. Gençti, İtalyan kunduracının çocukları yüzünden heyecanlanacak soydan bir insan değildi. Kendisi de Yanki idi, su katılmamış hakiki Amerikan çocuğu idi. Kendisi Boston'da doğduğı gibi, dedesi Massachusetts'teki Plymouth şehrinde, babası da yine Massachusetts'teki Salem şehrinde doğmuştu.

Her ne hal ise, küçük bir kızın nasıl uyuduğuna baktı. Bu çocuğun uyuyuşunda dünyada eşine raslanmıyan bir özellik vardı. Uyuyan yedi yaşlarındaki kız insanların yarattıkları bütün melek hayallerinin bir örneğı idi. Saçları dağılmış, kolları yana açılmış, yatağında yatıyor, duru ve rahat yüzünde sakın bir masumluk ifadesi vardı. Bu sabah hiç bir kötü rüya bu masumluğu bulandırmamıştı.

Geçmişte her halde birçok kötü, belki de pek korkunç rüyalar görmüşü. Hatta, etrafı aydınlatan ve babasının üstüne ışık saçan ampullerile, elektrikli iskemleyi bile, kendine göre, rüyasında görmüşü. Çocuk zekâsının yarattığı bu şey, durmadan tekrarlanan, bazan da çocuklar tarafından alay etmek için kendisine söylenen, şuurunı uyandıрмаğa çalışan iki kelimeden ibaret bu

elektrikli iskemleyi tasavvur etmekte gösterdiği çabadan doğmuş bir sonuçtu. Küçük bir kız çocuğuna, elektrikli iskemlenin bu çocuğun hayatında oynayacağı role hiç önem vermiyen bir devletin hangi ahlâk prensipleri üstüne kurulduğunu kendi kendine sormak ta, tabî ki, hiç aklından geçmezdi.

«Açlık grevi» deyimi de onca anlaşılması güç bir şeydi. Rüyaları bu çirkin şeye bambaşka bir mana veriyordu. Meselâ, rüyada yaşadığımız hayattaki açlıktan çok daha fazla bir açlık olarak görürdü. Böyle bir rüya gördüğü gece ağlıyarak uyanmıştı. O gece annesi evde yoktu. Erkek kardeşi Dante, onu kucağında sallayıp, rüyada gördüğü hayalin dünyada olup bitenlere uymadığını anlatarak avutmağa çalışmıştı:

— Bak, demişti, babamızın bunu anlatan bir mektubu var.

Sonra, bu mektubu ertesi gün kendisine okuyacağına söz verdi. Verdiği sözü de tuttu. Küçük kız yere oturup, ellerini dizlerinin üstüne koyarak, kardeşinin okuduğu mektubu dinledi.

«Sevgili oğlum ve arkadaşım,

«Seni son defa gördüğümdenberi, sana bu mektubu yazmağa niyetlendim, ama, uzun süren açlık grevim ve düşündüklerimi ifade edememek düşüncesi bu mektubu bugüne kadar geciktirdi.

«Geçen gün, açlık grevime son verir vermez, hemen seni ve sana mektup yazmayı düşündüm, ama, yazacak kadar kuvvetim olmadığını, mektubu bir defada bitiremeyeceğimi anladım. Oysa, bizi ölüm evine götürmelerinden önce, ne yapıp yapıp sana bütün bunları yazmak istiyorum. Çünkü, mahkeme yeni bir dava açılmasını reddeder etmez, bizi oraya götürecekleri düşüncesindeyim. Cuma ile Salı arasında bir şey çıkmazsa, bizi 22 Ağustos

günü tam gece yarısı elektrikle idam edecekler. Onun için, her zaman olduğu gibi, bütün sevgimle ve bütün kalbimle işte senin yanındayım.

«Nerdeyse artık ölecek hale geldiğim için, açlık grevine son verdim. Nasıl bugün yaşamaktan yana olup, ölümü protesto ediyorsam, açlık grevini de ölümü protesto etmek için yapmıştım.

«Oğlum, ağılayacak yerde, anneni avutabilmek için, kuvvetli olmalısın. Anneni cesaret kırıcı yalnızlığından kurtarmak isteyeceğin zaman, ne yapacağını söylüyeyim. Onu al, sakın kırlarda, yabani kır çiçekleri toplanan yerlere, çağıldıyan berrak bir ırmak ile tabiatın yüreğe ferahlık veren tatlılığı arasında, ağaç gölgelerinde dinlenen köylere götür. Eminim ki, annen bundan pek hoşlanacak, hatta yüreğine sevinç dolacaktır. Ama, Dante, senden medet uman zayıf kimselere, zulüm ve işkencenin kurbanı olanlara yardım etmeyi hiç bir zaman unutma. Çünkü, bunlar senin en iyi dostlarıdır. Yine bunlar, tıpkı baban gibi, tıpkı Bartolo gibi, bütün insanlara, bütün yoksul işçilere hürriyeti sağlamak uğrunda girişilen mücadelede dövüşmüş ve can vermiş arkadaşlarıdır. Hayat uğrunda girişilen bu mücadelede sevgiyi bulacak ve sevineceksin.

«Gömülen üç insanın gizli gizli can çekiştikleri hücrelerin duvarları ötesinde hürriyetin canlı sevincini şakıyan çocukların tatlı sesleri, şarkıları kulağıma geldikçe, ölüm evinde sık sık seni düşündüm. Bunlar bana sık sık kardeşin İnc's'i ve seni hatırlatıyordu. Şu anda sizi görmeyi ne çok isterdim. Ama, gelmeyişinizden, ölümü bekliyen üç insanın hüznü verici hayalini görmeyişinizden pek memnunum. Çünkü, bunun bu yaşta sizin üstünüzde ne türlü bir etkisi olur, bilemiyorum. Ama, duygulu bir çocuk olmasaydın, bu korkunç manzarayı gelip görmenin sana ilerde faydası dokunurdu; bu canavarca

zulüm ve işkencenin, haksız ölümün bu memleket için utanç verici bir şey olduğunu bütün dünyaya haykırırdın. Dante, bizim cesetlerimizi çarmıha gerebilirler, ama, fikirlerimizi yok edemezler; yarının gençleri bu fikirleri savunmağa devam edeceklerdir.

«Dante, bir kere daha tekrar ediyorum: Bu yaşlı günlerde anneni ve sevdiğimiz insanları sev ve yanlarından hiç ayrılma; cesaretin ve doğuştan iyi olan tabiatın, emnim ki, onlara yalnızlıklarını pek duyurmıyacaktır. Beni birazcık olsun sevmeyi de unutma; çünkü, ben seni seviyorum. Ah! oğlum, seni öyle çok, öyle sık sık düşünüyorum ki.

«Sevdiklerimizin hepsine babaca selâmlarımı söyle, küçük Ines ile anneni benim tarafından öp. Seni bütün kalbimle kucaklarım.

Baban ve arkadaşın.

«Önemli not. — Bartolo sana yürekten selâm eder. Bu mektubu anlamana her halde annen yardım edecektir. Çünkü, iyi olsam, sana daha iyi ve daha kolay anlaşılır bir mektup yazardım.»

Yazılanların hepsini anlamadığı halde, hatta kardeşi mektubu okurken bazı yerleri atladığı halde, küçük kız heyecanlandı, babasına vereceği cevabı ifade edeceğim diye boşuna uğraştı. Tam heyecanı yatışacağı sırada, babasının kendisine «Sevgili Ines» diye hitap ederek yazdığı mektubu aldı. Babası kendisile konuşmağa başladı, kullandığı kelimelerin hepsi küçük kızına sesleniyordu:

«Sana söyleyeceklerimi anlıyabilmeni pek isterdim. Daha açık, daha anlaşılır gibi yazsam, iyi olurdu. Çünkü, babanın kalbinin senin için çarptığını duymanı öyle is-

terim ki. Yine çünkü, seni öyle seviyorum, sen benim öyle sevgili kızsın ki.

«Küçük yaşta olduğun için, anlamam hakikaten pek güç. Ama, babanın seni nasıl sevdiğini anlatmak için bütün gücümü kuvvetimi kullanımağa çalışacağım. Eğer beceremezsem, biliyorum ki, bu mektubu saklıyacak, gelecek yıllarda okuyacaksın; o zaman, bu mektubu yazarken, babanın kalbinin derinliklerinden gelen sevgiyi duyacak, bunun ne olduğunu anlayacaksın.

«Mücadele ile geçen hayatımda sahip olduğum en değerli şey, kurduğum en tatlı hulya, küçük temiz bir çiftlikte seninle, kardeşin Dante ile ve annenle birlikte yaşamak, söylediğin yürekten sözleri duymak, sıcak sevgini hissetmek umuduydu. Sonra da, yazın, evde, bir çınarın gölgesinde sizinle beraber oturmak, sana hayatı, okuyup yazmasını öğretmeğe başlamak, yeşil çayırarda koştuğunu, güldüğünü, haykırdığını ve şarkı söylediğini, çalılar arasında kır çiçekleri topladığını, şırıldıyan berrak ırmaktan koşarak gelip annenin kucağına atıldığını görmek umudu.

«Senin iyi bir kız olduğunu, anneni, Dante'yi ve dostlarımızı sevdiğini, eeh, birazcık ta beni sevdiğini bilirim; çünkü, ben, seni pek, pek çok severim. Kalbimdesin, bakışımdasın, bu yaşlı hücrenin her köşesinde, göktesin, gözlerim nereye baksa ordasın.

«Şimdilik, bütün dostlara, arkadaşlara, sevdiklerinize babanın selâmlarını söyle. Kardeşine ve annene binlerce öpücük.

«Her zaman seni düşünecek kadar seni sevenin en yürekten öpücükleriyle. Bartolo hepinize yürekten selâm eder.

(Baban)

Gözlerini kapayıp, babasının yüzünü canlandırmağa,

dudaklarının kıpırdadığını, ara sıra hapisaneye görmeye gittiği zaman gözlerinde parlar gördüğü ışığı görmeğe çalışarak mektubu dinlemişti.

Bu, artık geçmişe mal olmuştu. Bu, yaşını başını almış kimselerin takviminde birkaç günlük bir yer tutuyordu, ama, onun yaşındaki bir çocukta çoktan olmuş bir şeydi.

Küçük kız  sabah, acı ya da tatlı, ryalarile, hatıralarile rahat ve sakin uyuyordu.

— Rica ederim, gidin, diye anne dayattı.

Genç gazeteci iki çocuğa bir daha baktı, sonra çıkıp gitti. Daha fazla kalmak cesaretini kendinde bulamamıştı. Birazcık gördüğü şeyden bir hikâye ıkarınağa çalışarak caddelerde dolaştı durdu. Vicdanını sızlatan, ama, çoğu, anlayış gücünün dışında kalan birçok şeyler yüzünden heyecanlanmıştı.

Her ikisi de ya anarşist, ya komünist, ya da buna benzer bir şey olan balık satıcısı ile kunduracıyı harekete getiren, eylemde bulunmağa götüren şeyin ne olduğunu anlamak ihtiyaını bugüne kadar hiç duymamıştı. Bu türlü kimseler kendi yaşadığı âlemden başka bir âlemden gelmişlerdi. Bir fikrin peşine dşmişlerdi; bu fikir bunları öldürmeğe, hapse, açlıktan ölmeğe ya da elektrikli iskemleye götürebilirdi. Evet, bunların akıbeti buydu. Onun dünyasında bu yoktu, onun için de, şuurunu hiç ilgilendirmezdi.

Oysa, bu, şimdi birden kendi yaşadığı leme girmeğe ve şuurunu ilgilendirmeğe başlamıştı.

Bir gün bir genç kızla buluşmuş, gazetecilerin başlarından geçen maceraları anlatıp, küçük bir ocuk gibi övünmüştü. vndğ bu soydan maceralardan biri de şimdi başından geçmişti. «Bu başımdan geçeni bir ocuk gibi vne vne anlatayım mı?» diye içinden geçir-

di. Tabii, anlatmış olsaydı, bundan, şimdi yapacağı gibi, zengin bir hikâye çıkarırdı.

Ama, doğrusu, hikâye de ne olacaktı? O zaman, içinde müphem, ama, sıkıntı veren bir duygu belirdi; bu duyguya göre, uyuyan çocukların sakın güzel yüzleri ardında anlattığı hikâyelerin hepsinden daha dokunaklı ve daha heyecan verici bir hikâye saklıdır. Okulda öğrendiklerinden biliyordu ki, Dante bir İtalyan şairidir, bu şairin hiç bir şiirini okumamıştı, o da başka. Neyse, ama, İtalyan kunduracının kızına niçin Ines adını verdiği kendisine merak olmuştu. Birden bire bulduğu birşey bu meseleyi kafasından çıkarıp attı. O bulduğu şey şuydu: Bu kız çocuğu Bartolomeo Vanzetti ile Nicola Sacco yedi yıl hapiste yattıkları sırada doğmuş ve ilk çocukluk hayatını yaşamış olmalı. Bu buluş kendi üstünde büyük bir etki yaptı ve bugüne kadar başından geçmiş şeylerin hepsinden fazla kendisini heyecanlandırdı.

Bambaşka bir insan olup çıkmıştı, artık bir daha o güne kadarki o eski insan olmayacaktı. Ölümü, tabii, hayatı çok yakından görmüş ve bu macera gençliğine son vermişti.

IV

Massachusetts devletinin ünlü hukukçularından biri olan Profesör 22 Ağustos günü sabahı saat dokuza on kala çimenliği geçip Hukuk Fakültesine doğru yürüdü; yaz dönemindeki konferans dizisinin altıncı ve sonuncu konferansını verecekti. Yaz döneminde ilk defadır ki ders veriyordu. Bu sevimsiz ve tatsız yaz günlerinde ya dağlık bir yerde ya da bir deniz kıyısında tatil geçirmek arzusu ile Boston'da bulunmak ve böylelikle Sacco ve Vanzetti meselesinin son gelişmelerini yakından izlemek düşüncesinden gelen bir ferahlık duygusu arasında bocalayıp durduğunu hissediyordu.

Bu meselenin kendisini pek yakından ilgilendirdiğini öyle ara sıra kabul ettiği olmuştu. Çünkü, kendi içinden de olsa, bu ilgilenmeyi kabul etmekte tehlikeli bir taraf vardı. Ama, herhangi bir olay Sacco ve Vanzetti meselesinin bugünkü yaşayışında pek büyük bir rol oynadığını kabul etmeğe kendisini zorlayınca, bazı kuvvetlere karşı duyduğu öfke zaptedilmesi güç hale geliyordu. Kendisini en çok heyecanlandıran şey belki de buydu. Gençliğinden beri, kendini heyecan duymamağa alıştırmış ve hiç bir zaman zaptedilmez öfkelere kapılmamağa soğukkanlılıkla karar vermişti.

Hem sakın hem de facialı olan bu müstesna sabah vaktinde, işte yine içinde gizli, zaptedilmiş bir öfke vardı. Ders verdiği Üniversitede Başkan olan aynı zamanda Sacco ve Vanzetti davasındaki Müşavir Soruşturma Ko-

misyonunda bulunan Rektörün kendisini bu meseleye hiç te hoşla gitmiyecek bir şekilde karıştırdığını daha dün öğrenmişti.

Üniversite Başkanı kendisinden «şu yahudi» diye söz etmiş ve yahudilerin «bu iki İtalyan komünisti»ni hâzretle savunmalarının arkasında gizli bir şeyler bulunduğunu da sözlerine eklemişti.

Üniversite Başkanının yahudileri sevmemesi yeni bir şey değildi; bu, ötedenberi biliniyordu. Profesör Üniversiteye daha geldiği gün Başkanın yahudilerden nefret ettiğini gayet iyi anlamıştı. Şunu da unutmamalı ki, Başkan Amerika Birleşik Devletlerinde oturan bütün öteki azınlıklardan da nefret etmekteydi. Yahudilere karşı nefretini her fırsatta sert bir şekilde göstermesi, Üniversitenin kapılarını bunlara kapamanın öteki millî guruplara kapamak kadar kolay olmamasından ileri geliyordu.

Profesör, çimenliği hızlı hızlı yürüyerek geçerken, bunun böyle olduğunu gayet iyi biliyor, bu yüzden de hassasiyetinin acı verecek kadar arttığını hissediyordu.

Üniversite Başkanında bulunan şeylerin hiç biri Ceza Hukuk Profesöründe yoktu. Yankee değildi, hatta Amerikalı bile değildi. Ne gözleri maviydi, ne de aristokrat bir hali vardı. Konuşurken, sözlerinde yabancı şivesine çalan bir şeyler vardı. Birbirine yakın ve delici gözlerini kalın camlı bir gözlük çerçevelemişti, yürürken başı biraz öne doğru eğiliyordu. Görünüşünün kendisine ilham ettiği duygudan sıyrılmağa kalkışsa bile, 1927 yılında, Boston'daki hayat buna imkân vermiyecekti.

«Pekâlâ, dedi içinden. Öyleyse bir yahudi gibi hareket edelim. Bu yahudi, son konferansını Sacco ve Vanzetti davasına ayırarak, şimdi, ya cesurca, ya da belki de budalaca bir şeyler yapacak.»

Dün akşam verdiği bu karar öfkesini iyice artırarak içine bir rahatlık verdi. Profesörün Sacco ve Vanzetti'nin savunması konusunda yazıp yayınlattığı parlak ve etkili incelemenin Üniversite Başkanı tarafından hiç iyi karşılanmadığı Hukuk Fakültesinde herkesçe biliniyordu. Başkan Profesörün bu davranışını yalnız pek akıllıca olmıyan bir hareket sayınakla kalmamış, bunu yapmakla, Profesörün kendi tutumuna açıkça muhalif bir tutum takındığı düşüncesine de varmıştı. Başkanın bu dava hakkında kendine özgü görüşleri vardı. Ölümü bekledikleri halde, dünyanın yarısını kendi savunmalarile ilgilendirmek kabiliyetinde olan silâhsız bu iki zavallı kışkırtıcının ne türlü bir güçleri olduğunu anlamıştı. Bu esrarlı güç kendisini korkutuyordu. Hiç hoşlanmadığı Ceza Hukuku Profesörünün bu iki kışkırtıcıda hiç böyle bir şeyi gözü görmeyip, yalnız korkunç bir şekilde yüzüstü bırakılmış, ölümü bekliyen iki insan görmesini bir türlü anlıyamıyordu.

Profesör Hukuk Fakültesi binasına girer girmez, kendisini bekliyen üç gazeteci ile karşılaştı. **Williams Konferansları**'nın sonuncusu Sacco ve Vanzetti davası konusuna ayrılacakmış, diye birtakım söylentiler dolaşıyor, doğru mu? diye hemen sordular.

Profesör hiç te dostça olmıyan bir cda ile:

— Evet, doğru dedi.

— Bay Profesör, ya bu konferansla, ya da Özel Soruşturma Komisyonunun vardığı sonuçlarla ilgili bir demec vermek ister miydiniz?

Üç gazeteci bu sözlerle, Sacco ve Vanzetti davası hakkında son bir soruşturma yapmak üzere hükümet tarafından seçilip, Üniversite Başkanı tarafından idare edilen Komisyona imada bulunmuşlardı.

— Verilecek hiç bir demecim yok, diye Profesör cevap verdi. Konferansımı dinlemek arzusunda iseniz, gi-

rip dinliyeabilirsiniz. Size kapıları kapattırarak değilim; ama, verilecek hiç bir demecim yok.

Cömertçe yapılmış bir davetti bu. Üç gazeteci Profesörün peşinden konferans salonuna girdiler.

İçeride üç yüz kadar Üniversite öğrencisi vardı. Salon hemen hemen hınca hınç doluydu. Yaz dönemi olmasına rağmen, profesörün konferansları pek ilgi ile izleniyordu. Bu ilim adamının bazı kimselerde korku ve nefret uyandıran alaycı ve derin zekâsı, bazı kimselerin de hayranlığını kazanmıştı. Kürsüye çıkarken: «Aldırma, öğrencilerim benden nefret etmiyorlar ya!» diye düşündü.

Kürsüde öne doğru eğilip, kendisine dikkatle bakan genç yüzleri gözden geçirdi. Salon, amfiteatr biçiminde yapılmış, eski moda salonlardan biriydi. Profesör ayakta idi. Etrafındaki öğrenciler tavana kadar yükselen sıralarda dizi dizi oturmuşlardı; kimi defterini açmış, not tutmağa hazırlanmıştı; kimi kor gibi yanan gözleriyle, çenesini eline dayamıştı; hepsinin de tavırları iyi idi.

«Ne olursa olsun, can sıkıntısı nedir bilmem; ama, hakikatı söylemek eğilimim yüzünden çok kötü birtakım sonuçlar doğacak olursa, hayatımda iyi bir iş yapmanın verdiği ferahlığı duyacağım» diye içinden geçirdi. Bu tehlikeye atılmak zevki, her türlü tahriklerden uzak kalmakta büyük bir titizlik gösteren Başkanı, belki de Profesörün öteki kusurları kadar sinirlendirmişti. Her ne hal ise, şimdi bunun pek önemi yoktu; çünkü, Sacco ve Vanzetti davası ve kendisinin bu dava karşısındaki tutumu üstünde uzun uzadıya düşündükten sonra, çok önemli birtakım sonuçlara varmıştı.

İlk önce, bu işte ne olursa olsun bir tavır takınmak gerektiği meselesini ortaya koydu: Ya bu iki insanın suçlu olduklarına karar vermek, ya suçlu olduklarını inkâr etmek; ya da hatta davadaki bazı olayların üzücü oldu-

ğunu dikkate almakla yetinmek. Bu işte bir tavır takınmalı mı, takınmamalı mı? Kızılılarla bir sayılmak hatta belki de kızıl muamelesi görmek tehlikesini göze almalı mı, almamalı mı? Şeklindeki bu rahatsız edici mesele aylarca içini kemirdi durdu. Kendi vicdanına karşı girdiği bu mücadele, sonunda, olayları mümkün olduğu kadar derin bir şekilde incelemek kararını vermeğe varmıştı. Bu ilk kararı ne zaman verdiğini gayet iyi hatırlıyordu. Çünkü, bütün ötekiler zımnî olarak bundan doğmuştu. Derin ve kılı kırk yararcasına bir soruşturma yaptı. Bu işe oldukça gevşek bir ilgi gösterdi, ama, başta verdiği karar kendisini işin içine iyice dalmak ve: «Sacco ile Vanzetti suçlu mu, yoksa masum mu?» sorusuna cevap vererek daha önemli bir karara varmak zorunda bırakmıştı.

Bu soruya cevap verince, bundan sonraki merhaleyi daha da çabuk aştı. Bunun zımnî sonuçları kendisini günlerce süren bir korku içine attı. Bugünkü şöhretine erişmek için, çetin bir mücadele geçirmişti. Bu mücadele devamınca yeni bir toprak, yeni bir dil, yeni bir halk kazanması, aynı zamanda da, bundan sonra kazanılacak yeni şeylerden utanç duymayı ve bunları hor görmeyi öğrenmek lâzım gelmişti.

Kararını verince, bunun kendisine her şeyi kaybettirebileceğini gayet iyi anladı. Ama, içinden şunları geçirmekten de kendini alamadı: «Yalan içinde yaşamak çok zordur. Yalan insanın içinde yaşayabilir, ama adamın canını sıkarak, rahatsız eder, keyfini kaçırmak. Zamanla, belki de, ya çok önemli bir yargıç, ya da pek zengin bir hukukçu olurum. Şimdi, ne olacağım hakkında hiç bir fikrim yok; ama, her halde pek kötü bir şey olmam.»

İşte o zaman oturup, Sacco ve Vanzetti davası hakkındaki incelemesini kaleme aldı.

Genç yüzlere bakarak konferansına başlamak için,

düşüncelerine bir çeki düzen verirken ve notlarını bir sıraya koyarken, bütün bunları gayet güzel hatırlamıştı. Kapının üstündeki duvar saatına bir göz attı ve tam dokuzu bir dakika geçtiğini gördü. Öksürüp gırtlığını temizledi, başı ile bir işaret yaptı ve elindeki kurşun kalemle kürsüye vurdu:

— Haydi bakalım, deliller nazariyesile ilgili konferanslarımızın sonuncusuna başlıyoruz, dedi. Bundan önceki haftalarda, ünlü kimselerin yer aldığı hukuk galerisinden, bazan rezaletlerle dolu olan bu galeriden alınmış birçok davaları, olayları ele alıp incelemiştik. Bu davaların hepsi geçmişe aitti. Buna karşılık, bugün günümüze ait bir davayı ele almak niyetindeyim. Seçilen olay gibi, bugünün 22 Ağustos olması da, fırsatı çok önemli bir mesele haline getirmektedir. Netekim, bugün, Sacco ile Vanzetti'nin, hapisanenin ölüm hücresinde âkıbetlerini bekliyen bu iki kışkırtıcının idam edilmeleri için Massachusetts valisi tarafından seçilmiş bir gündür.

«Bu iki insanın mahkûm edilmesinde dayanan delilleri, kararın yerine getirilmesinden birkaç saat önce, tartışmak, bazı kimselerce kabul edilmesi mümkün olmayan bir usul, bir yol sayılabilir. Bununla beraber, ben iyice düşünüp taşınmadan bu konferansı vermeğe kalkışmadığım gibi, bu tartışmaya ne kabul edilmesi imkânsız bir usul, ne de bunu yapmaya bir anlayışsızlık diye bakıyorum. Tarih incelemesi, ölümlerle uğraştığı kadar, yaşayanlarla da uğraşmalıdır. İyi bir hukukçu, şuurlu olarak, tarihî hareketin tarafını tutan kimsedir.

«**Roger Williams adına verilen konferansların sonucu** olarak ortaya böyle bir delilin atılması da ayrı bir önem taşır. Çoğu zaman bir adamın yalnız adına bakar, geçmişini hatırlamayız, bıraktığı eserin şumulü üstünde hiç bir araştırma yapmayız. Oysa, Roger Williams'ın hatırasını canlı olarak yaşatan ve bu memleket durdukça

yaşatacak olan şey, asıl, kilise ve devlet kanunları vasıtasile insanların vicdanları üstüne yapılan baskılara bütün ömrünce karşı çıkmasıdır. Bu ise, **Williams Konferansları**'na katılan herkese birtakım sorumluluklar yükler. Vicdan ve düşünce hürriyeti cansız bir cümle olarak kalmaz. Bu hürriyet, uğrunda yorulmak bilmeksizin savaşılması lâzım gelen bir yaşayış tarzıdır. İnsanoğlunun şeref ve haysiyeti uğrunda savaşmayı göze alan kimse yolu üstünde korkunç birtakım tehlikelerle karşılaşacaktır, ama, sonunda kazanılacak mükâfat başarılan işe yarayacak kadar büyüktür.

«Bugün başka günlere, hatırladığım günlerin hiç birine benzemiyor. Adaleti sevenlere ve insanın düşünce ve vicdan hürriyetine samimiyetle inananlara hakaretin en büyüğünün edildiği bugün hiç unutulmıyacak bir gün olarak seçilmiştir. Onun için, bugün size söyleyeceğim şeylerin özel bir önemi vardır.»

Profesör karşısındaki genç yüzlere teker teker baktı. Hemen hepsinin yüzünde kendisinden geçen bir vakar duygusu ve yine kendisinin bunlarda uyandırdığı bir vicdan muhasebesi hali gibi bir şey vardı. Zaten, kendisi de bu gördüğü şeylerden uzak değildi; vücudundan terler aktığını hissetmekteydi. Kendi tecrübesile biliyordu ki, konuşmasını bitirmeden önce, kan ter içinde kalacak ve dermansız düşecekti.

«Bu davadaki olaylardan birkaçını gözden geçirmekle işe başlamak istiyorum, diye sözlerine devam etti. Bize ayrılan kısa zaman içinde bu meseleyi, tabii ki, derleyip toparlayamayız, özetliyameyiz. Ama, yine de, konu üstünde az çok bir bilgi edineceğinize eminim. Bizim burada yapacağımız şey, olayları delil konusundaki bazı kuralların ve örflerin ışığında ele almaktır. Yapmayı deneyeceğimiz şey işte budur.

«Siz de biliyorsunuz ki, geri bırakılan idam cezası-

na varan olaylar bundan yedi yıl önce, 15 Nisan 1920 de, Massachusetts vilâyetindeki küçük South Braintree şehrinde başladı. O zaman, veznedar Parmenter ile muhafızı Berardelli iki kişi tarafından tabanca ile ateş edilerek öldürüldü. Veznedar ile muhafız, Slater ve Morrill avakkabı fabrikası işçilerinin 15.776 dolar 51 sent tutan ücretlerini ödemeğe gidiyorlardı, paralar iki çekmecenin içindeydi. Katiller bu çifte cinayeti işledikten sonra, içinde iki kişi bulunan bir araba buraya yaklaşıp durmuş, parayı arabanın içine atan hırsızların kendileri de arabaya atılarak, hızla uzaklaşmışlardı. Bu işte kullanılan araba, iki gün sonra, South Braintree'den biraz uzaktaki bir korulukta bırakılmış olarak bulundu. Polis buradan uzaklaşan küçük bir arabanın izlerini keşfetti. Başka bir deyişle, katillerin arabasını karşılıyan başka bir araba bunları alıp emin bir yere götürmüştü.

«Polis, o sıralarda, South Braintree yakınlarındaki Bridgewater şehrinde işlenmiş buna benzer bir cinayetin soruşturmasını yapmaktaydı. Bu iki cinayet birbirine pek benziyordu. Çünkü, her ikisinde de kullanılıp sonra bırakılmış bir araba vardı; gözlemciler her ikisinde de cinayeti işliyenlerin İtalyan oldukları fikrindeydiler.

«O halde şu durumla karşılaşyoruz: Polisin elinde cinayeti işliyenler hakkında birtakım ipuçları vardı ve araba sahibi bir İtalyan aramaktaydı. Bridgewater'da işlenen cinayette araba Cochesett yolunu tuttuğundan, polis, haklı olarak, araba sahibi İtalyanın bu şehirde oturduğundan şüphelenmektedir.

«Burada bir noktaya işaret edeyim: Bu şüphe Yeni-İngiltere'deki her sanayi şehri hakkında öne sürülebilir. Çünkü, Amerika'da kalabalık bir İtalyan nüfusu olmıyan hiç bir sanayi şehri gösterilemez, istatistikler de her şehirde araba sahibi en az bir İtalyan bulunabileceğini temin etmektedir. Oysa, Cochesett'te araba sahibi Boda

adlı bir İtalyan keşfeden polisin böyle bir şeyden endişe ettiği yoktu.

«Birkaç ayrıntıyı geçip, Johnson adlı birisine ait olan garaja gelelim: Boda'nın arabası burada tamirdeydi. Arabayı kimin almaya geleceğini anlamak için, polis burayı gözetlemeye başladı. Netekim, Boda ile üç İtalyan 5 Mayıs akşamı, cinayetden aşağı yukarı üç hafta sonra, garaja geldiler.

«Burada durup, olayların geçtiği çevre ile, hiç olmazsa, o devrin aşırı İtalyanlar ile ilgili çevre hakkında birkaç kelime söylemeliyiz. «Aşırı» diyorum. Çünkü, bu, Sacco ile Vanzetti'yi de oldukça doğru olarak tasvir eden felsefî bir tasvirdir. Bunlara ister anarşist, ister komünist, isterse sosyalist gözü ile bakalım, muhakkak ki, birer anarşisttiler. O yıllarda, 1920 ilkbaharında, aşırı bir kimsenin hayatı güçlüklerle doluydu. Başsavcı Palmer kızılların kitle halinde memlekette sürülmelerini hedef tutan bir işe girişmişti. Yabancı memleketlerden gelmiş olan kızılar aleyhinde girişilen hareketler çok vahşice idi ve bugün bile kabul edilemeyecek bir şekildeydi. Meselâ, ele aldığımız davada şahit olan Salsedo bunun dikkate değer bir örneğidir. Basımevi sahibi bu aşırı İtalyan 1920 ilkbaharında New York'ta Park Row'da bulunan binanın dördüncü katındaki Adalet Bakanlığı bürolarından birine, hiç kimse ile temasta bulunmamak üzere, hapsedildi. İtalyan Boda ile arkadaşları basımevi sahibi Salsedo'nun dostları idiler. 4 Mayıs günü dördüncü kattan ya kaza ile düşen ya da atılan Salsedo'nun cesedinin Park Row kaldırımlarında tanınmaz bir halde bulunduğunu öğrendikleri zaman, kendilerinin de tehdit altında olduklarını anladılar. Evlerindeki aşırı kitapları saklamak istediler. Kendileri gibi tehdit altında bulunduklarını düşündükleri dostlarına durumu haber vermeğe lüzum gördüler. Boda'nın arabasını işte bu iş için kullanacak-

lardı. Boda ile üç arkadaşı yine bu sebeple arabanın hazır olup olmadığını öğrenmeğe geldiler. Kendilerine arabanın henüz hazır olmadığı bildirildi. Garaj sahibinin karısı Bayan Johnson polis çağırdığı zaman ancak çekip gittiler.

«Boda ile birlikte arabayı almaya gelenlerden ikisi Sacco ve Vanzetti idi. Bunlar giderken, bir otobüse bindiler. Arkalarından binen bir polis ikisini de yakaladı. Sacco ile Vanzetti'nin niçin yakalandıkları hakkında en küçük bir fikirleri yoktu; onun için, ikisi de hiç bir mukavemet göstermediler, yürekleri rahat olduğu için kuzu gibi gittiler.

«Böylece, bu iki bahtsız insanı yedi yıl sonunda bugün bulundukları yere getiren olaylar dizisinin başındaki durumun bir tablosunu çizdik.

«Buraya kadar hep o cinayetin sözünü ettim. Bu cinayet son derece basit olduğu halde, hukuki bakımdan incelenince, son derece karmaşık olduğu görülür. Oysa, benim bugün incelemek istediğim mesele, cinayetin mahiyetinden çok, delillerin mahiyetile ilgilidir. Sanırım ki, deliller meselesinin burada pek basit olduğunu siz de anlayacaksınız. Söz konusu olan şey, Sacco ve Vanzetti'yi hırsızlık yapan ve cinayeti işliyen dört hayduttan ikisine benzetmek, aynı olduğunu göstermek meselesidir. Ama, ayrıntılara girmeksizin, şunu söyleyeyim ki, Sacco ile Vanzetti, yakalandıkları sırada, İngilizceyi çat pat biliyorlardı. Her ikisi de bu dilde meramlarını anlatamadıkları gibi, hızlı konuşulunca da bu dili hiç anlayamıyorlardı. Aradan yedi yıl geçtikten sonra, durum değişti. İkisi de dili öğrenmeğe çalıştılar, meramlarını iyice anlatacak, iyi okuyup yazacak hale geldiler. Ama, muhakkak olanı şu ki, o yıllarda, kendilerine sorulan soruları çoğu zaman iyi anlamamışlardı, verdikleri cevaplar da kötü yorumlanmıştı. Mahkemedeki çevirmen namuslulu-

ğundan son derece şüphe edilecek işler yapmağa kalkıştı. Sacco ile Vanzetti yakalandıktan bir yıl sonra mahkeme karşısına çıkarıldı. Dava yedi hafta sürdü. 14 Haziran 1921 de, bu iki insan bilerek ve kasıtlı adam öldürmek suçundan hüküm giydi.

«Demincek söyledim ki, ana mesele Sacco ile Vanzetti'nin cinayeti işliyen haydut çetesindeki kimselere benzetilmeleriydi. Dava görüldüğü sırada, elli dokuz kişi Massachusetts Konfederasyonu hesabına şahitlik etti, bunlardan bazıları cinayet gününün sabahı soyguncuları South Braintree'de gördüklerini, Sacco'yu katillerden biri, Vanzetti'yi arabada bulunanlardan biri olarak tanıdıklarını bildirdiler. Buna karşılık, savunma şahitleri bu iki insanın cinayet işlediği sırada Braintree'de bulunmadıklarına dair deliller gösterdiler. Yemin edip, Sacco'nun 15 Nisan günü İtalya'ya dönmek için pasaport istemek üzere Boston'da bulunduğu şahitlik ettiler. Şahitlerin bu sözleri bu şehirdeki İtalyan konsolosluğunda çalışan bir müstahdemin sözleriyle de desteklendi: Bu müstahdem Sacco'nun cinayet işlendiği gün öğleden sonra saat üçte konsoloslukta bulunduğu şahitlik etti. Vanzetti'nin şahitleri ise, 15 Nisan günü, sanığın cinayet işlendiği saatta South Braintree'den epey uzakta işportasında balık satmakla uğraştığına şahitlik ettiler. Hasılı, birbiri ardından dinlenen şahitler, Sacco gibi Vanzetti'yi de, South Braintree'de işlenen cinayete karıştırmanın tamamile imkânsız olduğunu kesin olarak bildirdiler.

«Bütün bu söylediklerimizden iyice anlaşılıyor ki, bu iki insanın suçlu ya da masum oldukları meselesinin ne ortaya atılabileceği, ne de ciddî insanların böyle bir şeye itibar edecekleri tasavvur edilebilir. Ama, ne olursa olsun, işler görüldüğü kadar basit değildir, insanların çoğu da hiç değilse bu meselede ciddî davranmamışlardır. Onun için, yemin edip, Sacco ile Vanzetti'nin cinayetle-

re katıldıkları lehinde şahitlik eden kimseler çıktı. İşte şimdi de hiç birbirini tutmıyan, birbirine tamamen zıt şahitlikleri karşılaştıralım.

«Vaktimiz pek dar olduğundan, bütün şahitlikleri, şahitlik etmiş kimseleri birer birer incelememe imkân yok. Ben daha çok, ya taşkın, ya da etki altında bırakılmış birtakım kimseler tarafından edilmiş şahitliklere verilen değer üstünde durmak istiyorum. Meselâ, şahitlerden biri gözlem kabiliyetlerini ve hafıza kuvvetini büyük bir debdebe ve ihtişamla ispat etmeğe kalkıştı. Bu, anlatılmak zahmetine değer. Çünkü, Sacco ile Vanzetti'nin cinayeti işliyenlere benzetilme tarzının tipik bir örneğini teşkil eder, bu benzeyiş te bu tarz sayesinde kabul edildi. Şahidin adı Mary E. Splaine'dir. Cinayetin işlenmesinden kısa bir zaman sonra, Pinkerton Özel Polis İdaresi Madam Splaine'e suçlu kimselere ait kendi fotoğraf galerisinin bir kısmını göstermiş, Bayan Splaine de Palmisano diye birisinin fotoğrafını otomobilli haydutlardan biri olarak işaret etmiş. Oysa, on dört ay sonra, Nicola Sacco'yu arabadaki adamlardan birine benzetiyor.

«İlk gözlemindeki şartlar da ilgi çekici. Bu kadın cinayetin işlendiği yerin karşısında, sokağın öbür tarafında bulunan bir binada çalışıyormuş. Silâh seslerini duyunca, hemen işini bırakıp, pencereye koşmuş. Bu kadının ne türlü bir heyecan içinde bulunduğunu tasavvur edebilirsiniz. Pencereye geldiği zaman, araba hareket etmiş bulunuyormuş, onu şöyle bir görebilmiş. Ama, bu manzarayı hayal meyal gördükten sonra, şahit bakın hafıza kuvvetini nasıl gösterebilmiş. Şimdi, dava tutanağından bu parçayı okuyorum:

«Soru: Bunu burada bulunan baylara tasvir edebilir misiniz?

«Bayan Splaine de: Evet, efendim, diye cevap verdi. Bu adam benden biraz daha uzun boyluydu. Belki 70 - 80

kilo ağırlığında bir insan. Güçlü kuvvetliydi... Çok faal bir insan hali vardı. En çok eli gözüme çarptı, kuvvetli olduğunu gösteren biçimli bir el.. ya da bir omuz...

«Soru: Bu lâfını ettiğiniz eli nerde gördünüz?

«Cevap: Sol eli mi? Bu el arabanın gerisinde oturan yerin arkasına konmuş öyle duruyordu. Sanırım ki, ya da gözüme öyle göründü, adamın sırtında kurşunî bir gömlek, belki maviye çalan kurşunî bir gömlek vardı... Düz, evet, evet, düzgün bir yüzü vardı... Alnı genişti. Saçları arkaya doğru taranmıştı. Gözümün önüne geliyor, galiba beş santim kadar uzundu. Kaşları kara idi, teni de beyazdı, ama, yeşile çalan öyle özel bir beyaz.»

«Bayan Splaine'in hızla geçip giden ve şöyle bir görüverdiği hayali on dört ay sonra tasvir edişi ve Nicola Sacco'yu benzetiş tarzı işte budur. Böyle inceden inceye hatırlama ve benzetmenin normal zamanda bile mümkün olamayacağı düşünülerek, bu şartlarda bunun büsbütün imkânsız, hatta korkunç olduğu kesinlikle söylenebilir. Lewis Pelser adlı bir şahidin durumu bu korkunçluğu daha açık ve daha aydın olarak anlamamıza imkân veriyor. Bay Splaine gibi, Lewis Pelser'de ilk önce Sacco ile Vanzetti'yi benzetemedi; ama tıpkı Bayan Splaine'in hafızası gibi, onun da hafızası sonradan büyük bir kuvvet kazandı. Bu iki insanın yakalandığı günlerde, polis bunları Pelser'e gösterdi. Pelser bu iki adamı cinayeti işliyenlere katiyen benzetemediğini bildirdi. Hırsızlığın kurbanı Slater ve Morill firmasile yakından ilgili bir kundura fabrikasında çalışan Pelser bu yüzden hemen işinden çıkarıldı ve işsiz kaldı. Aradan birkaç hafta geçince, bu adamın hafızası birden bire parlayıverdi. Çalıştığı eski fabrikada tekrar işe alındı ve Sacco ile Vanzetti'yi derhal suçlulara benzetmeyi başardı. O bu işte tek örnek sayılmaz. Bu gibi hallerde, hafıza ile işsizlik birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bazan, işinden çıkarmak tehdidi

kullanılmadığı zaman, savcı ile bu işlerde çok gayretli davranan çalışma arkadaşları, cinayet işliyen bu insanları mahkeme karşısına çıkarmak için, dolaylı dolaysız, mümkün olan tüm cebir ve baskı usullerine başvurmuşlardır. Bazan, dava tutanağından bulup çıkardığımız delil gibi, büsbütün özel birtakım usulleri kullandıkları olur.

«Bu türlü ittihamlarda bulunmak ve benim çıkardığım sonuçlara benzer sonuçlar çıkarmak, doğrusu, acı ve insanın yüreğini sızlatan bir görevdir. Ama, ne çare ki, Sacco ile Vanzetti meselesinde olan budur. Bu gece yerine getirilmesi öngörülen idam bu akıl almıyacak ve merhametsiz usulün mantıkî bir sonucudur. Sacco ile Vanzetti'nin yaşamalarına müsaade edilemeyeceğine eşine az raslanan bir gaddarlıkla inanan birtakım kimseler vardır. Bunu, hiç tereddüt etmeden, büyük bir ciddilikle ve bütün dehşetile söylüyorum.

«South Braintree cinayetinin özel bir devirde, acayip ve bu memleketin tarihinde az çok yüz karası teşkil edecek bir devirde işlendiğini hatırlamanın önemi vardır. Başsavcı Palmer tarafından girilen kitle halindeki ünlü yakalamalar memleketi büyük bir heyecana düşürmüştü. Her yerde, her sokak başında, her fabrikada, hele işçilerin aldıkları ücretlerle ailelerini besliyemediklerini ve giydiremediklerini iddia ettikleri fabrikalarda kızılardan, bolşeviklerden başka bir şey görülmüyordu. Bu durumun cepleri bomba dolu birtakım iblisler yarattığını görmek oldukça acayıptır, belki de hiç acayip değildir. Her çalının arkasında bu iblislerin var olduğu söyleniyor ve memleketteki bütün gazeteler her Allahın günü bu bolşeviklerin ve kışkırtıcıların Amerikan ırkından olmıyan yabancılar olduklarını yazıyor, bunu açıkça yazmadıkları zaman da, birtakım imalarda bulunuyorlardı. Hür olarak yaşayan memleketin hayatını kızıl bir tehlikenin tehdit ettiğine milyonlarca insanı inandıрмаğa çalışı-

yorlardı. Yangının böyle körüklendiği bir durumda, Massachusetts'te eşine az raslanır gaddarca bir cinayet işlendi. Bu cinayeti işliyenlerin İtalyan oldukları iddia ediliyor, önceden mevcut ve hiç bir incelemeye dayanmayan kanılar da işte şimdi hakikatmış gibi gösteriliyordu. Sacco ile Vanzetti bir mahkeme karşısına çıkarılmışlardı. İngilizce bilmiyorlardı, korkuyorlardı, bitkindiler, üstleri perişandı, saçları sakalları uzamıştı. Sonra, şahitlere bunların önünde geçit resmi yaptırıldı, bu iki adamın bir yıl önce işlenmiş cinayeti işliyenler olup olmadıkları, ya da işliyenlere benzeyip benzemedikleri soruldu. Büyük bir hızla ve gaddarcasına işlenmiş bu cinayet herkesi şaşkına döndürmüştü. Dinlenen şahitler Sacco ile Vanzetti'yi cinayeti işliyenlere benzettiler.

«Peki ama, Baylar, bütün bunların hukukî deliller olarak ifade ettiği mana nedir? Bazı kimselerin övünerek öne sürdükleri Anglo - Sakson hukukuna göre, elde çürütülmesi imkânsız deliller ve görgü şahitleri bulunmadıkça, bir kimsenin cinayet işlediğine hükmedilemez ve hayatı tehdit edilemez. Birçok kimseler dolaylı birtakım delillerle mahkûm edildikleri halde, bu Anglo - Sakson hukuku yine de doğrudur; insan hayatının kanunî yoldan ortadan kaldırılması, ihtiyatlı davranmayı gerektirecek kadar ciddî ve büyük önem taşıyan bir işlemdir. Sacco ile Vanzetti dolaysız birtakım şahitlikler sayesinde mahkûm edilmiştir. Ama, işin asıl can sıkıcı ve üzücü tarafı, Baylar, bu şahitlerin hakikati söylemelerine imkân olmamasıdır. Oysa, hiç bir şüphe ve tereddüde yer bırakmayan şahitlikler ispat ediyor ki, cinayet işlendiği sırada, bu iki insan cinayet sahnesinden çok uzakta bulunuyordu. Hele «dolaylı» delillerden biri hâlâ itiraza uğramamış olarak duruyor.

«Şimdi de bu «dolaylı» delile geliyorum. Bu iki insan yakalandıkları zaman, Sacco'nun üstünde bir taban-

ca bulundu, suç delili olarak elinden alındı. Silâhla atış işlerinde uzman olan yüzbaşı Proctor çağırıldı, cinayet kurbanlarından birinin cesedinden çıkarılan merminin bu tabanca ile atış edilip edilmediğini incelemesi ve fikrini söylemesi istendi. Bu gibi hallerde, silâhla atış işlerinde iyi uzman olan bir kimse oldukça kesin bir fikir söyleyebilir, yüzbaşı Proctor da bunu yapabilecek kabiliyette bir kimse idi. Tabancayı ve mermiyi inceledi, cinayete sebep olan mermilerin Nicola Sacco'ya ait olup üstünde bulunan tabanca ile atılmadığı sonucuna vardı. Ama, öyle anlaşıyor ki, Sacco ile Vanzetti hakkındaki ittihamın hiçe indirilmesini bertaraf etmek düşüncesinde olan savcı yüzbaşı Proctor ile meseleyi tartışmış ve kendisini: «Üç numaralı mermi, fikrinizce, burada size gösterilen otomatik Kolt tabancasile mi atılmıştır?» sorusuna, acayip bir şekilde: «Merminin bu tabanca ile atılmış olması mantıkîdir fikrindeyim» diye cevap vermeğe kandırmıştır.

«Baylar, işte tarihte uzun zaman yankılar yapacak bir cevap. İncelediğimiz bu meselede «mantıkî» kelimesi ne mana ifade eder? Tabii ki, jüri bundan, Sacco'nun tabancası cinayetin işlenmesinde kullanılan tabancanın aynıdır, manasını çıkarmıştır. İngilizceyi iyi bilen kimse olarak, ben de bu manayı çıkarırım. Ama, aslında, hiç te böyle bir mana ifade etmiyordu. Bu, savcı ile silâhla atış uzmanının kendi aralarında vardıkları bir uzlaşmaydı. Netekim, bu uzman daha sonra verdiği ifadede şunları söyleyecektir: «Bana öldürücü merminin Sacco'ya ait tabancanın namlısından çıktığı hakkında kesin bir delil elde ettiniz mi, etmediniz mi, diye sormuş olsalardı, şimdi nasıl menfi cevap verdimse, o zaman da menfi cevap verirdim.»

«Baylar, silâh atışı uzmanının bundan önceki sözlerini çürüten ve Sacco ile Vanzetti'nin müracaatları üzeri-

ne davanın başka mahkemelerden birinde görüldüğü sırada verilmiş ifade ile aydınlanan bu şahitliğin davaya yeniden bakılmasını haklı göstereceği düşünülebilir. Oysa, böyle bir şey yapılmadı, davaya yeniden bakılmadı. Evvelce, delilin olayı kendi gözleriyle görmüş kimse tarafından gösterilmesinden söz ettim. Şimdi de, delili terazinin bir kefesine koyup, ötekine de mümkün, muhtemel, ya da sözde olan şeyi koyarak tartmak istiyorum. Çünkü, bazı kimselerin, çoğu zaman, ancak neyi görmek istiyorlarsa onu gördüklerini hesaba katmak lâzımdır. Hele satılık bir savcı ile kulağı bükülen bir yargıcın kendisine fısıldadıkları sözleri bülbül gibi söyliyen karakter-siz bir kimse söz konusu olunca.

«1920 yılında, Amerika Birleşik Devletlerinde, Massachusetts devletinde, tabii ki, South Braintree'de de öyle bir durum vardı ki, bazı kimseler Sacco ile Vanzetti gibi insanların bir cinayet işinde mahkûm edildiklerini, bunun sonucu olarak ta, ölüm cezasına çarptırıldıklarını görmek isterlerdi. Kızılılara, tabii ki, düşmanlara lâayık olan bu değil midir? Bunlar, tanrının Amerika Birleşik Devletlerine bağışladığı mümkün biricik hayat tarzı olan kapitalizme karşı gelmemişler miydi? Bunlar savaş aleyhdarı, şu yakınlarda sona eren, dünyaya demokrasiyi getirecek ve namuslu, hakikî hiç bir vatandaşın karşı gelemeyeceği savaşın aleyhdarı değiller miydi? Kazanç kanununun sözünü hakaretle dillerine dolayanlar yine bunlar değil miydi? Tanrı ve Anayasa bize kazanca dayanan, komşusunun alın terinden sızdırıldığı zaman bile, herkesin komşusunun kazandığı paradan daha fazla para kazanmak arzusuna dayanan, ebedî olarak yaşayacak bir sanayi sistemine sadık değil miydik hepimiz?

«Baylar, bence asıl insanın içini sızlatan meseleler bunlardı. Kanunun nasıl uygulandığını daha iyi öğreneniz diye bunları ortaya atıyorum. Bu söylediklerimin ne

kadar tehlikeli, aynı zamanda da, ne kadar ciddi şeyler olduğunu gayet iyi biliyorum. Ama, kendi eylemlerini karşısında bulunduğu durumlarla bağdaştırmıyan kimse hayata cepheden bakamaz. Bu iş ciddî bir tutuma sahip olmayı gerektirir. Sacco ile Vanzetti meselesinde de ciddi bir tutum takınmak şarttır. Çünkü, bu iki insan, bugüne kadar, işledikleri cinayetler yüzünden değil, inandıkları şeyler yüzünden hayatlarını feda etmek zorunda bırakılmışlardır. Baylar, bir şahitlik, kısmen de ispat ettiğim gibi, ya kanuna hâkim olabilir, ya da kanuna kul köle olabilir. Ben bu iddiamı daha elle tutulur bir şekilde ispat edeceğim, ispat etmeğe de devam edeceğim...»

Profesör yirmi dakika daha konuşmağa devam etti. Ama, sözlerini bitirdiği zaman, içinde yine de söylemek istediği çok önemli bazı şeyleri söylemediği duygusu vardı. Üniversite Başkanının, Massachusetts valisinin ve yargıcın istedikleri gibi borularını öttürdükleri ve böyle idare ettikleri bir mahkemede Sacco ile Vanzetti gibi iki insan için adalet diye bir şey olamayacağını söylemek niyetindeydi. Ama, bu sözleri söylemiş olsaydı, ömrü boyunca bütün kapıların yüzüne kapandığını görürdü.

Konferans bitmişti; ama, profesör yine düşüncelere dalıp hiç yerinden kıımıdamamıştı. Uzun süre konuştuğu zaman duyduğu o acayip yorgunluğu yine duymuş, yine her zaman olduğu gibi, derhal yalnız kalabilmek istemişti. Ama, öğrenciler etrafında halka olmuşlardı; bazıları kendisine teşekkür ediyor, bir kısmı da bazı sözlerine inatla takılıyorlardı. Arkadaşlarının düşüncesini ifade eden bir öğrenci:

— Bu iki insanın bu akşam idam edilmeleri imkânsızdır, Efendim! diye öfkeli öfkeli konuştu. Ne yapabiliriz? Her halde yapılacak bir şeyler vardır.

— Korkarım ki, yok! diye Profesör cevap verdi.

— Ama, efendim, siz bundan, bütün kanunların ya-

lan olduğu, mahkemelerin hiç bir değeri olmadığı, adalet diye bir şey bulunmadığı sonucunu çıkarmak istemiş olmuyor musunuz?

Bu sözler Profesörü telâşa düşürdü. Bu endişe verici meydan okumayı ortaya atan kızıl saçlı, gözleri parıl parıl parlıyan öğrencinin yüzüne dik dik baktı. Daha da tasalandı. Bütün vücudunu bir soğuk dalgası sardı ve korktu. «Bunda korkulacak bir şey vardı» diye düşündü.

— Söylemek istediğiniz bu değil mi, Efendim? diye öğrenci ısrar etti.

— Söylemek istediğim bu olsa, o zaman hayatım sizin hayatınız kadar boş ve faydasız olurdu, diye cevap vermeyi aklından geçirdi.

— Hem zaten, bütün söyledikleriniz sonunda adaletsizliğe varır gibi görünüyor. Kanunun bütün kuvvetleri eğer adaletsizliği yaratıyorsa, o taktirde nasıl olur da adalet mümkün olabilir, var olabilir?

Profesör bu konuşmayı kısa kesmek için:

— Bu da başka bir konferansın konusu olur, öyle değil mi? dedi.

Saatine baktı, özür diledi ve terden sırsıklam olmuş elbisesini çekiştiren ve kendisini soru yağmuruna tutan gazetecileri iterek, hemen çıkıp gitti.

Kahvaltısını bitiren Üniversite Başkanı ikinci kahvesini içmekteydi. Duvarda asılı duran Ralph Waldo Emerson'un resmine dik dik baktı, gözlerini kıstı ve geçirdi. Kibarlığı bırakıp, iyice geçirdi; burnunun kıllarını yoldu. Gûya «azametın beyzadece sadeliği» imiş bu hareket. Hem bir özdeyiş, hem de kurnazca söylenmiş bir söz. Başkan, başka biri yapsa, ihtiyar domuza bak, dedirten bazı şeyler yapardı, ama, kaba, biraz da inanılmaz züppeliği kendisine böyle denmesini önlerdi.

Karşısında oturan müzakereci raporunu bitirmişti. Başkan kanmadığını anlatan bir eda ile:

— Beş dakika bile sürmedi! dedi. Akıl almıyacak bir şey. Bu Yahudi mutlaka bir volkan gibi coşmuştur. Bu adamla bir türlü kozumuzu paylaşamıyacağız, bu adamın bir türlü hakkından gelemeyeceğiz.

Gözlerini yine Emerson'un resmine dikti.

— Yahudi dediğim zaman bu adamı kastetmiyorum, genel olarak konuşuyorum, diye fikrini izah etti. Kana susamak vesilesile söylediği sözleri bir daha tekrar eder misiniz?

— Ben bunlar onun sözleridir, demedim ki...

Bu sırada, Hukuk Fakültesi Dekanı içeri girdi. Öfke kokusunu aldı, o da buna katıldı. Güzel yemek salonunun öbür köşesine geçti. Şık ve zarif mobilyalarla döşenmiş olan bu salonun duvarları ağaç taklidi duvar kâğıdı ile kaplanmış, yerlere biraz modası geçmiş güzel bir XVIII inci yüzyıl halısı serilmişti. Dekan gidip Henry

Thoreau'nin resmi altında bulunan bir koltuğa oturdu, ellerini haşmetli göbeğinin üstünde kavuşturdu:

— Geliyor, Efendim, diye haber verdi. Gülümseyişinde hem üzüntü, hem de birşeyler bekliyen bir ifade vardı.

Oysa, Başkan ona dikkat bile etmedi, genç müzakereciye sorular sormağa devam etti:

— Sahi mi? Peki ama, nasıl olur, bu sözleri siz bana böyle söylediniz!

— Bu sözlerin ifade ettiği mana öyle. Ama, yine de kuşkulu olmakta devam ediyorum.

Üniversite Başkanı:

— Pek salık verilecek bir arzu, ama, birçok kimseler buna katılmıyor, dedi.

— Kuşkulu davranmak, hiç bir sorumluluk yüklenmemek arzusu beni bu adamın sözlerini elden geldiği kadar kuşkulu bir şekilde anlatmağa zorluyor. Yüksek mevkilerde bulunan bazı kimselerin kana susadıklarına ima etti. İma etmek istedi ki, bu kana susamış kimseler bu iki İtalyanın, Sacco ile Vanzetti'nin ölümünü şiddetle arzu etmektedirler.

— Bakın, gördünüz mü, kana susamış kimseler, diyor.

— Yani zımnen böyle söylemek istiyor.

Başkan, Hukuk Fakültesi Dekanına:

— İşittiniz mi? diye sordu.

— Böyle bir şey söylenmedi, ama, buna ima edilmek istendi, dedi.

— Peki, siz onun böyle bir imada bulunmasını önlemediniz mi?

— Önlemek pek kolay değildi, diye Dekan itiraz etti. Ben konferans salonuna girdiğim zaman o on beş dakikadanberi konuşuyordu. Fikrimce, her türlü müdahale onun söyleyeceği sözlerden çok daha tehlikeli olabilir. Bunu hesaba katmak zorundayız. Çünkü, zaten, onun

da hücum edilemeyecek bir tutumu vardı. İnce zekâlı bir adam olduğunu bilirsiniz. Bu, ona özgü bir vasıftır.

— İrkına özgü bir vasıf. Bilirsiniz ki, yahudiler ince zekâlarla yaşarlar. Ama, ben durumunun öyle itiraz edilemeyecek, öyle hücum edilemeyecek bir özellik taşıdığı fikrinde değilim. Birçok namuslu kimselere dil uzatmış, bunları lekelemiştir. Onun için, bu yaptığıının cezasını çekmelidir. Efendim, ben ihtiyar bir insanım.

— Sizden daha genç olanların hiç biri sizin kadar gürbüz ve dinç değildir.

— Olabilir. Ama, bu, benim sağlığımı kollamak zorunda olmamı engellemez. Harcadığım kuvvetleri telâfi edemem. İnsan yetmiş yaşını geçti mi, ölüm gelip yanma çöker. Yine de öyleyken, ben sağlığımı filân hiç düşünmedim. Benden medenî bir görevi yerine getirmem istenince, kendimi bu işe verdim. Bunlar İtalyandır filân demedim. Latinler aleyhinde önceden verilmiş hükümlerim mi var? Bazı kimseler benim Yahudiler aleyhinde önceden verilmiş birtakım hükümlerim olduğunu iddia etmişlerdir. Bu, doğru değil. Katiyen doğru değil, diye tekrar etti. Atalarım bu topraklara gürbüz, sarışın, gözleri parıl parıl parlıyan bir ırk getirmişlerdi. O zamanlar, Sacco ile Vanzetti gibi kimselerin adı anılmazdı. Herkesin ağzında dolaşan hep Lodge, Cabot, Bruce, Winthrop, Butler, Proctor ve Emerson'du. Ama, bugün etrafıma bakınca, bu ırktan hiç eser göremiyorum.

«Yine de öyleyken, bana başvurulduğu zaman, ben verilen görevi reddetmek için böyle bir delili öne sürmedim. O eski Konfederasyonun şefi soruşturmaya katılmamı, memleketimizin adını herkesin ağzında bir orospunun adı gibi çiğnenir hale getiren bu meseledeki olayları tartınamı rica ettiği zaman, bu ricayı reddetmedim. Olay-

ları inceledim. Buğdayın iyisini kötüsünden ayırdım. Ben...

Ceza Hukuku Profesörü içeri girince, sözü yarıda kaldı. O zaman, iki seyirciye, yani Dekan ile müzakereciye, gelen, en bilge kimselerin -hatta meleklerin- ayaklarının ucuna basarak ilerledikleri yerde, hakikaten hiç alçakgönüllülük göstermeden yürüyor gibi geldi. Bu gözden düşmüş adam, gözlerini gözlüğünün ardında kırıştırtarak, gelip Başkanın karşısında durdu. Damdan düşer gibi:

— Beni görmek istemiştiniz? dedi.

Başkan hafifçe titredi. «İhtiyarlık yüzünden, artık öfkemi zaptedemez oldum» diye içinden geçirdi.

— Bu sabahki dersinizde aklı başında bir kimse için üzücü sayılabilecek birtakım şeyler söyledığınızı haber aldım.

Profesör sakın bir eda ile:

— Haberi çabucak yetiştirmişler, demek! diye cevap verdi. Oysa, bence üzücü sayılabilecek hiç bir şey söylemedim. Hele kendimi hiç te düşüncesiz bir insan saymıyorum.

— Meseleyi bir kere daha gözden geçiriniz, Efendim!

— Bu mesele üstünde uzun uzun ve ciddi olarak düşündüm, diye Profesör cevap verdi. Bu meseleyi iyice tartmak için ne kadar vakit harcadım, bilmiyorum, ama, söylenmesi gerekli olan şey söylenmelidir, kanısına vardım.

Profesör konuşmasına çok dikkat etmekle beraber, sesinde yabancı bir şivenin izleri vardı. Bazı ifadeleri yabancı dil alışkanlıklarından gelme bir acemiliğe delâlet ediyor, bazı kelimelerinin ve cümlelerinin sonu yumuşak bitecek iken, sert bir vurgu ile bitiyordu. Başkan bunun iyiden iyiye farkındaydı. Bu da kendisini daha çok

sinirlendirmiş, her zamankinden daha öfkeli insan haline getirmişti. Soruşturma Komisyonundaki meslekdaşlarıyla birlikte verdikleri kararın ilham ettiği güçlü ve tatmin edilmiş insan olma duygusunun birkaç gün tadını tatmıştı. Gerçi, Yargıcın kullandığı «bu melûn anarşistleri şapa oturttum» sözleri hiç bir zaman ağzından çıkmamıştı, ama, içindeki duyguların bu Yargıcın duygularına epey yakın olduğunu da inkâr edemezdi. Oysa, gelin görün ki, bu tatmin edilmiş insan olma duygusu bu sabah nerdeyse uçup gidecekti. Profesörün - fikrinde, tatsız ve yakışsız - konferansının lâfı edildiğini duyunca, bu duygu tamamiyle uçup gitti.

Profesörün tutumunda itiraz edilecek hiç bir taraf bulunmadığını iddia ettikleri zaman, Dekan ile müzakeresi ne demek istemişlerdi? diye kendi kendine sordu. Bununla, takdir edilecek kimselerin, Boston'daki iyi ailelerin Ceza Hukuku Profesörünün fikirlerini kabul ve tasdik edeceklerini anlatmış olmuyorlar mıydı? Hiç olacak şey miydi bu?

Üniversite Başkanı soğuk bir eda ile:

— Kendinizden pek eminsiniz, Efendim, dedi.

— Evet, öyle, pek cminimdir.

— Ama, bu emin olmak, size birtakım kimseleri bu iki insanın ölümünü istemekle suçlamak hakkını ve arzusunu verir mi?

— Bazı kimseler bu iki insanın ölümünü istemektedirler. Bunlar gerçi sayıca azdırlar, ama, yüksek mevkilerde bulunuyorlar. Bunun böyle olduğunu bütün dünya biliyor. Ben herkesin bildiği şeyi söyledim, söylediğime de hiç pişman değilim.

— Ben de yüksek mevkide bulunduğuma göre, yani beni de mi?

— Efendim?

— Beni de ittiham ediyor musunuz?

— Hayır. Adınızı ağzıma almadım, dedi Profesör. Siz kendi kendinizi ittiham ediyorsunuz. Siz kendinizi yaralanmış hissediyorsunuz, ama, düşününüz ki, bu iki insan bu akşam ölecektir. Siz ıstırap çekmenin ne olduğunu bilmiyorsunuz, Efendim.

— Artık çekilmez bir insan oluyorsunuz!

— Öyle mi? Bu iki masumun avukatı da mı çekilmez bir insan? Oysa, o benden daha güzel konuşuyordu. Savunmada öne sürdüğü delilleri ancak bir defa okudum, ama, hepsini de gayet iyi hatırlıyorum. Yazısının sonu nasıl bitiyordu? «Bu iki insanın davasını tarafsız bir şekilde görmeyi sağlayamayacaksanız, bunları kutsal olan şey adına affediniz. Hristiyanların merhametli bir tanrısı vardır. Herkesin hayatı sizin clinizde olduğuna göre, tanrı durumundasınız demektir.» Söylediği sözler bunlar, ya da buna yakın sözler değil mi? Bunlar dün olup bitmiş şeyler. Cellât rolü oynamaktan zevk duyduğunuzu nasıl olur da unuturum?

Başkanın öfkesi uçup gitti, onun yerine içini bir korkudur kapladı. Ataları artık soğuk ve yüzüstü bırakılmış birer mezardan başka bir şey değildi. Ceza Hukuku Profesörünün sözünü ettiği adam, yani Sacco ile Vanzetti'nin avukatı yine karşısında ayakta duruyormuş gibi, kulakları uğuldamaya başladı.

Birkaç gün önce, son bir müdahalede bulunmak üzere gelip, tıpkı bu Yahudinin bugün yaptığı gibi, ayakta duran avukata:

— Oturunuz! Böyle gezinmeniz şart mı? demişti.

— Oturarak tartışamam, diye avukat karşılık vermişti. Oturursam, savunmamı yapamam. Şu anda, bu iki masum insanın masum olduklarını savunuyorum. Dinlediğiniz bütün şahitlerden, verilen bütün ifadelerden sonra, bu insanlara yeni bir dava açmak hakkı tanımak elinizden gelmiyorsa, bari bunların cezalarını hafifletiniz.

Karşısına çıkan sanıklara «melûn anarşistler» diye muamele eden, bunların nasıl haklarından geleceğini anlatan, bunlara indireceği darbelerle ve yapacağı şeylerle övünen bir yargıcın Massachusetts devleti tarafından kullanılmasının günahı bu insanların sırtlarına yükletilemez. Bu yargıcı Sacco ile Vanzetti seçmemişlerdir, bu adama Massachusetts devleti tarafından müsamaha edilmesinin suçu bu iki insanın sırtına yükletilemez.

«Yargıca tanınan karar verme yetkisine saygı göstermek zorunda olan bu devletin yüksek mahkemesi bir yargıcın verdiği kararı değiştirmek (kaza) yetkisine sahip değilse, o zaman bu devletin yapacağı tek şey, ne kadar küçük düşürücü olursa olsun, bu iki insanı affetmektir. Buna katlanmamız, bunu göze almamız lâzımdır. Bu işin içinden çıkmanın başka çaresi yoktur. Meseleyi halletmekten kaçınmak, birtakım yorumlar içinde boğmak, beyaza kara demek, meseleyi ortadan kaldırmak, hiç bir şeyi değiştirmez. Herkes, bütün dünya işin ne olduğunu biliyor. Olaylar Avrupa'nın bütün dillerinde yazılıp çizilmiştir, bunları bizim kadar Almanlar da, Fransızlar da biliyor. İki şıktan birini seçmek zorundayız.

«Massachusetts devletinde oturan en iyi insanlar, bu devlette bulunan en saygı değer mahkemeler iki şıktan birini seçmek zorundadırlar. Ya kararımızın samimiliğinden şüphe ettiren kabul edilemeyecek bir izah yapmak lâzım; ya da bu davanın hata ve adaleti inkâr olduğunu, taraf tuttuğunu, ortada dava başlıyalıberi gittikçe artan haklı bir şüphe kaldığını, siz bu iki insanın suçlu olduklarına ister inanın ister inanmayın, mahkemelerimizin daha işin başında yapılan hatayı düzeltmek gücünde olmadıklarını, bunun sonucu olarak devletin bu insanları affetmek zorunda olduğunu, ister düşünün ister düşünmeyin, beş yıl içinde delillerin bu iki insanın ya lehinde ya da aleyhinde olacağını kabul etmek lâzımdır.

Günler geçti, devletin eline fırsat geçti, dava görüldü, bütün bu muhakemeler yürütüldü, mahkemeler işi bitirdi, elde edilen sonuç ta işte meydanda.

«Ben de işimi bitirdim. Elimden gelen her şeyi yaptım. Başarısızlığa uğrayınca, büyük bir hayal kırıklığına uğradım, içim çok sızladı, ama, vicdanım rahat. Elimden geleni esirgemedim, yaptım. Bu devlet için ebediyen yüz karası olacak olan bu işi bertaraf etmek için sizden de elinizden geleni yapmanızı rica ederim.»

Başkanın o zaman avukata söylemeyi düşündüğü tek şey:

— Oturmaz mısınız? sözleri oldu. Avukatın şimdi hatırlayıp, gaddarca ve zalimce bulduğu bu sözleri o zaman ne kulağına girmiş, hatta ne de bunların manasını anlamıştı.

Bu ricasına rağmen, Sacco ile Vanzetti'nin avukatı, şimdi karşısında ayakta duran Ceza Hukuku Profesörü gibi, ayakta durmağa devam etmişti. Üniversite Başkanı Profesör hakkında bir türlü şekillenmek istemiyen birtakım kelimeler, meselâ «istifa etmenizi rica etmek zorunda kalacağım» gibi sözler söylemeğe yeltendi, ama bunları bir türlü söyleyemedi. «Tek başıma kaldım» diye içinden geçirdi.

Profesör acı bir eda ile:

— Siz ihtiyar olduğunuz halde, ölümü seviyorsunuz. İhtiyar, siz bir cellâtsınız!

— Bu sözleri söylemeğe nasıl diliniz varıyor?

Müzakereci sahneyi seyrediyor, korkudan gelen bir sessizlik içinde dinliyordu. Oysa, Hukuk Fakültesi Dekanı işe karıştı:

— Siz aklınızı mı kaçırdınız? diye bağırdı.

— Hayır, hiç aklımı kaçırmadım. Hem zaten benden ne istiyordunuz?

Söylendiğine göre, aristokrasisi olmıyan milletin aris-

tokrasisinden olmakla övünen ihtiyar imzaladığı vesikayı o zaman aklından bir kere daha okudu. Ama, kendi vazdirdığı kelimeleri tekrar edip, aklından geçirerek, yine eli titriyerek imzaladı:

«Vanzetti'nin, cinayet işlendiği sırada, başka bir şehirde bulunduğu hakkındaki delil hakikaten zayıftır. Soruşturma Komisyonunun fikrince, aleyhte şahitlik eden Rosen, Vanzetti'nin davada yalan söylediğini göstermiştir. Bunun böyle olduğunu gösterenlerden biri de Bridgewater meselesinde onun için yemin ederek şahitlik eden Bayan Brini'dir. Öteki iki şahit söylenen tarihi tartışmadan önce bu tarihin kesin olduğuna emin görünmedi. Duruma göre eğer Vanzetti, o gün Sacco ile beraber idiyse, ya da South Braintree'de haydutların arabasında idiyse, suçlu olduğuna hiç şüphe yok. South Braintree'de masum bir maksatla bulunmuş olsaydı, o gün, Plymouth'ta bulunduğuna yemin etmesi için makul bir sebep gösterilemez. Oysa, dört kişi kendisini o sabah gördüklerini kesin olarak söylüyorlar: Dolbeare, o sabah kendisini South Braintree'nin ana caddesinde giden bir otomobilin direksiyonunda görmüştür; Levangie onu otomobilin direksiyonunda gördüğünü söylüyor, ama, silâh seslerinden sonra araba yollarda giderken, demesi yanlıştır; Austin T. Read, Matfield'ten geçerken Vanzetti'nin kendisine küfrettiğini söyledi; dördüncü şahit Faulkner ise, Vanzetti'yi, cinayetten bir gün önce, öğleden sonra trende, cıgara içenlere mahsus vagonda, Plymouth ile South Braintrec arasında kendisine bir şey sorduğunu, istasyonda indiğini gördüğünü söyledi. Faulkner'in doğru şahitlik ettiğinden iki sebeple şüphe edilebilir: Birincisi, sözü geçen vagonun hem cıgara içenlere, hem de yolcu eşyası koymağa mahsus bir vagon olduğunu ileri sürüyor, ama, trende böyle bir vagon yoktur. Yalnız, tasvir ettiği vagon cıgara içenlere mahsus normal bir vagondur. İkincisi, o

gün Plymouth'ta ne South Braintree, ne öteki istasyonlar için yolcu bileti satılmıştır, ne de böyle satılan bir bilet karşılığında bir para alınmıştır. Ama, bu bütün ihtimalleri ve imkânları ortadan kaldırmaz. Zaten, hiç kimse ona benziyen ve Vanzetti olmıyan başka bir kimse gördüğünü iddia etmiyor. Şunu unutmamalı ki, Vanzetti'nin yüzü, Sacco'nun yüzü gibi, pek görülen yüzlere hiç benzemez, hatırlanması pek kolaydır. Vanzetti'nin tabii ön planda olmadığı muhakkak. Ama, tümü ile, biz, makul bir şüphe bulunmadığından, Vanzetti'nin de suçlu olduğu fikrindeyiz.

«Böyle bir suç ancak cinayeti meslek edinmiş kişiler tarafından işlenebileceği, bu sebeple de, ünlü bir katil çetesi aramak lâzım geleceği iddia edilmiştir. Ama, Soruşturma Komisyonuna göre, Bridgewater cinayeti gibi, bu cinayet te meslekten yetişme katillerin damgasını taşımamaktadır, pek o kadar erbab olmıyan bazı kişiler tarafından da işlenebilir.»

Başkanın Araştırma Komisyonunun dosyasına eklediği raporun özeti budur. Bir ölüm kararı imzalar gibi imzaladığı vesika da işte budur. O zaman, tam bir güvenle bir cellât rolü oynadığı halde, şimdi böyle korkması neye?

— Benden ne istiyorlar? diye Ceza Hukuku Profesörü tekrarladı. Beni azarlamak mı? İstifa etmemi istemek mi? İstifa etmiyeceğim. Yahudi olduğum için beni ayıplamak mı? Böyle bir şeye müsaade etmiyeceğim.

— Bay, siz çekilmez bir insansınız! Çıkınız! diye Üniversite Başkanı gürledi.

— Siz ihtiyar bir adamsınız, ama, Sacco otuz altı, Vanzetti de kırk yaşında genç birer insandır. İhtiyar,

ölüm sizin içinizde çöreklenmiş, kin ve ölüm içinizde yer etmiş.

Profesör bu sözleri söyledikten sonra, döndü, çıkıp gitti.

Arkasında, bunaltıcı bir sessizlik içindeki odada, ünlü bir adı, serveti, bir mevkii olduğu halde, herkesten saygı ve itibar gördüğü halde, şimdi ölüm düşüncesiyle dehşete kapılmış perişan, titrek ihtiyarı tek başına bırakmıştı.

Oysa, Profesör hakikî bir zafer kazanmamıştı. İsteddiği şeyi söyleyebilirdi. Çünkü, durumunun itiraz edilecek, hücum edilecek bir tarafı yoktu, namuslu bir insanın şeref ve haysiyetine bürünmüştü, ama, yapılacak, söyleyecek ne çok şey vardı? Hatta bu iki insanın niçin ölüme mahkûm edildiklerini bile gayet aydın bir şekilde anlamamış mıydı? Yoksa, bunda karşılaşmaktan korktuğu bir mesele mi vardı?

VI

Charlestown hapisanesine saat on birde büyük bir gürültü ile yardımcı kuvvetler geldi. Bu kuvvetleri görenler nerdeyse küçük bir savaşın başlayacağını, bu birliklerin de derhal düşmana saldıracaklarını sanırlardı. Arabalar dolusu silâhlı adam, mitralyözlü motosikletler, gece karanlığında üç metre kalınlığındaki bir sisi bile delip geçen ışıklarla bir ışıldak kamyonu vardı. Bu kafilе canavar düdüklerini öttürerek geldi, hapisanenin duvarları önünde durdu. Karışıklıklar çıkması ihtimali olduğu biraz önce haber verilen ve kendisine yardımcı kuvvetler gönderilen Başgardiyan gelenleri karşılamaya çıktı ve bunlara kuşkulu kuşkulu baktı.

Devlet polisi şefi kendisine telefon edip, valinin emrile, kendisine yardımcı kuvvetler yolladığını haber verdiği zaman, Başgardiyan polis şefine canı sıkkın ve homurdanan bir eda ile cevap vermişti. Onun için:

— Ne gibi bir karışıklık çıkması ihtimali varmış? Öğrenmek istemişti.

Hiç bir cevap veremediler. Bilmiyorlardı, bunun nasıl öğrenileceğini de kestirememişlerdi. Anlaşılan, birtakım karışıklıklar çıkarmak için hazırlanılıyordu. Buna önceden hazırlıklı bulunmak lâzım geliyordu. Bildikleri bu kadardı.

Başgardiyan bugün öyle dedikleri gibi karışıklık çıkmıyacağını, ama, can sıkıcı bazı şeyler olabileceğini düşünerekten, polis şefine:

— Pckâlâ. Siz böyle söylediginize göre, her halde haklısınız, demişti.

Ne olacağını sanıyorlarmış! diye kendi kendine sormuştu. Ordu hapisanenin duvarlarını yıkmaya ve iki anarşisti kaçırmağa mı hazırlanmıştı? Başgardiyan Sacco ile Vanzetti'yi kendi gönlünce savunuyordu. Bu iki insan hakkında başkaları tarafından inkâr edilen birçok bilgilere sahip olduğu kanısına varmıştı ve bu iki zavallıcının ne kadar mülâyim ve sakın insanlar olduklarını gayet iyi biliyordu. Bu türlü bir bilgi hapisaneden başka bir yerde elde edilemezdi. Hapisane dışındaki bütün insanların sözbirliği edip mahkûm ettikleri kimseler arasında mülâyim ve sakın birtakım kimseler bulunduğunu ispat etmek için Başgardiyanın kendi hatıralarına başvurması yeterdi.

Devlet polisi yüzbaşısı ile konuşmak için dışarı çıktı ve sert bir eda ile ona adamlarını dilediği gibi öteye beriye yerleştirebileceğini söyledi.

— Ne türlü bir karışıklık çıkacağını umuyorsunuz? diye yüzbaşı sordu.

— Hiç bir karışıklık çıkacağı yok, diye Başgardiyan horladı. Her halde sizi ilgilendirebilecek bir karışıklık yok.

Bunları söyledikten sonra, tekrar bürosuna doğru yollandı.

Yüzbaşı yanındaki muavinine:

— Bu herif neye bize böyle surat ediyor? diye sordu. Nerdeyse, bizi terslemek için emir almış diyesim geliyor.

Başgardiyan bürosuna döndü. Kararmış bir yağmur bulutu kadar suratı asıktı. Bürosunun kapısı önünde bekliyen ve kendisile birtakım meseleleri görüşmek isteyen birçok kimseler fikirlerini değiştirdiler ve bu meseleleri görüşmek için Başgardiyanın keyifli bir zamanını bekle-

menin daha uygun olacağını düşündüler. Yalnız elektrikçi müstesna. Çünkü, Başgardiyan gibi, o da bu günü kendisi seçmemişti. Onun için, suratı asık olsa da, keyifli olmasa da, işi Başgardiyanla konuşması lâzımdı. İçeri girdi, saatin on biri çeyrek geçtiğini, elektrik cereyanının henüz kontrol edilmediğini kendisine hatırlattı.

— Hay Allahın cezası, neye kontrol etmediniz? diye Başgardiyan çıkıştı.

— Çünkü, işe başlanmadan önce, sizinle konuşmam lâzım geldiğini söylediler de ondan, diye elektrikçi kendini savundu.

Başgardiyan bu talimatı verdiğini hatırladı. Işıkların azalıp çoğalmasının, yanıp sönmesinin hapisanedeki insanlar üstünde hiç te hoş bir etki yapmıyacağı şeklindeki bir iyilikseverlik düşüncesiyle bu talimatı vermişti. Böyle bir şey oldu mu, herkes elektrikli iskemleye ceryan verildiğini, öldürme sahnesinin prova edildiğini anlıyordu. Büsbütün duygusuz bir insan olmıyan Başgardiyan bütün mahpusların üç mahkûmun ıstıraplarına katıldıklarını, ölüm anını ya korku ile, ya da, hiç olmazsa, hüznü bir duygu ile beklediklerini biliyordu. Hapisane, sakinlerini bir çeşit yaşıyan cemaat halinde birbirlerine bağlamıştı, bu cemaatten bir kısmı öldü mü, her fertte de bir şeyler ölürdü. Ömürlerinde hiç hapisanede yaşamamış, çalışmamış olanlar bunu anlıyamadıkları gibi, alelâde canilerin ölüme mahkûm edilenler hakkında böyle bir muhabbet besliyebileceklerine inanamazlar. Her ne hal ise, Başgardiyan biliyordu ki ıstıraptaki bu beraberlik her zaman görülen bir olaydır. Yüzlerce insanın hassasiyetini boşu boşuna tahrik etmek istemiyor, bu küçük elektrik provası sırasında Sacco'nun, Vanzetti'nin ve Madeiros'un duyacakları zihnî işkencenin ne olduğunu tasavvur ediyordu. Bugün yapılan her şeyden zaten ıstırap duyacakları için, bununla bu dehşet ve korkuyu

boşu boşuna katmak, ona zalimce, gaddarca bir şey gibi gelmişti.

Başgardiyan bu konudaki düşüncelerini elektrikçiye de anlattı, o da bunları doğru buldu, ama, elinden hiç bir şey gelmediğini bildirdi:

— Gerçekten, dedi elektrikçi, tellerin, kabloların elektrikli iskemleye verilecek ceryanı geçireceklerine hiç bir zaman güvenemeyiz. Efendim, lâf aramızda, insan öldürmek için yeryüzünde bundan daha iğrenç, bundan daha zalim hiç bir şey icat edilemez. Bunu icat edenin aklına bu fikir nereden gelmiş? buna hâlâ hayret ederim. Bunun acı, ıstırap duymadan olacağını sanıyorlarsa şaşarım akıllarına. Bu işin ne olduğunu anlamak için, böyle bir idam sahnesini seyretmek yeter. Yani, diyeceğim şu ki, bana, elektrik iskemlesinde mi, asılarak mı idam edilmek istersin? diye sorsalar, asılarak idam edilmek isterim, derim. Bu elektrik iskemlesine oturmaktansa, kurşuna dizileyim, ya da başka bir şekilde öldürüleyim, daha iyi.

Başgardiyan tasalı tasalı:

— Bay, ben size ne düşündüğünüzü sormuyorum, dedi. Benim zorum derdim, bu nalet iskemleyi bütün gün kontrol etmeye, denemeye niçin ihtiyaç duyuyorsunuz? Bunu öğrenmektir.

— Sebebi şu, diye elektrikçi izah etmeğe başladı. Tatalım ki, bu adamlardan birini iskemleye oturttunuz, ceryan verdiniz ve baktınız ki, bir şey olmuyor, o iskemlede ceryan yok. Diyelim ki, ya tellerden biri yandı, ya da kablolardan biri koptu. Böyle bir aksilik olması iyi bir şey mi? Düşünün ki, bu adamlardan biri onarımın sona ermesi ve idama devam edilmesi için, gözleri bağlı, elinde elektrodlar olduğu halde iskemlede oturup iki saat bekliyecek.

— Tabii hiç böyle bir şey olmamasını isteriz, dedi

Başgardiyan. Allah böyle bir şey göstermesin. Ama, gecce-
leyin bir defacık denemek yetmez mi?

— Olmaz, dedi elektrikçi ve izahlarına devam etti:
Zayıf noktaları bulabilmek için, durmadan prova yapmak
ister. Ceryan verildiği zaman, tesisatın iyi işliyece-
ğinden ve hapisanedeki normal elektrik tesisatının
bu şiddete dayanacağından emin olmak için, bir tek za-
yıf nokta kalmayınca kadar, her şeyi sağlamlaştırmak
lâzımdır.

— Pekâlâ, anlaşıldı, yeter, Allahın cezası, dedi Baş-
gardiyan. Gidin haydi, ne yapacaksınız yapın.

Elektrikçi «peki» deyip, Başgardiyanın odasından
çıktı. Biraz sonra, hücrelerinde oturan Sacco ile Vanzet-
ti, ışıkların zayıfladığını, biraz böyle durduktan sonra,
tekrar kuvvetlendiğini gördüler. İkisi de kaskatı kesildi.
Ölümün ıstırabını bütün dehşeti ile duydular, demekle,
duydukları acının zerresini bile anlatmış olmayız.

Devlet hapisanesinin ölüme mahkûm edilenler kıs-
mında sadece üç hücre vardı. Hapisanenin Kirezli Tepe
diye acayip bir adla anılan bu kanadını yapanlar aynı
gün en fazla üç kişinin idam edilebileceğini düşünmüş-
ler; onun için, ölüm kısmında havasız, ışıksız ve korkunç
üç hücre vardı. Üçü de yan yanaydı, kapıları her zaman
görüldüğü gibi demir çubukla değil, kalın kereste ile
yapılmıştı, ortasında küçücük bir pencere vardı. Onun
için, bunları elektrikle aydınlatmak lâzım geliyordu. Ha-
pisanenin elektrik mukavemet tesisleri kontrol edilirken,
hücreler içinde bulunanlarda birtakım evhamlar uyandı-
racak şekilde zaman zaman büzülüyor, büyüyor, çöküyor
gibi oluyordu.

Nicola Sacco yatağının kıyısına oturup bunları izle-
diği bir sırada, yaralı bir hayvanın bağırmasını andıran,
tiz, kulakları çınlatan acı bir çığlık duydu. Çığlık bitişik
hücreden, Madeiros'un bulunduğu hücreden geliyordu.

Çılgılık uzaklarda sönüp gitti, bu sefer ardından bir iniltidir başladı. Sacco ömründe, korkup dehşete kapılan zavallı hırsızın iniltileri kadar üzücü, tasalı, yürek paralayıcı bir şey işitmediği duygusuna kapıldı. Kulakları türlü sesleri işitmeğe alışık olduğundan, iniltilerin ardından, Madeiros'un ağlıyarak yatağına yığıldığını duydu. Daha fazla dayanamadı, yere atlayıp, kapıya koştu, küçük pencereden bağırmağa başladı:

— Madeiros! Madeiros! Sesimi duyuyor musunuz? Madeiros hıçkırıklar arasında:

— Duyuyorum. Ne istiyorsunuz? dedi.

— Sizi biraz avutmak istiyorum. Cesaretinizi toplamamızı istiyorum.

Sacco konuşurken, bir yandan da, kendi kendine: «Bizi kim avutacak, bize kim cesaret, ya da umut verecek?» diye soruyordu.

Madeiros sanki Sacco'nun düşüncelerini yankılıyor muş gibi:

— Bana kim cesaret verecek? diye cevap verdi.

— Ne olursa olsun, yine umut var.

— Sizin için var belki, Bay Sacco. Sizin için hâlâ umut var belki, ama, benim için umut yok. Öleceğim. Dünyada hiç bir şey bunu değiştiremez. Birkaç saat içinde ölüp gideceğim.

Başkasının duyduğu korku ile mücadele edecek güçlü kendinde bulabilen, kendini daha iyi hisseden Sacco:

— Neler saçmalıyorsunuz, Allah aşkına! diye bağırdı. Saçma sapan lâflar bunlar. Bizim canımızı almadan, sizin canınızı alamazlar. Onun için, bize dokunmadıkları, bizi sağ bıraktıkları sürece, sizi de sağ bırakacaklardır. Çünkü, siz bizim davamızın en önemli şahidisiniz. Anlıyorsunuz ya, bu, işleri değiştirir. Niçin üçümüzün de beraber olacağına inanıyorsunuz? Kaderimiz birbirine bağlı diye mi? Henüz ortada ağlanacak bir şey yok.

Madeiras, dokunaklı ve açık bir soru soran ve verilecek cevabın da dokunaklı ve açık olmasını isteyen bir çocuk gibi, üzgün bir sesle:

— Ölmek, ağlamak için yeter bir sebep değil mi? diye sordu.

— Ölmek lâfı hiç ağzınızdan düşmüyor. Işıklarla oynamaları, ölümü düşünmek ve lâfını etmek için bir sebep olamaz ki. Bütün gün, canları istediği kadar elektrikleri yaksınlar söndürsünler. Bize ne bundan?

— Bizi öldürmekte kullanacakları elektrikli iskemleyi prova ediyorlar.

— Bakın, gördünüz mü, yine başlıyorsunuz! diye Sacco bağırdı. Ölüm lâfı hiç ağzınızdan düşmüyor. İnsanı asıl üzen şey nedir bilir misiniz? Siz bütün umudunuzu kaybetmişsiniz.

— Evet, doğru, bütün umudumu kaybettim. Her şey mahvoldu.

— Mahvolan şey nedir?

— Bütün hayatım. İşin içinden çıkılamadı. Hayatım yolunu şaşırdı. Ben doğduğum gündenberi, hayatım berbat olmuş, mahvolmuştu. Ama, bunun böyle olmasını isteyen ben değilim ki. Anlıyor musunuz, Bay Sacco? Bir şeyler var ki, bunun böyle olmasını istedi, bunu böyle yaptı. Bay Vanzetti'ye de bunun bir kere lâfını etmiştim de, bunu böyle yaptırtan bazı şeyleri bana anlatmağa çalışmıştı. Söylediklerini can kulağı ile dinledim. Söylediklerini biraz anlamaya başladığımı sandım, ama, sonra hiç bir şey anlamadım. Nenin sözünü ettiğimi biliyor musunuz, Bay Sacco?

— Biliyorum, dedi Sacco. Elbette biliyorum, zavalı yavrum.

— Ama, bu hiç bir şeye yaramadı.

— Hayat hiç bir zaman tamamen mahvolmaz, diye Sacco devam etti. Madeiros, yemin ederim ki, bu söyle-

diğim şey büyük bir hakikattır. Hayat hiç bir zaman tamamiyle mahvolmaz. Hiç şüphe yok ki kötü birtakım şeyler yaptınız diye bütün hayatınızın mahvolduğunu düşünmeniz doğru değildir. Benim küçük oğlum böyle bir şey yapsa ne yapardım? Kötü bir şey yaptı diye hemen karanlık bir odaya mı kapardım? Hayır, kapamazdım. Kendisine hem iyi, hem de kötü yollar bulunduğunu göstermeğe, izah etmeğe çalışırdım. Bazan, bu iki yol arasındaki farkı anlamadığı olurdu, kavraması da zordur zaten. Çünkü, küçük bir çocuk akli başında yaşlı bir insanla bir olmaz ki. Yalnız, bunu anlaması imkânı vardır. Çünkü, babası, bunu kendisine izah edecek bir babası bulunması gibi bir talihi var. Ama, Madeiros, bir kimse on sekiz, on dokuz, hatta yirmi yaşında sizin yaptığınız kötü şeyleri yaparsa, o zaman iş değişir. Kimse bununla uğraşmaz, iyinin kötünün ne olduğunu kendisine iyice anlatmak zahmetine katlanmaz.

Madeiras'ın yine ağlamağa başladığını duyup, bağırdı:

— Madeiros! Sizi daha fazla üzecek şeyler söylemek istememiştim. Sadece, hayatın tamamiyle mahvolmadığını anlatmağa çalışıyordum. Bakın ben ne düşünüyorum?.. Madeiros, ne düşündüğümü söylileyim, ister misiniz?

— Rica ederim, söyleyin, Bay Sacco. Ağladığımdan ötürü, özür dilerim. Bazan, bir şeyler oluyor, kendimi tutamıyorum. Sinirlerimin boşanmasını ben de istemiyorum, ama, yine oluyor işte. Hiç ağlamak ister miyim? Ben istesem de istemesem de, yine ağlıyorum, elimde değil.

Sacco tatlı bir dille:

— Sizi anlıyorum, diye cevap verdi. Bakın, ben ne demek istiyordum, Madeiros. Her insanın hayatı ile öteki insanların hayatı arasında bir bağ vardır. Bizimle komşumuz arasında görünmez ipliklerle örülmüş gibi bir

şeyler var. En korkunç anlarda, bizi mahkûm eden şu gaddar ve duygusuz yargıca karşı büyük bir kin ve nefret duyduğum zaman, bu adamdan böyle körü körüne nefret etmemeliyim, diyorum kendi kendime. Ne demek istediğimi anlıyor musunuz, Madeiros?

— Anlamağa çalışıyorum, diye Madeiros cevap verdi. Anlıyamazsam, kabahatı bana bulmayın.

— Ne olursa olsun, insanın hayatı tamamen mahvolmaz, diye Sacco ısrar etti.

Sesini yükseltti, söylediklerini tasdik ettirmek için, Vanzetti'ye seslendi:

— Bartolomeo! Bartolomeo! diye çağırdı. Söylediklerimi duydu mu?

Hücresinin kapısı önünde duran ve yüzünden yaşlar süzülen Vanzetti:

— Duydum, dedi.

— Madeiros'a insanın hayatı tamamen mahvolmaz, demekte haklı değil miyim?

— Haklısın, diye Vanzetti karşılık verdi. Nico, çok haklısın, hem sen akli başında bir adamsın. Madeiros, Sacco size bir şeyler söyleyince, onu can kulağı ile dinlemelisin. O, akli başında, çok iyi bir insandır.

Bu sırada, vaktin öğle olduğunu haber veren hapisane çanları çalmağa başladı. Bütün bunlar 22 Ağustos 1927 günü saat on ikide olup bitmişti.

VII

Massachusetts devletindeki Boston şehrinde saat on iki iken, İtalya'da Roma'da saat altıdır. Amerika Birleşik Devletlerinin doğu kıyılarında vakit öğle iken, Roma'nın Eski Çağlardan kalma harabeleri, kaldırımlı büyük meydanları, ılık ve sefil dış mahalleleri üstüne akşam karanlıkları çökmeğe başlar.

Bu saat, Diktatörün (Musollini'nin) akşam yemeği için giyinmeden önce idman yapma vaktidir. Bugün de hafif eldivenlerle boks yapıyordu. Her gün aynı idmanı yapmaz. Çünkü, bazan, ip gerip yüksek atlama yapar; bazan, ya boks yapar, ya da eski Roma'nın kısa kılıcı ve kalkanı ile eskirim yapar. Yaptığı bu vücut idmanlarile övünür ve kendi dediği gibi, «Amerikanvari» boks yaptığı zaman, çok yakından dövüşür, hasmına hiç göz açtırmaz, hiç aman vermezdi. İstiyerek istemiyerek cezasını kabul etmek zorunda olan talihsiz hasını bilirdi ki, bütün idare adamları içinde en sporcu olanın sporcu zihniyetinin de tabîî bir sınırı vardır. Diktatör ise, boksun vücutta uyandırdığı duygulardan, boks eldiveninin derisi üstünde şaklamasından, bütün bunların kendisine ilham ettiği uzvî başarıdan gelme refleksten pek hoşlanırdı.

En iyi ve en sıhhatli idman, yerde tespit edilen bir bisiklet üstünde on dakika pedal çevirmek, yine yere tespit edilmiş bir sandalda beş dakika kürek çekmek, on dakika boks yapmak, sonra deriyi serinleten ve gençleştiren buz gibi soğuk bir duş yapmaktır.

Diktatör, o zaman, banyodan anadan doğma çıplak fırlar, kollarile göğsüne vurarak kuvvetli kuv-

vetli nefes alır; bu sırada, iki yardımcı vücudunu kurular ve ovardı. Bütün bunların bir ayna karşısında yapılmasından pek zevk alırdı. Bu suretle, göğsünün inip kalkışını, gürbüz uzuvlarını, beyaz ve sıhhatli derisini hayran hayran seyretmiş olurdu. Bütün bunlardan sonra, sıra masaja gelirdi. Kauçuk masanın üstüne uzanıp, masajcının usta parmaklarla vücudunun her adalesini, her sinirini ovmasından maddî bir zevk duyardı. Böyle anlarda, kendini tamamilen ve tehlikeli bir şekilde masajcının eline bırakmaktan bir çeşit tahrik edilme duygusu duyardı. Böyle çırpıplak, sere serpe, kendini tamamilen koyvermiş ve rahat uzanırken, damarlarındaki kan daha serbestçe ve hızla dolaşır, derisi yeni bir hayata kavuşurdu.

Böyle anlarda, derin maddî zevkler duyar, çoğu zaman yemekten önce daha ne gibi küçük küçük zevkler tadabileceğini kendi kendine sorduğu olurdu. Bu türlü zevklerden kendini mahrum etmesi için hiç bir sebep yoktu. Öğleden sonra, akşam yemeğinden önce kadının tadına doyum olmadığını yakın dostlarına sık sık söylerdi. O gün, bu düşünce kendisine zevk vermiş, kafasında birtakım hayaller uyandırmıştı. Tam bir masaj yaptırıp, kocaman bir kedi gibi gerinirken, bir taraftan da, vücuduna yağ sürülüyor, uzuvlarından günün gerginliği ile sıkıntılarının yaptığı etkiler atılıyordu. Bu sırada, hem aşkı, hem eğlenceleri, hem de önemli bazı devlet işlerini düşünmekten bambaşka bir zevk duyuyordu. Ayağa kalkınca, hem vücut masajı ile, hem de kafasında kaynaşan düşüncelerle kamçılanmış olduğunu hissetti. Aynada kendine yepyeni bir ilgi ile baktı, karnının derisine şöyle bir göz attı, yumuşaklığında ve kabalığında ihtiyarlık belirtileri var mı yok mu diye yokladı.

Ölümden korktuğu kadar ihtiyarlamaktan da korkar, dehşet duyardı. Hayatının en üzüntülü dakikaları

ihtiyarlığı, ölümü düşündüğü anlardı. Birkaç zamandır, bu iki olayı lüzumundan fazla düşündüğü oluyordu. Oysa, kendi durumu ve şartlar buna pek imkân verecek gibi görünmüyordu.

Gerçekten, şartlar pek mükemmeldi; çünkü, kendince, kendi durumunun da, memleketin durumunun da hiç bir zaman bugünkü kadar mükemmel olduğu olmamıştı. Teşkilâtlı muhalefetin son izleri ortadan kaldırılmıştı. Komünizm tehlikesi bir daha dirilmiyecek bir şekilde yok edilmişti. Daha birkaç gün önce, gururlu ve haşin yüzü ile sarayın balkonunda hakiki bir insan deryası karşısına çıktığı zaman, bu binlerce insan gök gürültüsünü andıran bir sesle: «Duce! Duce!» diye hep bir ağızdan haykırmışlardı.

O bunlara kendileri uğrunda neler yaptığını anlatmıştı. Bolşevik tehlikesinin, zehirli ve dinsiz komünizm canavarının, tıpkı geçmişteki cesur şövalyelerin en azılı canavarları öldürdükleri gibi yok edildiğini haber vermişti. İtalyan Bolşevikliği, İtalyan komünizmi ölmüştü. Bütün memlekette asayiş hâkimdi, faşizm de bin yıl sürecektir başarılarına doğru dev adımlarile ilerliyordu. Kendisine inananlar, itaat edenler ve peşinden gelenler bu yıllarda bütün dünya nimetlerine kavuşmak gibi bir mükâfat göreceklerdi.

Oysa, bir alkış tufanı ile karşılanmasına, etrafındaki kendisine dalkavukluk etmelerine rağmen, diplomasi cephesinde, Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri gibi hayran olduğu ve imrendiği büyük milletlerin kendisine büyük bir saygı göstermelerine, vücutça gürbüzlüğünü hâlâ kaybetmediğine emin olmasına rağmen, birkaç zamandır, çöktüğünü hissediyor, bu çöküntü halinin sebebini ve kaynağını bir türlü anlayamadığı için de, büyük bir endişe ve heyecan duyuyordu.

Birkaç gün önce, Viyanalı ünlü bir akıl doktoru ile

- bu mesleğe karşı gizli ve ürkek bir hayranlık beslerdi - akşam yemeği yemiş, doktora eski Roma imparatorlarının kendi tanrılıklarına ve ölümsüzlüklerine inandıklarını bilip bilmediğini sormuştu.

Doktorun verdiği cevap şu olmuştu:

— Haşmetlim, bu iki şey ayrı ayrı incelenmelidir. Tanrı ve ölmezlik aynı mana ifade etmiyen kelimelerdir. Tanrıların ebedî bir hayat yaşadıkları fikri yalnız bizim devrimize özgü bir şeydir. Eski devirlerde, bazı tanrılar çok uzun bir ömür sürerlerdi, ama, bazılarının ömrü insan ömrü kadar kısa idi. Hatta geçmiş medeniyetlerin tanrıların ölümsüzlüğünü tasavvur edip etmedikleri de sorulabilir. O zamanlar, bu pek özel mesele ortaya konmamıştı; çünkü, hiç kimse, günümüzde olduğu gibi, ebedî hayat ateşi ile yanıp tutuşmuyordu.

Diktatör meseleyi ortaya koymuştu. Çünkü, kendini Roma İmparatorlarıle bir tuttuğu oluyordu. Toskana heykeltraşları birliği Duce'ye her biri kendisinin ikiz kardeşiymiş denccek kadar benziyen Romalı üç şahsiyetin heykellerini hediye etmişti. Zaten, rüyasında sık sık kendini tanrı olarak gördüğü, uyanınca, kendini bu tanrılaşmış hayalden ayırmakta güçlük çektiği oluyordu. Bu küçük zaaflarından dolayı, elbette ki kendisile keyifli keyifli alay ediyordu, ama, aynı zamanda da, birçok sırların hâlâ devam ettiği ve ilmin, felsefenin bunları hâlâ halledemedikleri kanısını beslemekten de kendini alamıyordu. Bütün bunları insanı şaşırtan bir keyifle ve pek hafif bir eda ile Viyanalı akıl doktoruna anlattı; insanların geveze olduklarını, özellikle büyük insanların lâfını etmekten pek hoşlandıklarını bildiğinden, bu türlü boş hayaller beslediği dedikodusunun etrafa yayılmasını hiç arzu etmezdi. Bununla beraber, Diktatörün hiç bir arzusuna yabancı kalmıyan Avusturyalı akıl doktoru Duce'nin aklından neler geçtiğini hemen anladı, meseleyi ele alıp, Dik-

tatörün tanrı olmağa Julius Caesar'ın halefleri kadar hakkı olduğunu ortaya attı. Pek makul olarak:

— İnsan vücudu hakkında o kadar az şey biliyoruz ki, dedi. Bu vücudun hâlâ anlaşılmamış birçok sırları var. Meselâ, vücuttaki ifrazat yapan guddeleri ele alalım. Bu guddeler kendi kimyasal dillerile konuşabilmiş olsalardı, insan aklını hayretlere düşüren birçok sırları açığa vururlardı. İnsanın toz olduğunu, tozdan yaratıldığını, yine toz haline döndüğünü söylemeğe kimin dili varır? İnsanlar niçin ölüyorlar? Bu konuda ancak birtakım faraziyeler yürütebiliriz. Meselâ, ihtiyarlığın ne olduğu bile bir sırdır.

— Ama, ne çare ki, bütün insanlar ölüyorlar, diye Diktatör ortaya bir lâf attı. Doktorun aynı yolda konuşmaya devam edebilmesini sağlayacak şekilde meseleyi belirtti.

Viyanalı kaşlarını kaldırarak:

— Ölüyorlar mı? diye sordu. Öldüklerini nerden biliyoruz? Yeryüzündeki bütün doğumları ve ölümleri hesaba katıyor muyuz? Hiç bunu düşündünüz mü, Haşmetlim? Bir insanın ruhu ile vücudunun kendi ölücü mahiyetlerini, esrarlı bir şekilde değil de, kendi uzvî kimyasile yendiklerini farz edelim. Bu insan kendisi hiç ihtiyarlamadan bütün yılların geçtiğini görecektir, bu hakikat artık kesin bir olay haline gelince, uymak zorunda olduğu bir durum içinde bulunacaktır. Başka bir şekilde ifade ederek, diyebiliriz ki, dip diri ve canlı olduğu halde, kendisini yalandan ölmüş gibi göstermek, ortadan kaybolmak, bir intihar işi uyduruvermek, başka yere göç etmek, kaçmak, şehir şehir dolaşmak zorunda kalacaktır. Bunun birtakım insanların başına gelip gelmediğini nasıl bilebiliriz? Eğer birtakım insanların başına geliyorsa, bunlar bu sırları son derece büyük bir titizlikle saklamağa çalışacaklardır. Çünkü, bu sırlar herkes tarafından bilinirse, vakti saati gelince ölmesi gereken kimse ölüm-

süz olanların aleyhine dönecek ve alageyiği hiç acımadan parçalıyan kurt gibi, o da bunları öyle parçalıyacaktır.

Diktatör doktorun en son söylediği acayip sözlerin her birini heyecanla dinlemişti, ölümsüzlüğün macerasını hem hayran hem de yırtıcı bir dikkatle dinlediğini gizlemeğe çalışmakla beraber, yine de kendini tutamamıştı. Dedi ki:

— Ama, güçlü kimselere böyle bir imkân tanınmışsa, bunlar mutlaka kendilerini gizlemeğe ve ortadan kaybolmağa zorlanamazlar.

Akıl doktoru zarif bir eda ile:

— Oysa, insanlığın ilk günlerinden beri gelmiş geçmiş güçlü insanlar arasında hakikaten güçlü kaç kişi var? diye sordu. Meseleyi istatistik bakımından inceliyecek olursak, böyle bir kontrolün yapılmasını imkânsız kıla-cak kadar az (hakikaten) güçlü insanın bulunduğunu görürüz. Ben güç kelimesinden, bir insana sonsuz bilgelik, kuvvet, inanç ve kendine güven kazandıran o tartışılmaz gücü anlıyorum: böyle insan bin yılda bir...

Bu konuşma Diktatörün edindiği en harika ve en kazançlı tecrübeleri arasında yer almıştı. Bu konuşmanın geçtiği gece, bir çocuk gibi, hiç bir korku, hiç bir ön-sezi duymadan uyumuş, uyumadan önce o kısa süren yalnızlık anlarında duyduğu düşüncelerin, ölüp bir daha dirilmiyeceği düşüncesinin, bu korkunç ve dehşetli düşüncenin hücumuna uğramamıştı.

Oysa, bugün, idmandan, banyodan ve masajdan sonra, dinlenmiş ve keyifli olması lâzım geldiği halde, şu anda birden somurtkan kesiliverdiğini, keyfinin kaçtığını hissetmiş, içinin niçin böyle sükûn içinde olmadığını kendi kendine sormuştu. Büyük bir bornoza sarınıp, giyinmeğe hazırlandığı bir sırada, sekreteri elinde bir to-mar kâğıt olduğu halde, Diktatör giyinirken devlet işle-rile uğraşmağa hazır bir durumda içeri girdi.

— Bunlar her halde yarına kadar bekliyebilir, diye Diktatör itiraz etti. Bugün devlet işlerle uğraşacak keyfim yok. Halimi görmüyor musunuz?

— Bazı şeyler bekliyebilir, ama, bazıları bekleyemez.

Birlikte tuvalet odasına girdiler. İki kişi giyinmesine yardım ederken, Diktatör dikkatini çeken bazı işlere söyle bir göz attı.

— Bu, bekliyebilir, dedi. Tabii, bu da. Rahatsız edilmek istemediğimi söylediğim halde, benim böyle hikâyelerle rahatsız edilmem, doğrusu, pek saçma. Şu Ginetti domuzunun tramvay imtiyazı isteği. Bunun neye patlıya-çağını kendisine anlatmıştık. Anlamazlıktan geliyor, hiç bir fikri yokmuş gibi davranıyor. Bu hareket tarzını kabul etmek güç, bence. İsteğini geri çeviriniz. Bu numaraların hiç hoşuma gitmediğini, kendisine söylenilen şeyi yapmadığı taktirde, dilekçesini cebinde saklamasını söyleyiniz. Alman Büyük Elçisi bekliyebilir. Almanlara kötü muamele edildiğini görmek pek hoşuma gider. Ben bu insanlardan nefret ederim. Santini'ye gelince, ben bu adama haydut gözü ile bakıyorum. Bir milyon lireti vermedikçe, hiç bana onun lâfını etmeyin. Bizim tarifemiz böyle. Bir ay içinde parayı vermezse, tarife iki milyon lirete yükselecek. Yine mi Sacco ile Vanzetti meselesi! Benim başım hiç bu dertten kurtulmıyacak mı? Ömrümün sonuna kadar hep Sacco ile Vanzetti meselesini mi duyacağım? İllallah canım, yeter artık! Bu melûn komünistler cehennemde cayır cayır yanmış, bana ne! Bu adamların lâfı edildiğini bir daha duymıyayım!

Giymesi bitti. Sekreteri sabredip beklemişti. Sonunda:

— Anlıyorum, ama, dedi, Sacco ile Vanzetti halkın gözünde önemli birer insan haline gelmiştir.

— Bunlara, meseleyi inceliyoruz, deyin; bu melun

kızillar aleyhinde verilen mahkûmluk kararını hafifletmek için elimizden gelen her şeyi yapacağız, deyin.

Birlikte Diktatörün çalışma odasına yürüdüler, giderken Çalışma Bakanı ile karşılaştılar. Diktatörün iki adım gerisinden giden sekreter ile bakan bakışıp birbirlerine kaş göz işareti ettiler. Diktatör odasına girince, yavaşladılar, yumuşak halılar üstünde yürüyüp, masasına kadar yirmi adım atmasını beklediler. Oturup, bunlara dönmeye, yüzü öfkeden ve sabırsızlıktan kararmıştı. Kendi uşakları, yardımcıları, bu düzenbazlar, bu insanların hepsi hiç peşini bırakmıyacak kadar cesur hale gelmişler, bir saatçik olsun canının istediğini yapmasına vakit bırakmayıp, yakasına yapışmışlardı.

— Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti... diye sekreter söze başladı.

— İkisinin de canı cehenneme, diye Diktatör kesti-rip attı.

Çalışma Bakam iki adım yaklaştı, sırdaş yakınlığı, ihtiyat ve bıkkınlık ta karışık bir eda ile dedi ki:

— Artık bu işle ilelebet uğraşacak değilsiniz. Bu iki adam bu akşam idam edilecek. Artık bu iş sona erdi. Demek istiyorum ki, bu işi rafa kaldıracak hale geldik.

Diktatörün yüzündeki öfke perdesini bir türlü iskan-dil edemediğinden, Çalışma Bakam durdu, biraz bekledi, sonra:

— Devam edebilir miyim? diye sordu. Bu meseleye bağlı bazı olayları hesaba katmak, bazı kararlar vermek zorundayız. Ama, bu olayların neler olduğunu öğrenmemeyi belki daha uygun bulursunuz!

— Devam ediniz, dedi Diktatör soğuk bir eda ile.

— Peki. Demincek dediğim gibi, bu iş bu akşam sona eriyor. Bu iki adam idam edilecek, bundan sonra olacak şeyler pek uzun sürmez. İki ölü lehinde girişilecek bir kışkırtma mücadelesini yürütmek imkânsızdır.

Ölümün tekrar dirilmesi olmaması, devamlı olması, böyle bir mücadelenin etkin olmasını önler. Bu türlü bir mücadele başarısızlığa uğramağa mahkûmdur; çünkü, ölüm mücadele konusunu ortadan kaldırır.

— İdam cezasının bir kere daha geri bırakılmıyacağını nerden biliyorsunuz? diye Diktatör sordu.

— Geri bırakılmıyacağına emin olduğumu sanıyorum. Bu sabah, işçiler yemek için fabrikalarından çıktıkları zaman, binlerce kişi Amerikan Büyük Elçiliği önünde büyük bir gösteri yaptı. Taşlar atıldı, camlar kırıldı, Fransa büyük elçiliğinin bir otomobili devrildi, ve ateşe verildi. Polis gösteri yapanları dağıttı, elebaşılardan yirmi iki kişi yakalandı. Bu yakalananlardan ikisinin komünist olduğuna aşağı yukarı eminiz, ama, ötekiler tamamen bilinmeyen kimselerdir, adları bizdeki fişlerde görünmüyor. Bu da gösteriyor ki, Sacco ile Vanzetti lehindeki kaynaşma gelişmektedir ve bundan ne kadar zekice faydalanılmaktadır. Polis hiç te hoş denmiyecek bir duruma düştü. Çünkü, Sacco ile Vanzetti'yi savunmak millî bir şeref ve haysiyet mesclesi haline geldi. Bu meselede ilgisiz kalan Amerikadaki İtalyan göçmenlerine edilen hakaretler, kötü muameleler hakkında herkes öyle çok hikâye dinlemiş ki. Onun için, bu işte millî şerefle oynandığını düşünüyorlar. Bu düşünce ile, ben de, komünist olduklarından şüphe edilen iki kişi de beraber olmak üzere, yakalananların hepsini serbest bırakması için polise emir verdim. Söylemeğe hacet yok, bu iki komünist göz altında bulundurulacaktır. Gerektiğinde, bize faydaları olur. Bugünkü şartlar altında, böyle akli başında bir karar verilmesine sizin de taraftar olacağınızı düşünüyorum.

Diktatör başı ile «evet» diye işaret etti ve:

— Devam ediniz, dedi.

— Bugün saat ikide Amerika Birleşik Devletleri büyük

eiçisile görüştüm. Size tamamilen sadık olduğunu bildir-di ve bu pek can sıkıcı mesele yüzünden endişe edilecek bir şey olmadığını size izah etmemi söyledi. Bu mesele hemen bugün sona erecek ve ortada artık güçlük diye bir şey kalmıyacak, dedi.

Yüzündeki öfke ifadesi biraz azalmış, biraz zayıflamış olan Diktatör:

— Sahiden böyle mi dedi? diye sordu.

— Evet, sahiden böyle dedi. Söylediğim sözler, büyük elçinin kendi sözleridir.

Çalışma Bakanı sekretere döndü, olayı teyit etsin, diye ona yalvaran bir hali vardı.

— Meseleyi size de bu sözlerle olduğu gibi tekrarladım mı?

— Olduğu gibi, diye sekreter tastik etti.

Masajcının masasından ineliberi ilk defa yüzü gülen Diktatör:

— Görüyorsunuz ya, dostluk boş ve lûzumsuz bir şey değilmiş, dedi. Ama, yine de, dostluktan dostluğa fark var. Ahmak adam akıntıya kürek çektiği halde, aklı başında, ne yaptığını iyi bilen adam, sahip olduğu nüfuz ve itibarı iyi kullanmağa bakar.

— Amerikan büyük elçisinin yardımı ile, saat üçte Amerikan bakanlarından birile kısa bir konuşma yaptım, diye sekreter sözlerine devam etti. Bu bakan idam cezasının yerine getirileceğine aşağı yukarı emin olmanızı size bildirmeni söyledi. İdam cezasını geri bırakmanın Duce'yi ve hükümetini nasıl sıkıntılı bir duruma soktuğunu anladığını söyledi. İçinde bulunduğunuz durumun nazik olduğunu herkesin tamamilen takdir ettiğini size temin etmemi rica etti. Ayrıca şunları da ekledi: Önemli bazı kişiler bu nazik duruma hâkim oluş tarzınıza son derece hayran kalmışlar.

— Görüyorsunuz ya! diye Diktatör bağırdı ve sözle-

rinin önemini yumruğu ile masaya vurarak belirtti. Komünist komünisttir, demekten başka bir şey bilmiyen o şaşkın domuzların aklına uysaydım, başımıza neler gelecekti, gördünüz ya? Ben bu heriflerin aklına turp sıkayım!

Bu halk deyimi birden dilinin ucuna gelivermişti, buna kendisi de istemiye istemiye gülümsedi. Bakan ile sekreter de gülümsediler. Sahiden nefis ve ısıracı bir deyimdi.

— Akıllarına turp sıkayım! diye Diktatör tekrarladı. Ama, bir millet aklına turp sıkarak birleştirilmez. Bu iki melûn kızılın kaderi ile ilgilenenler yalnız komünistler mi? Ben diyorum ki: Hayır. Ben diyorum ki, Sacco ile Vanzetti'ye edilen işkenceler, yapılan haysiyet kırıcı şeyler, vatanını ve hürriyetini seven her İtalyan tarafından birer hakaret olarak karşılanmıştır! Onun içindir ki, halk kendi şefinin, nerde olursa olsun, bütün İtalyanların ıstırapları karşısında duygusuz kalmadığını bilmelidir. İtalya'nın şeref ve namusu kutsaldır... Amerikan bakanının hakikatı söylediğine emin misiniz?

— Tamamile eminim, diye bakan cevap verdi. Ayrıca, şu anda sizi bekliyen ve kabul edilmelerini rica eden Villafalletto şehrinden gelmiş bir heyet var. Siz de gayet iyi bilirsiniz ki, Vanzetti, Villafalletto'da doğmuştur. Ailesi hâlâ bu şehirde yaşar. Bununla beraber, heyette bulunan iki kişinin Torino'dan geldiklerini sanıyorum.

Şimdi öfkesi dağılıp, üstüne babacan bir hal gelmiş olan Diktatör:

— Adlarını sorup öğrendiniz mi? diye sordu.

— Öğrendik, parmak izlerini aldık, kişilikleri, münasebetleri, başlarından geçen şeyler hakkında şimdiden soruşturmalara başladık. Buradan gittikleri zaman, her gün yirmi dört saat göz altında bulundurulacaklardır.

— Çok iyi etmişsiniz, mükemmel! diye Diktatör

takdir etti. Halkımız için en büyük felâket, hakiki teknik ehliyeteye sahip olmamaktır. Böyle bir anlayış gösterdiğinizizi görmek beni pek sevindirdi. Şunu aklınızdan çıkarmayın: Bir temsilci heyet bir araya gelip beni görmek için yüzlerce kilometre yol tepti mi, bilin ki bu işte mutlaka birkaç komünistin parmağı vardır, bu komünizm hastalığı heyet üyelerinin hepsine de bulaşmıştır. Haydi bakalım, şimdi bunları kabul edelim.

Heyet üyeleri Diktatörün geniş çalışma odasına girince, Diktatör ayağa kalktı, masasının etrafını ağır ağır dolandı, ellerini uzatarak ilerledi. Kara gözleri bugün İtalya'nın başına gelecek şeyler hakkında dokunaklı bir anlayışla doluydu, bütün halindeki üzüntü ifadesi bunların duydukları acıyı da yansıtıyor gibiydi.

Heyetin başkanı olan ihtiyar, görünüşe bakılırsa, bütün ömrünce elleriyle çalışmıştı. Diktatör ihtiyarı karşılamak için ellerini uzattı, bir an sessiz durdu. Heyetin başkanı olan ihtiyar cebinden elle yazılmış bir karar sureti çıkardı, katlı kâğıdı usul usul açtı, yazılanları hiç tereddüt etmeden, hiç çekinmeden titrek bir sesle okumağa başladı:

«Bine yakın İtalyan emekçisi ve köylüsü Bartolomeo Vanzetti'nin doğduğu Villafalletto şehrinde toplandı. Haksız olarak ölüme mahkûm edilen iyi ve mert bir İtalyanı saygı ile anmak için bir araya geldik. Bu ölümü durdurmak için elimizden gelen her şeyi yapmağa karar verdik. Bu düşünce ile, Torino halkı ile, Villafalletto civarındaki köyler halkından bir heyet seçip, bu heyeti, bu kabul edilmesi imkânsız ölüm cezasını önlemek maksadile Amerika Birleşik Devletleri nezdinde müdahalede bulunsun diye Duce'ye yalvarmak için yolladık. Biz Duce'nin sesinin ne kadar güçlü olduğunu biliriz. Bütün kuvvetimizle ve saygı ile rica ediyoruz ki, bu ses yükselsin ve

işçi sınıfının Nicola Sacco ve Bartolomeo Vanzetti gibi iki evlâdının affedilmesini istemek için yükselsin.»

İhtiyar okumasını bitirince, kızarmış ve yorgun gözleri yaşlarla doldu ve mendilini çıkarmak için cebini aradı. Her halde bu iki mahkûmun az buçuk akrabası olacaktı.

Diktatör ihtiyarı birden kucakladığı zaman, sahneyi seyredenlerden herbiri bu içten gelme hareket karşısında bayağı heyecanlandı. Temsilci heyet odadan çıkarken, üyelerden yarısı ağılıyordu. Masasının başına geçip tekrar oturduğu zaman, Diktatörü'nün de az çok heyecan duyduğuna hiç şüphe yoktu. Kendini bu ruh halinden hâlâ kurtaramamış olacak ki, istenografını çağırttı ve gazetelerde yayınlanmak üzere şu mesajı yazdırdı:

«Duce'nin mesajını aldığıını bildiren Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, memleketindeki hükûmet idaresi sistemi sebebile, meselenin Massachusetts Konfederasyonu Devleti hükûmetinin elinde kalması gerektiğinden ötürü duyduğu derin üzüntülerinin kabul edilmesini rica eder. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı, bu meselede Duce tarafından gösterilen yakın ilgiyi ve derin endişeyi takdir etmekle beraber, bu meseleye müdahale etmek gücünde olmadığını büyük bir üzüntü ile bildirmek zorundadır.»

Diktatör, sözlerini yazdırmayı bitirince, Çalışma Bakanına şunu tenbih etti: Bu mesaj Vaşington'un bir demeci ile aynı zamana raslamalı, metin gazetelere dağıtılınadan önce teyidi de elimizde bulunmalıdır. Bakan, meselenin böyle arzu edilen bir şekilde sonuçlanmasını hiç bir güçlüğü'nün engelliyemiyeceğini bildirdi.

Meselenin tasfiye edilmesine yardım eden bütün bu şeyler Diktatörü endişelerinin o korkunç ve dehşetli yükünden kurtarmıştı. Yirmi dakika sonra, çalışma odasından kendi odasına geçti ve bugünü, yarını, hayatının bütün olayları birden gözüne yine parlak ve neşeli görün-
dü.

VIII

22 Ağustos günü, gösteri yapanlar topluluğu Devlet Konağı önünde bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Bu topluluk sık sık değişiyordu. Bu sabah toplanma başladığı zaman, kararlı bir tavırla kaldırımları arşınlayanlar ve sabahın bu erken saatlarında sessiz yürüyenler bir avuç insandan ibaretti. Biraz sonra, herkes işine gitmek için sokaklara fırlayınca, gösterici sayısı arttı; daha sonra, öğleye doğru, kısa bir süre, bürolarına dönerken bir çeyrek ya da yarım saat kadar bunlara katılan birçok erkek ve kadınlarla iyice kalabalık hale geldi.

Oysa, saat ona doğru, gösteri yapanlar kalabalığı, bu katılanlar dışında, buralara dolan, yayılan ve gösteri yapanların etrafını alan birçok polis yüzünden yine sayıca artmıştı. Bu polisler kendilerine halkı tehlikeli bir düşmandan koruyan insanlar süsü vermişlerdi. Önce, yalnız belediye polisi vardı, sonra devlet polisi bunları takviye etti. Daha sonra, biraz ötede bir otomobil durdu, içinde derhal müdahaleye hazır makineli tüfekli dört adam vardı.

Gösteri yapanlar kalabalığından hiç kimse bunların ne türlü bir sebeple müdahalede bulunacaklarını önceden elbette ki bilemezdi.

Gösteri yapanlar etrafında polisin toplanmasında ve yarı askerî hazırlıklara girişilmesinde güdülen maksat herhangi bir şeyi savunmaktan daha çok, insanları sindirmektir. Netekim, bu sindirme teşebbüsü bazı sonuçlar doğurmaktan geri kalmadı.

Sacco ile Vanzetti meselesine ilgi duyan kimseler, üç dört günden beri, Amerika Birleşik Devletlerinin her yerinden Boston'a akın etmekteydiler. Massachusetts devleti valisi bu iki adamı 22 Ağustos günü gece yarısı idam etmek kararını verince, Amerika Birleşik Devletlerindeki binlerce insan Boston'dan yükselen boğuk ve feci ısırap iniltilerinin kulaklarında çınladığı duygusuna kapıldı. Bu iniltinin kulaklarında çınladığını duyanlar arasında hekim, ev kadını, şair, romancı, şimendifer makinisti, demiryolu işçisi, hatta çiftlik ırgatları, Batının ıssız ve تنها yollarını at üstünde tepenler gibi türlü türlü insanlar vardı. Hepsi de Sacco ile Vanzetti'nin hayatı, umudu ve korkusu ile garip ve insanı korkutan bir yakınlık duygusu duydular. İnsanlık var olalıberi pek çok idam hükümleri yerine getirilmiş ve masum oldukları halde, birçok insan öldürülmüştür. Ama, o güne kadar hiç bir idamın bu kadar insana dokunduğu ve bu kadar insanı heyecanlandığı görülmemiştir.

22 Ağustostan bir gün önce, Metodist mezhebinden zenci bir rahip Vaşington devletindeki Seattle'de Sacco ile Vanzetti meselesi hakkında bir vaaz verdi. Çocukken Alabama'da şahit olduğu bir olayı hatırlatmakla söze başladı. Güneyde doğup büyüyen zenciler bu türlü olayları o kadar çok görmüşlerdir ki, bunlardan bir tanesini anlatmak, dinleyicilerinin en can alıcı yerlerine dokunmak demektir. Rahip doğup büyüdüğü kasabada adam öldürmenin birden alıp yürüdüğünü anlattı. Aptal ve siniri bozuk bir kadın ırzına geçildiğini iddia etmiş, bütün cehennem zebanileri ayaklanmıştı. Kadının ırzına geçtiği iddia edilen masum adamın suçlu sayılmasında ve linç edilmesinde şartların nasıl rol oynadığını, rahip, o zamanlar çocuk yaşta olduğu halde, gayet iyi anlamıştı. Şartların bu rolü oynamasının mukadder olduğunu, bu

olayın kurbanı olan kimsenin o acıları çekmesinin mukadder olduğunu hatırlıyordu.

Vaaz kürsüsünden

— Bu Sacco ile Vanzetti meselesinde ben ne görüyorum? diye sordu. Ey dinleyicilerim, sizinle tanrı adamı olarak konuşmalıyım, ama bu kolay bir şey değil. Onun için, sizinle bir zenci olarak konuşmalıyım. Bu dünyada, ruhumdan ayrılmam nasıl mümkün değilse, derimden sıyrılmam da imkânsızdır. Sacco ile Vanzetti meselesi üstünde çok, pek çok düşündüm, ve kendi kendime: Elbet bir gün gelecek, bu mesele üstünde susmam imkânsız hale gelecek, o zaman bu meseleyi bir Pazar vaazında ele alırım, dedim. Bir kişi tarafından verilen bir vaazın bu iki bahtsız insanı bekliyen acıklı âkıbeti değiştirilebileceğine inanacak, böyle bir hayale kapılacak kadar saf değilim, ama, bunu anlamak, susmanın haklı olduğuna inanmak demek değildir.

«Sacco ile Vanzetti meselesini geçen akşam karıma ve çocuklarıma açtım. Beşimiz de zenciydik. Ekmeğini bazan büyük acılar pahasına kazanan renkli insanlardı. Beşimiz de iki gözü iki çeşme ağladık. Sonra, «bu, neden?» diye kendi kendime sordum.

«Şu yakınarda, İsa'nın çektiği çileler hakkında tarihte yazılı delil bulunmadığını iddia eden birtakım tarihçiler çıktığını hatırlarım. Ne sersem insanlarmış bunlar! Yaşadığımız çağın tarihi onbinlerce çarmıha germe olayı ile dolup taşarken, İsa ve çarmıha germe hakkında delil aramağa kalkmışlar. Halkım ve ben daha dün zincire vurulmuş kölelerdik. Bundan iki bin yıl önce gaza-ba gelen Spartaküs adlı kızgın bir köle halkını köleliğe karşı ayaklandırdı ve kendi hürriyeti uğrunda mücadele etmeğe çağırdı. Yenilince, çömezlerinden altı bini Romalılar tarafından çarmıha gerildi. Kim çıkıp ta bana: Tarih İsa'nın çilesinden hiç söz etmiyor, diyecek?

«Bin yıl sonra, Sacco ile Vanzetti'nin çilesini arayıp bulmak için tarih sayfaları boşuna mı karıştırılacak? Bu çile hangi bölümde, hangi ayettedir, diye mi soracaklar? Hiç bir ize raslamayınca, «İnsan oğlu (İsa) hiç bir zaman bizim uğrumuzda ölmemiştir» mi diyecekler? Bu soruları kendi kendime sorunca, içimi derin bir tasa kapladı, yüreğim daraldı, karanlıklarda aydınlık bir yol aradım, ama, bulamadım. O zaman kendi kendime: «Sen imanı kıt, anlayışı kıt bir insansın» dedim. Bu iki maaşum İtalyan ölecek diye, şartlar bunları mahkûm etti diye, hiç bir kuvvet bunları kurtaramaz diye, karım ve çocuklarımla iki gözü iki çeşme ağladığımızı çabucak unuttuğumdan ötürü kendimi ayıpladım, azarladım. Kendi kendime dedim ki: «Bu işte karanlıklardan başka bir şey göremeyişim, aslında, tanrıya, tanrının oğlu İsa'ya artık inanmamamdan ileri geliyor.»

«Ama, sonunda karanlıklar içinde ışığın parladığı görüldü. Bir vaaz vermek istiyordum. Kendi kendime: «Bu vaazı kimc vereyim?» diye sordum. Kendi cemaatim gözümün önüne geldi, bütün sıraları doldurmuştu, bu insanlara her zaman baktığımdan büsbütün başka bir şekilde bakıyordum. Evvelce, ben basit emekçilere, odun kesenlere ve su dolduranlara vaaz veririm, dememiştım hiç. Onları fert olarak düşünmeğe çalışıyor, emekçi olarak tarif etmeyi aklımdan geçirmiyordum. Oysa, benim ruhanî çevremdeki halk emekçidir, değil mi? Görüyorum ki, gözlerinizi siliyorsunuz. Doğru, ağlamanızın zamanı geldi. Çünkü, Sacco ile Vanzetti'nin çilesi, sizin de çilenizdir, benim de çilemdir. Derisi ister beyaz, ister kara olsun, günümüzde yaşıyan bütün emekçilerin çilesi. Peşine düşölüp, kin ve nefretten kudurmuş bir kalabalık tarafından asılan çocukluğumdaki o bahtsız zencinin çilesi. Aç karısı ile çocuklarını doyurmak için emek gücünü satın alırlar umudu ile şurada burada başı boş dola-

şan emekçinin çilesi. Doğramacılık eden tanrı oğlunun çilesi.

«Biz sabırlı bir halkız. Bu sabrın ne çabalara mal olduğunu bilemem; çünkü, akıtılan kanları, dökülen göz yaşlarını, çekilen ıstırapları hesap etmek kolay mı? Biz sabırlı bir halkız, geç kızarız. Ama, bugün bu bir erdem mi, yoksa bir kusur mu, bilemiyorum! Sacco ile Van-zetti'nin şu birkaç gün içinde ölmesine karar verdiler. Sayıca az olan ve bu işte uzak duran bizim görevimiz nedir, bilmiyorum.

«Vaktile, tanrısının ve yoldaşının alıp götürülmesine dayanamıyan Petrus kılıcını çekti, döğüşmek istedi. Bunun üzerine, İsa, Petrus'a dedi ki: «Kılıcını kınına sok. Babamın doldurduğu kâsedен ben şarap içiniyecek miyim?»

«Bu sözler üstünde uzun zaman düşünüp, içimde: «Yok, hayır, bu yetmez» diyen sesle tartışmağa çalıştım. Cevabını bulamadım. Yüreğim sızlıyor, içimdeki bu sızı ile size doğru geliyorum: Bu iki insan için hep birlikte dua edelim, diye. Bu iki insan bizim uğrumuzda ölecek...»

Vaazcının bu sözleri bazı kimselerin düşüncesini ifade ediyordu, ama, bazıları da duygularını büsbütün başka bir şekilde ifade ediyorlardı. Bu duyguların şiddeti içlerinden bir çoğunu Boston'a gitmeğe zorladı. Gelenlerden çoğunun ne yapılabileceği hakkında önceden verilmiş bir kararları yoktu. Bu zenci rahibin yüreğinde olduğu gibi, bunların yüreğinde de çok güçlü bir protestoda bulunmak arzusu ve ihtiyacı vardı; ama, bu türü bir öfkenin ve protestonun başarı kazanması için, insanların yetiştirilmiş, bir disipline sokulmuş olmaları lâzımdı; bunlarda ise, böyle bir şeyin zerresi yoktu. Bir kısmı şairdi, bu işte kendi ifade güçlerine meydan okuyan bir ıstırap görmekteydiler; hekim olan bazıları, bu olay-

da hekimlik h nerleriyle iyi edilemiyecek bir acı sezmek-
teydiler; işçilerden ibaret olan büyük bir kısmı ise, ken-
dilerinin her zamankinden daha fazla bir şiddetle tehdit
edildiklerini ve hiç bir insanın protestoda bulunmadan
 lmemesi gerektiğini hissetmekteydiler. Boston'a gelen
bu insanlar protesto mitinglerine gittiler, sordukları so-
rulara basit ve kesin cevaplar alamadılar; sonunda,  o-
 u, birkaç gündür önünde protesto gösterileri yapılan
Beyaz Kona a doğru ilerlediler.

Bazıları bu protesto gösterilerine katılma a bir tür-
l  karar veremediler. Kendilerini gösteri yapanların saf-
larından ayıran korku, önceden edinilmiş kanılar, peşin
hükümler uçurumunu açmak pek öyle kolay bir şey de-
 ildi. Bazıları  m rlerinde gösteri yapan kalabalık nedir
hiç görmemişlerdi. Onun için, manasını, hedefini, başa-
rabilecek şeyin ne olacağını pek bilmiyorlardı. Bazıları
ise, döviz yazılı levhalarla ve göklere yükselen bu iki
insan lehindeki o u ultulu iddialarla böyle bir aşağı bir
yukarı gidip gelmenin g l n  olduğu duygusuna kapıl-
mışlardı. Onun için göstericiler alayına katılma a bir
türlü karar verememişlerdi.   lerinden bu harekete ka-
tılacak cesaretleri olduğunu söylüyorlardı, ama, daha
güçlü olan aksi bir kuvvet bu i ten gelme arzuyu sili-
veriyor ve felce uğramış olarak, felce u ramalarının acı-
sını müphem bir şekilde duyarak, oldukları yerde kalı-
yorlardı. Kendilerini felce uğramış hissedenler, yalnız
Boston yolculuğunu yapanlardan bazıları değildi. Mil-
yonlarca insan hiç bir şey yapamıyarak, taş gibi donup
kalmış, deri işçisi ile işportasında balık satan adam
için, bu iki  talyan için gözyaşı dökmekten başka bir
şey yapamamışlardı.

Böyle olmakla beraber, felce uğramamış olanlar, tik-
sintiden sıyrılıp, ileri doğru bir adım atanlar ve gösteri-
ciler arasında yer alanlar da vardı.

Bunlar içlerinden şöyle diyorlardı: «Hay Allah, bak gördün mü, bugüne kadar hiç aklımdan geçmiyen bir silâh keşfettim. Her zaman işime yarıyacak güzel, güçlü bir silâh!»

Bugüne kadar hiç yüzünü görmedikleri kimselerle omuz omuza verip yürüyorlardı, güçlü olmaktan gelen bir duygu bunları birbirleriyle kaynaştırmıştı. Bazıları genç, bazıları olgun yaşta, bazıları da ihtiyardı, ama, hepsinde de bugüne kadar hiç yapmadıkları bir şeyi yapmış bir hal vardı, kendilerinde varlığından habersiz oldukları birtakım kuvvetler keşfediyorlardı. Alaya utanarak katılan bazıları, önce sıkılarak sonra biraz daha güvenle, daha sonra da gururla ve kararlı olduklarını ifade eden yeni ve tam bir güvenle yürümüşlerdi. Dimdik ve başları yukarıda ilerliyorlardı. Yüzlerinde cesaret ve öfke okunuyor; ellerinde hiç bir şey bulunmıyanlar, saatlardan beri yürüyenlerin ellerindeki döviz yazılı levhaları kapmağa savaşıyorlardı. Bu levhalar kendilerince birer silâhtı. Kadın ve erkek arkadaşlarıyla birlikte yaptıkları bu protesto yürüyüşü, hatta alelâde denecek kadar basit olan bu hareket bunlarda kendilerini yeryüzüne yayılan güçlü bir harekete bağlamıştır gibi müphem ama kesin bir duygu uyandırmıştı. İçlerinde yeni düşünceler, yeni heyecanlar beliriyor, kalbleri hızlı hızlı çarpıyor, yepyeni vasfı olan bir ısırap, bir acı duyuyorlar, içlerindeki öfkeler gencl bir protesto haline geliyordu.

Polis göstericilere karşı kışkırtıcı hareketlerde bulunmaktan geri kalmamıştı. Günün ilk kısmında gösteri alayı iki defa parçalanmış, her defasında da birçok kadın ve erkek karakollara götürülmüştü. Alaya katılanların bir çoğu için bu da yeni bir tecrübe idi. O güne kadar rahat, huzur ve güven içinde yaşamış olan birtakım sairler, avukatlar, tacirler, mühendisler, ressamalar birden adi suçlular gibi hırpalanmış, kötü muamele gör-

müşlerdi. Güvenlikleri uçup gittikten başka, kendilerini uzun zamandır koruyan kanunlar da şimdi kendi aleyhlerinde birer tehdit haline gelmişti. Bazıları pek büyük bir dehşete ve korkuya kapıldılar; bazıları ise, kin ve öfkeye kin ve öfkeyle karşılık verdiler, yakalandıkları sırada bütün ömürlerince sürüp gidecek birer değişikliğe uğradılar.

Yakalanan işçilere gelince, mesele bunlar için gayet basitti; çünkü, yeni ve fevkalâde olmıyan bir usul ne hayret, ne de korku uyandırabilirdi.

Gösteri hareketlerine katılanlardan biri, Rhode Island'taki Providence dokuma fabrikasında süpürücülük eden bir zenci idi. Sacco ile Vanzetti'nin öldürülmescine karşı gelmemek fikrini bir türlü kendilerine yediremeyen, kendisi gibi kimselerin ne yaptıklarını görmek düşünce-sile Boston'a gitmek için bir günlük gündeliğinden vazgeçip izin almıştı. Bu zenci işçi Sacco ile Vanzetti meselesi üstünde uzun uzun düşünmemişti; çünkü, yıllardan beri, bu mesele hem kendi içindeki âlemin, hem de etrafındaki âlemin basit ve dolaysız şekilde bir parçası haline gelmişti. Şahitlerin söylediklerini hiç yakından incelememişti, ama, şahitlerden birinin ya da ötekinin söyledikleri bazı şeyleri, bu şahitlerin geçmişleriyle ilgili olup bunların ne olduklarını aydınlatan bazı ayrıntıları ara sıra gazetelerde okuduğu olmuştu. Bu okudukları kendisine gayet iyi anlatmıştı ki, kendisi gibi birer işçi olan bu iki insan bu suçu işlemiş olamazlar. Vanzetti'nin mektuplarından çıkarılmış olan «Düşmanlarımız düşüncelerini alçak sesle konuşarak, hatta susarak anlatabilirler, ama, dostlarımız seslerini bizi öldürenlere duyurmak için yüksek sesle konuşmak zorundadırlar» sözlerini bir gazette okuduğu zaman nasıl acı acı düşünmüşse, onlarla kendisi arasındaki bu yakınlık ta kendisini ara sıra acı acı düşündürmüştü.

Zenci, Vanzetti'nin bu sözleri üstünde uzun uzun düşünmüş, 22 Ağustosta Boston'a gidip göstericiler kalabalığına karışmak kararını vermesinde büyük bir rol oynamıştı. Yaptığı işi ne fazla büyük, ne de fazla küçük görüyordu. Olduğu gibi kabul ediyordu. Yani küçücük bir hareket ne dünyanın temellerini sarsabilir, ne de öteden beri kendi dostu bildiği bu iki insanı kurtarabilirdi. Ama, kendi ırkının yok edilmek istenmesine karşı bütün ömrü boyunca görünüşte küçücük ve hiç bir umut vermiyen bu türlü eylemler vasıtasile mücadele etmişti. Bu zengin pratik tecrübe kendisine şu hakikatı öğretmişti: Bu türlü eylemleri küçümsemek, bütün eylemi küçümsemekle birdir. Yarının kendisi için ne olabileceği hulyasiyle yaşamıyordu; ama, bütün hayatının kendisine emrettiği şekilde davranıyordu!

Yürürken, kendi içindeki güveni etrafındakilere de biraz aşılyordu. Pek iri yarı bir adam değildi, ama, geniş ve sağlam vücut yapısı dayanıklı olduğunu gösteriyor, güvenli bir tesanüt ilham ediyordu. Geniş ve sevimli bir yüzü vardı, hareketlerinde hiç bir sallaparti ya da hesapsız özellik yoktu. Onun için, herkeste güçlü bir insan izlenimi uyandırıyor, etrafındakilere de yeni bir güven duygusu aşılyordu. Protestoda bulunmak görevini, gösteri hareketini eşine az raslanır ya da fevkalâde bir olay saymıyan birçok işçiler gibi, o da büyük bir tabiilikle yapıyordu. Polis, alayı ilk defa dağıtmağa kalkışıp, birtakım kimseleri kışkırtarak yakalamağa kalkıştığı sırada, yanındakilerin sık tutunmalarını sağladı ve şu şiarı ortaya attı: «Bırakın, ne yaparlarsa yapsınlar. Hiç onlarla meşgul olmıyalım, biz kendi yapacağımız işe bakalım.» Bu suretle, göstericiler alayında disiplinin ve sükûnetin muhafaza edilmesine yardım etti. Bu sakin ve kendinden emin hareket polisin dikkatini çekti. Polisler zenci işçiyi parmakla birbirlerine gösterdiler. O andan iti-

baren, bu işçi damgalandı, polis gözünü ondan ayırmadı. Bu gösterici kalabalığını dağıtmak için onu ortadan kaldırmak lâzımdı. Polisin giriştiği ikinci kışkırtma hareketi bu işçiye yöneltildi. 22 Ağustos günü öğleden sonra saat birde yakalanıp, polis müdürlüğüne götürüldü, tek başına bir hücreye kapatıldı.

Bu ayırım ve kendisine edilen bu özel muamele zenciyi meraka düşürdü. Yakalanan otuz kişiden biriydi. Aralarında beyaz, deri ve dokuma işçileri, ev kadınları, New-York'lu ünlü bir tiyatro yazarı, dünyaca tanınmış bir şair de bulunan bu kalabalık hep bir araya konmuştu. Kendisini acaba niçin bunlardan ayırmışlar, tek başına bir hücreye kapamışlardı?

Zenci bu sorunun cevabını almakta gecikmedi. O gün idam kararının yerine getirileceği bir gün olduğundan, her saatin, hatta her dakikanın önemi vardı. Onun için, yapılacak şey pek gecikmemeliydi. Zenci de bunu gayet iyi anlamıştı. Hücrede az bir zaman kaldı. Sonra kendisini alıp, birkaç kişinin bulunduğu bir odaya götürdüler. Burada üniformalı iki polis memuru, iki sivil polis, bir de Adalet Bakanlığının temsilcisi vardı. Bir köşede de masası başına oturmuş, önünde not defteri açık duran bir istenograf görünüyordu. Ne olup bitecek diye bekliyen bir hali vardı. İniltiler ve feryatlar mı duyacak, yoksa yapılacak itirafları defterine mi geçirecekti? Her iki sivil polisin elinde de elli santim uzunluğunda ve beş santim çapında kalın birer kauçuk sopa vardı. Zenci içeri girdiği zaman, iki sivil polisin sopalarını yumuşatmakla uğraştıklarını gördü. Sopalara, oradaki insanların yüzlerine, odanın çıplaklığına ve çirkinliğine şöyle bir bakınca, başına neler geleceğini hemen anladı. Bu zenci işçi alelâde ve basit bir insandı; başına neler geleceğini anlayınca, içine korku düştü, yüreği cız etti. Bütün vücudu büzüldü, kaçmağa kalkışmaktan çok, bütün varlığından

yükselen ve istemediği halde isyan ifade eden bir ıspaz-mozla sağa sola doğru kıvrandı. O zaman oradakiler gülümsediler, zenci bunların niçin gülümsediklerini anladı.

Adalet Bakanlığı temsilcisi kendisini niçin buraya getirdiklerini izah etti.

— Görüyorsunuz ya, sizi üzmemek, size eziyet etmek istemiyoruz, dedi zenciye. Size elbette ki eziyet etmek istemeyiz. Biz bazı sorular sormak ve bunlara hakikati söyliyerek cevap vermenizi istiyoruz. Dedığımızı yaparsanız, endişe edecek bir şey kalmaz, sizi hemen serbest bırakırız. Bu sorulara cevap veresiniz diye sizi buraya getirdik. Siz namuslu bir adamsınız, iyi bir Amerikalısınız, değil mi?

— Evet, iyi bir Amerikalıyım, diye zenci hararetle cevap verdi.

Ellerindeki sopaları eğip bükmekle uğraşan iki sivil polis durdu, ikisi de gülümsedi. İkisinin de geniş birer ağzı, ince dudakları vardı. Gören bunları bayağı kardeş sanırdı. Tabii, hiç alaya kaçmıyan bir gülümsemeleri vardı.

— İyi bir Amerikalısınız mademki, diye Adalet Bakanlığının adamı tekrar söze başladı, öyleyse hiç güçlük çekmiyeceğiz demektir. Öğrenmek istediğimiz şey son derece basittir: Bu gösteri alayına katılmak için kimden para aldınız?

— Hiç kimseden böyle bir para almadım, diye zenci karşılık verdi.

Bunun üzerine, iki sivil polis gülümsemeyi kesti, Adalet Bakanlığının adamı üzüntü ifade eden bir eda ile omuzlarını silktiler. Henüz dostça olmıyan bir tavır takınmamakla beraber, biraz önceki dostça edayı da biraz bırakmıştı.

— Adınız ne? diye zenci işçiye sordu.

Zenci adını söyledi. İstenografin işitebilmesi için adı-

m yüksek sesle bir kere daha tekrarlamasını söyledi. Zenci yüksek sesle adını tekrarladı.

Adalet Bakanlığının adamı:

— Kaç yaşındasınız? diye sordu.

Zenci otuz üç yaşında olduğunu söyledi.

— Nerelisiniz? diye sordu bu sefer.

Zenci Providence'ta oturduğunu, New-York New Haven-Hartford trenile o gün sabah Boston'a geldiğini söyledi.

— Providence'ta mı çalışıyorsunuz? diye Adalet Bakanlığının adamı sordu.

Bu soru üzerine, zenci umuda kapılmanın boş olduğunu anladı. Bundan sonra, ne yapsa ne etse, artık olayların gidişini değiştiremezdi. Nerede çalıştığını söyleme-se de, bunlar bunu istedikleri anda öğrenebilirlerdi, ellerinde her türlü imkân vardı. O zaman da ayıkla pirincin taşını. Bunlar bu ayıklama işinin nasıl yapıldığını, taşı kime ayıklatacaklarını, bu işin neye pathyacağını bilirlerdi. Zenci korktu, bunu kendi kendine de itiraf etti, son hesaplaşma anını geciktirmeğe karar verdi. Bakalım ne olur! Nerede çalıştığını söyledi, bunlar da not ettiler. Artık orada çalışamayacağı gibi, bu ınıntakada başka bir yerde de çalışamazdı. Bir karısı ile üç yaşında küçük bir kızı vardı. Memleketin bu kısmında bir daha hiç iş bulamayacağı fikrine hem tasa, hem de ıstırap katan şey, karısı ile çocuğunu geçindirmek zorunluğu idi. Ama, bu böyleydi, elinden hiç bir şey gelmezdi. Bir şeyler olma-ğa başlamıştı, bu böyle devam edecekti.

Adalet Bakanlığının adamı henüz oldukça nazik bir cda ile:

— Boston'a niçin geldiniz? diye sordu.

— Ben bu idam kararını protesto etmeden, Sacco ile Vanzetti'nin ölmelerine gönlüm razı olmadı, işte bunun için geldim.

— Buraya gelmekle, ölmelerinin önüne geçebileceğinizi mi düşündünüz?

— Hayır, Efendim, böyle bir şey düşünmedim.

— Mademki böyle bir şey düşünmediniz, öyleyse söyledikleriniz birbirini tutmuyor, anlattıklarınızın ipe sapa gelir tarafı yok. Sizce ipe sapa gelir tarafı var mı?

— Var, Efendim.

— Peki, niçin ipe sapa gelir tarafı varmış, anlatın bakalım.

— Anlatayım. Efendim. Benim yapacağım iki şey vardı: ya hiç bir şeye karışmamalıyım, ya da bu iki bahtsız insan için benim elimden gelebilecek bir şeyler var mı yok mu diye anlamak için Boston'a gitmeliydim.

— Elinizden gelecek ne gibi bir şey?

— Bugün göstericiler alayına katılmak gibi bir şey.

Adalet Bakanlığının adamı kulakları çınlatan gazaplı bir sesle birden:

— Yahu, siz yalancının birisiniz! diye bağırdı. İşimiz yok ta sizin gibi ağzı süt kokan bir çocuğun yalanlarını mı dinliyeceğiz! Yalan söylemenin hiç bir faydası yok!

Bunun üzerine, Adalet Bakanlığının adamı tahta bir iskemleye oturdu, iki sivil polis odanın bir köşesinde duran eski masanın üstüne oturdular. Üniformalı iki polis memuru kapıya doğru ilerledi. Her biri kapı sövesinin bir kenarına dayandı. Oda içindeki bu küçük faaliyet pek hassas olan zenci işçinin gözünden kaçmadı. Çünkü, bu suretle programlarının birinci kısmının sona erdiğini, ikinci kısmına sıra geldiğini anlamıştı. Bir süre zenciye odanın ortasında tek başına bırakıp, gözlerini ona diktiler. İşçi, beyazlardaki bu bakışın ne manaya geldiğini bilirdi. O zaman, karısını ve çocuğunu düşündü, sanki yakınlarından biri ölmüş gibi yüreğine büyük bir tasa düştü. Bunun havada hakikaten ölümün dolaşmasını

dan ileri geldiğini anladı. Kendisine anlatmak istedikleri şey de yoktu.

Adalet Bakanlığının adamı:

— Bence bütün söyledikleriniz yalan, dedi. Biz sizden hakikatı söylemenizi istiyoruz. Yalan söylerseniz, sonu kötü olur. Hakikatı söylerseniz, size dostluk göstermekte devam ederiz. Beni dinleyin. Bence, sizi Boston'a yollayan biri var. Gösteri yapanlar alayına katılmanız diye size para verdiklerini de düşünüyorum. Yaptığınız bu yolculuğu kim düzenledi, gösteri yapanlar alayına katılmanız diye size kim para verdi? Bunu bize söyleyin yeter, bütün istediğimiz bu kadar. Tabii, bunu yapan kimseyi dostunuz diye düşünüyorsunuz, ama, böyle düşünmekle çok hata ediyorsunuz. Sizi bu işe sürükliyen insanın size dostluk etmediğini anlamanız için, etrafınıza şöyle bir bakmanız yeter. Bu işte iyilik etmek diye bir şey düşünülmeyişi meydanda. Onun için, sizi gönderen kimseye minnettarlık beslemeniz söz konusu olmamalı, yapacağınız en iyi şey, bu adamın kim olduğunu, size kaç para verdiğini söylemektir.

«Ey, ulu tanrım! Bu ne büyük işkence!» diye zenci geçirdi içinden, ama, başını «hayır» manasında salladı, kendisine hiç kimsenin para vermediğini söyledi. Kendi isteği ile gelmişti, bu yolculuğu yapmasını söyleyen olmamıştı. Çünkü, Sacco ile Vanzetti davası hakkında bilgisi vardı, bu adamların çektikleri ıstırapları bütün kalbi ile paylaşmıştı. Onun için, Boston'a gelmesinin birinci sebebi olarak, Sacco ile Vanzetti'nin kendisi gibi basit birer emekçi olmalarını gösterdi. Bunu izah etmeğe başladığı zaman, odadaki adamlar yanına sokulup, kendisini döğmeğe başladılar. Onun için, zencinin söylediği sözler boğulup gitti, adamlar hikâyesinin gerisini duymadılar.

Bu defa çok döğmediler. İki sivil polisin biri bir ta-

rafına, biri de arkasına geçti. Arkaya geçen elindeki sopa ile zencinin beline böbreklerinin bulunduğu yere vurdu. Zavalılcık acıdan böğürerek sıçrayınca, yanında duran ötekisi yüzüne, burnuna, gözlerine vurdu; onun için, acıdan gözleri yaşardı, burnu kanamağa başladı. Acıdan inliyerek geri geri gitti, adamlar bıraktılar, üstüne yürümediler. Zenci işçi gömleğinden kanlar aktığını gördü, silmek için cebinden mendilini çıkardı, sonra bunu burnuna tuttu. Sırtındaki vurulan yer çok ağrıyordu, gözlerine vurulunca başı sızlamağa başlamıştı. Önünü bir sis kaplamış gibiydi, gözlerinden akan yaşlar yanaklarından süzülüyordu.

Adalet Bakanlığının temsilcisi adam:

— Bizimle işbirliği yaparsanız, sizi döğmeyiz, diye bir teklifte bulundu. Allah aşkınıza, biz adam döğmekten keyif mi duyarız sanıyorsunuz? Adamın biri Yargıcın evine bomba atmağa kalkışmış, bundan haberiniz var mı? Düşünün bir kere! Amerika Birleşik Devletlerindeki bir mahkemede yargıçlık eden bir insanın karşısına Sacco ile Vanzetti dedikleri iki orospu çocuğu çıkarılıyor! Yargıç Anayasanın kendisine verdiği görevi şerefli bir şekilde yerine getiriyor, şahitleri dinliyor, bunları ölçüyor, kararını veriyor. Böyle bir adam hayatımızın, senin hayatının da, benim hayatımın da direğidir. Böyle bir adam ne kadar övülse yine azdır, diye düşünülebilir. Ama, işler hiç te öyle olmuyor. İnsanlar bu adamı övecek yerde, iki nalet kızılı mahkûm etti diye bomba ile canına kast ediyorlar. Bomba ile suikastte bulunmanın dehşet verici bir şey olduğu düşüncesinde değil misiniz?

Zenci emekçi «dehşet verici bir şeydir» diye tasdik etti. O da aynı düşüncede idi. Bomba atanlar, insanın canını almağa kalkışanlar, öldürenler ve gaddarlık edenler hakikaten korkunç bir suç işlemektedirler.

— Oh, ne iyi, sizin de aynı düşüncede olduğunuza

memnun oldum, diye devam etti Adalet Bakanlığının adamı. Böyle düşünmeniz işleri çok kolaylaştıracak. Görüyorsunuz ya, bombayı kimin attığını bildiğimiz sanısındayız, atanı sizin de tanıdığınızı düşünüyoruz. Ben bildiklerimi ve yapacağınız bütün şeyleri size yazdıracağım, siz de bunları kabul ettiğinizi bildirip, imza edeceksiniz. Bunun ifade ettiği mana şudur: Siz devlet lehine şahitlik edecek ve iyi bir Amerikalı gibi davranacaksınız. Sonra, sizi koyverecekler. Biz de artık size eziyet etmekten kurtulacağız.

— İyi, ama, ben hiç bir şey bilmiyorum ki, diye zenci işçi cevap verdi. Bilmediğim şeyi nasıl imzalarım? Yalan olur bu. Böyle bir işte yalan söylemek istemem. Bu iş ciddî bir iş.

Bu sonuncu cümle, Adalet Bakanlığının adamından başka, herkesi eğlendirdi. İki sivil polisle, üniformalı iki polis memuru güldüler. Bir gülmiyen, suratını asıp sessiz duran Adalet Bakanlığının adamıydı. Çünkü, yapılacak iş vardı.

Odadakiler bu işi bitirince, zenciyi bir hücreye götürdüler, şiltenin üstüne atıverdiler. Ceza Hukuku Profesörü zenci işçiyi işte burada gördü. Bu profesör, Sacco ile Vanzetti işine ya doğrudan doğruya bağlı ya da kendilerini bu iki insanın emrine vermiş oldukça kalabalık kanun adamları arasında yer almıştı. Ama, o gün hepsinin işi başından aşkındı. Son teşebbüslere girişmişler, istidalar hazırlamış, idamın tecil edilmesi için dilekçeler yazmışlar, şu ya da bu şekilde protestoda bulunmak için gösteri yaptığından dolayı yakalanan kimseler içinde türlü eylemlerde bulunmuşlardı.

O gün geçit resminde, gösterilerde yakalanan beyazlar zenci işçiyi merak etmişler, bir zencinin polis tarafından yakalanıp bir yerlere götürüldüğünü Savunma Komitesine haber vermişlerdi. Savunma Komitesi de

Profesörü zenciye ne yapılacağını görüp anlamakla görevlendirmişti. Profesör bu görevi kabul etmiş ve bu meseleye dolaylı bir şekilde bağlı olsa da, kendisine bir şeyler yapmak fırsatı verildiği için hakikaten minnettar kalmıştı. Çünkü, bu beklemeyi faydasız buluyor, ve her türlü eylemsizliği de katiyen dayanılmaz bir şey sayıyordu. Zenci ile avukatı olarak görüşmek iznini aldı, doğru polis komiserliğine gitti ve zenciyi görmek istedi. Profesörü herkes tanır, iyi bir şöhreti olduğunu bilirdi. Onun için, polis komiseri Adalet Bakanlığının adamının yanına gitti, yapılacak şey hakkında kendisine akıl danıştı.

— Tanırım, Üniversitenin yahudi avukatıdır, dedi ona. Zencinizi görmek istiyor, belki de bir mesele çıkarak. Elinde izin kâğıdı var.

Adalet Bakanlığının adamı:

— Bence zenciyi görmemelidir, dedi.

Polis hafiyesi olan bir muavin söze karıştı:

— Hükûmet merkezinden olan sizler hep böyle gelir gider, kuşlar gibi serbest seî best uçarsınız. Havalandınız mı, tamam, gözden kaybolup gidersiniz. Ama, biz öyle mi ya? Çatlasak ta patlasak ta bu şehirde yaşıyacağız. Sacco ile Vanzetti meselesi belki yarın sona ermiş olacak, ama, biz ekmek paramızı Boston'da çıkarınağa devam edeceğiz. Bu zenciyi ne yapacaksınız? Ömrünün sonuna kadar buz içinde mi tutacaksınız? Avukat gitsin görsün. Ne çıkar bundan? Biraz hırpalanmış bir zencinin davası için kimse kılını bile kıpırdatmaz.

Polis komiseri mülâyim bir eda ile:

— Hali berbat, diye itiraz etti.

— Daha iyi ya! Belki geldiği zaman da öyleydi. Bu çıfıt istediği kadar gürültü koparsın, mesele çıkarsın. Bu kimi ilgilendirir? Bir zencinin davası için kimse kılını bile kıpırdatmaz.

Neyse, profesörü zencinin hücreğine götürdüler. Za-

vallı işçi yatağa uzanmıştı, yüzündeki kanlar pıhtılaşmıştı, gözleri kapalıydı, burnu kırılmıştı, aralık olan dudaklarından kanlar sızıyordu. Homurdanıyor, inliyor, lânetler ediyordu; oysa, Profesör kendisini avutmağa, içine ferahlık vermeğe, bir iki saat içinde serbest bırakılacağını açıklamaya çalışıyordu.

— Size hakikaten pek minnettarım, dedi zenci. Çok, ama, çok hasta olduğum için, iyi konuşamıyorum, minnettarlığımı iyi bir şekilde ifade edemiyorum. Hem sonra, gözlerimi patlattılar, artık gözlerim görmiycek diye korkuyorum.

— Hiç merak etmeyin, gözleriniz açılacak, gayet güzel göreceksiniz. Gidip size bir doktor getireyim. Hiç merak etmeyin. Sizi niçin döğdüler?

Zenci büyük bir çaba gösterip, ağır ağır konuşarak şu cevabı verdi:

— Söylediklerine göre bomba atan bir adamı tanıdığını bildiren itirafı imza etmek istemedim. İşte bundan ötürü beni döğdüler. Ben bomba atan bir kimse tanımıyorum. Hem zaten söylediklerine de inandığım yok. Birisi aleyhinde bir şeyler tertiplemeğe çalışıyorlar, ama, ben tanrıma ve vicdanıma karşı böyle bir yalan söyleyemem.

Profesör hüzünlü ve acıklı bir sesle:

— Hayır, imkânı yok söylenemez, dedi. Haydi, artık bunları düşünmeyin. Ben gidip bir doktor getireyim. Dediğim gibi, birkaç saat sonra buradan çıkacaksınız, her şey sona ermiş olacak.

IX

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı faşist İtalya Diktatörünün ricasını 22 Ağustos 1927 günü öğleden sonra saat ikide haber aldı. Diktatör, «Massachusetts Konfederasyonu tarafından ölüme mahkûm edilen talihsiz iki zavallı İtalyan» lehinde merhametli davranmanın mümkün olup olmayacağını sormuştu. Vakit geçiyordu; ölümlerinin pek yakın olması Diktatörü doğrudan doğruya Başkana başvurmak zorunda bırakmıştı. O satte, tatilini çiftliğinde geçiren Başkanla bu meseleyi tartışmakta olan Dışişleri Bakanlığı temsilcileri, İtalya'daki kuvvetli bir halk hareketinin İtalyan Diktatörünü böyle davranmağa sürüklediğini belirtmişlerdi. Diktatörün, hangi soydan olursa olsun, solcu kimseleri hiç mi hiç sevmediğini, Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin ölümleri için tabii ki gözyaşı dökmiyeceğini herkes bilirdi.

Başkanın düşünceli bir adam olmak gibi bir şöhreti vardı (*); bu şöhret ondaki uzun ve çekilmez susma eğilimini kuvvetlendirmişti. Genellikle, az konuşanlar, çorak iç hayatları kendilerine hiç bir şey ilham etmediği için bu çözüm yolunu tutmuşlardır, sözünün hakikata uygun olduğu düşünülemez. Gelenek, susmaya bir bilgelik kisvesi giydirmekle beraber, susuş, çoğu zaman, bolluktan çok, boşluktan, çoraklıktan doğmuş bir sonuçtur.

(*) O tarihte Amerika Birleşik Devletlerinin Başkanı Calvin Coolidge (1872-1933) ti, iki defa Başkan seçilip, 6 yıl başkanlık etmişti (1923-1929) (çev.).

Her ne hal ise, birtakım vasıfları olmıyan bir kimsenin Başkan olamıyacağı mantıkî bir şeydir. Tabii, bizim Başkan için de aynı şey düşünülebilir.

Bu adamın ince dudakları, küçük gözleri, uzun ve sivri bir burnu vardı. Çok ciddî ve soğuk yüzü ne sevimli, ne de çekiciydi. Sesi de kendisi gibi sert ve buruktu. Cazibesi olmadığına göre, kafalı olsa bari! Bazı kimseler onun kafalı olduğunu gösterecek delilleri boşu boşuna arayıp dururlarken, bazıları da bulduklarını sanmışlar, kendisine «**vecizeler söyliyem**» yaftasını yapıştırmışlardır.

Başkan: «Sağ el ile sol el vücutla aynı zamanda hareket eder, tehdide uğrıyan vücudu birlikte korurlar. Sağ ile solun siyasetteki durumu da budur» dediği zaman, bu adamın «**vecizeler söyliyem**» bir insan olduğu söylenmişti.

Gazeteler bu türlü sözleri takdir etmişlerdi, ama, o bununla bambaşka bir şey anlatmak istemişti. Bu Başkan Yeni İngiltere'nin Vermont şehrinde doğmuş, ama, Massachusetts'te büyümüş; evvelce burada bir polis grevini parçalamıştı. Boston polisleri çocuklarının açlığına, karılarının küfürlerine artık dayanamıyacaklarını, insanlardan aşağı olduklarını, köpeğin bile kendisini açlığa ve susuzluğa karşı savunduğunu söyledikleri günlerde, o, Massachusetts'te vali idi. O inanılmıyacak polis grevi işte böyle patlak vermişti. Memleket bu görülmedik durumun önemini ve ciddiliğini kavradı, olay büyüdükçe büyüdü. Bugün Başkan olan adam bu duruma karşı cephe aldı, bayağı ve etkin birtakım tedbirlere başvurdu. Onun polis grevine nasıl son verdiğini bilmiyen, hatırlamıyan yoktur.

Şimdiki Massachusetts valisi aynı gün, biraz sonra şunları söyleyecektir: «O grevi nasıl parçalamıştı, hatırlar mısınız? Devlete hizmet edenlerde eşine az raslanan

metinlik ve karar verme kabiliyetile. Bu kabiliyeti kamçılamalı. İnsanların beni gözden düşürmek için söyleyecekleri şeylerden çok, benden önce Massachusetts'te valilik etmiş olan bu soylu adamı düşünüyorum.»

Hakikat şu ki: Massachusetts devletinin şimdiki valisi, o zaman, valilik ettiği bu devlette evvelce vali olarak bulunmuş adamın şu anda Beyaz Sarayda (New-York'taki Başkanlık sarayında) olduğunu düşünmüştü. Bu olayın bir kere daha tekerür etmiyeceğini kim iddia edebilir? Ne olursa olsun, kırmızı, kızıl, kızıla çalar, pembe, hasılı, kızıla yakın bütün renklerden inatla nefret etmek insan için en sağlam, güvenilir bir kılavuzdu. İnsanlardan çoğunun yüreğinde Başkan olmak gibi bir aslan yattığını iddia ederler.

Her ne ise, bugün Başkan olan adam, ne olursa olsun, az konuşurdu. Ya iyi anlıyamadığı bir durum, ya da kolayca veremeyeceği bir karar karşısında kaldı mı, hemen susardı, yani susuşun kucağına sığınırdu.

O 22 Ağustos günü Başkanın karşısında oturan Dış İşleri Bakanlığı temsilcisi Beyaz Sarayın Sacco ile Vanzetti meselesi karşısındaki durumunun ne olabileceğini hatırlamağa çalışmıştı; sonra, hatırladı ki, aslında, Beyaz Sarayın durumu diye bir şey yoktu. Beyaz Sarayın, ne şekilde olursa olsun, hiç bir fikri yoktu.

Başkan da sonunda:

— Tabî ki, ben de müdahalede bulunamam, diye kestirip attı.

— Yaa!

— Duce'nin karşılaştığı güçlükleri anlıyorum...

Cümlelerin sonunu getirmedi. İyi döşenmiş ve süslenmiş olan büyük çalışma odasının bir köşesinde bir istenograf oturuyordu, ama, Başkan bir şeyler yazdırmak niyetinde değil gibiydi. Durgun küçük gözlerinde hiç bir endişe belirtisi yoktu. Belki de başına geçip idare ettiği

bu kalabalık memleketi, iyi yağlanmış hükümet ve toplum makinasını, güzel işliyen bu memleketi derin derin düşünmeğe dalmıştı. Sacco ile Vanzetti gibi insanlar, birtakım komünistler, kışkırtıcılar, sendika teşkilâtçıları her gün gelip bu makinanın dişlilerine takılıyorlardı. Bunlar ne versen memnun olmayacaklar gibi görünüyor, diyeceği geliyor insanın. Sonra da, var kuvvetleriyle bağırmağa başlıyorlar, sancıları tutmuş gibi..

— Duce'nin karşılaştığı güçlükleri anlıyorum. İki adam İtalyan olduklarından, bu, mülî bir şeref ve hay-siyet meselesi haline geliyor, oradaki komünistler de bundan son derece faydalanmağa çalışıyorlar. Torino'da, Napoli'de, Cenova'da ve Roma'da oldukça önemli birçok gösteriler yapılmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı temsilcisi kâğıtlarını karıştırıyor, bir şeyler çıkarıyordu. Gerekli bütün belgeleri getirmişti. Birazdan okuyacağı şeyin **İtalya Halkı** gazetesinden alındığını bildirdi ve şunları ekledi:

— Bu aşağı yukarı yarı resmî bir düşünceyi yansıtıyor, sayın Başkan.

— Duce'nin gazetelere bu kadar önem vermesine doğrusu hiç aklım ermedi.

— Pek önem verir. Bizde böyle bir şey yoktur. Söylemek zorunda olduğu şeylerden uzaklaşan bir (gazete-nin) başyazarı başına gelecek felâketlerden ancak beyni-ne bir kurşun sıkarak kurtulabilir. Faşistler disipline çok bağlıdırlar, Duce de her şeyi göz altında bulundurmağa pek önem verir. Neyse, işte yazdıkları şeyler: «**Ame-rika adaleti bütün tanrıçaların ilki olan hürriyet adına yerine getirmiştir; onun için, mahkemenin verdiği karar tartışılmaz, hem tartışılmamalıdır da.**» Görüyorsunuz ki, bunlar disipline bağlı kimselerdir. Faşizmin en başta gelen prensibi de disipline uymaktır. «...ama, adaletin yeri başka, hürriyetin yeri başka olduğundan, şimdi, mer-

hametli davranmanın zamanı geldiğine, böyle bir davranışın doğru ve bilge bir davranış olduğuna inanıyoruz.» Aslına bakarsanız, bu söylenenleri olduğu gibi alamayız. Bu gazetede böyle başmakale yayınlatmak, Duce'nin durumunu kuvvetlendirir. Bu, insanlara, bir İtalyan söz konusu olunca Duce kendini gösteriyor, dedirtir. Ama, bununla, bu dava ya da verilen mahkûmluk kararı tartışma konusu yapılmış olmuyor. Ancak merhametten söz ediliyor. Duce'nin birçok komünistleri yok ettirdiği, kurşuna dizdirdiği, hapse ya da toplama kamplarına attırdığı, hatta şapa da oturttuğu düşünülürse, bu yaptığı insana ikiyüzlülük gibi geliyor.

Bu şapa oturtmak hikâyesi Başkanın merakını uyardırdı.

— Durmadan bu hikâyenin lâfı ediliyor. Aslı nedir bunun?

— Bildiğime göre, kızılara yapılan bir çeşit işkence. Bunları yakalıyorlar, ağızlarını zorla açıp, boğazlarına bir litre kadar reçine yağı gibi bir şey akıtıyorlar. Bu belki korkunç, tüyler ürpertici bir şey gibi görünebilir, ama, bence, kızıkları yola getirmek için bu türlü çarelere başvurmak şart.

— Evet, iyice yola getirdiler, diye Başkan tasdik etti. Ama, bu insanların hiç biri de beni anlamaz görünüyorlar. Amerika Birleşik Devletlerindeki bir devlet kendi başına buyruktur. Bir Başkan bu devlete karışamaz. Bunu Duce'ye anlatın. Bugün bu iş olacak, bu gece her şey sona crecektir. Ben Massachusetts'e karışamam, bir valiye nasıl valilik edeceğini öğretemem. Ellerindeki dava nizamî olarak açılmıştı; bu dava ile hatta lüzumundan fazla uğraşılar.

Sesi birden sönüverdi. Ona kalırsa, çok konuşmuştu. Kızmamıştı, ama, Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Başkanın kızıl soyundan hiç kimseyi sevmediğini bilirdi. Or-

talığı karıştıranlar, türlü belâlar getirenler hep bu kızıl-lardı. İyi ama, şu anda, her yerde çıkarılan gürültülerin mutlaka bir manası olmalıydı! Bunu kendisine bildirmek lâzımdı. Şu anda, Londra'daki Amerika Birleşik Devlet-leri Büyük Elçiliği önünde toplanan kalabalık on onbeş bin kişiyi bulmuştu. Gelmeden birkaç dakika önce bu konu ile ilgili bir rapor almıştı.

— Bizi sevmiyorlar, dedi hemen Başkan.

— Fransa'da gece gündüz gösteriler yapılıyor. Paris'te, Toulouse'da, Lyon'da, Marsilya'da binlerce insan gösteri yapıyor. Berlin'de, Frankfurt'ta, Hamburg'ta yapılan gösteriler de çok önemli.

Başkan bunlarla hiç ilgilenmiyor gibiydi. Yüzünde ne hayret, ne de söylenilenlere inanma ifadesi vardı. Yürüyen milyonlarca insanın çıkardığı gök gürültüsü, bunların Moskova, Pekin, Kalküta ve Brüksel caddelerinde çınlayan ayak sesleri, temsilcilerinin çağrıları, bu protestolardan yükselen büyük öfke, bütün bunlar burada sinek vızıltısı kadar olsun yankı yapmıyor, etki uyandırmıyordu.

— Bunların hiç biri idareyi ilgilendirmez, dedi Başkan.

— Dışişleri Bakanı Lâtin Amerika'daki durumdan da haberdar edilmenizin gerekli olacağını düşündü. Orada da büyük kaynaşmalar var.

Başkan yavan bir eda ile:

— Bu iş Lâtin Amerikalıları ne diye ilgilendirsin, onlara ne bundan? Doğrusu, hiç aklım almıyor.

Başkanın bu sözleri, Dışişleri Bakanlığı temsilcisini kendi kendine «ayyuka çıkan bu akımlar ve bu kuvvetler karşısında bir insan hiç bu kadar vurdum duymaz olabilir mi?» diye sormak zorunda bıraktı.

İlgisizlik ne de olsa bir şeydir, ama, kaygısızlığın bu türlüünü insanın aklı almıyor. Temsilci raporundaki ay-

rıntıları anlatmağa başladı; grevlerden, protesto mitinglerinden, gittikçe artan öfkeden, Kolombiya, Venezuela, Brezilya ve Şili'de bulunan Amerikan büyük elçilikleri ile konsolosluklara ait binaların pencerelerinin kırıldığından, hatta Güney Afrika'daki Amerikan konsolosluğunda bir bombanın patladığından söz etti.

— Güney Afrika'da da ha, sahi mi? dedi Başkan. Ama, bu sözler hayretten çok, bir yorumu ifade ediyordu.

— Konsolosluklardan gelen raporlar oldukça heyecanlı görünüyor, dedi temsilci. Bütün dünya birden aleyhimize haykırmağa başladı.

Başkan, şimdi, gülümsüyordu. Alay ettiğiinden değil. Bu gülümseme ile, söylenilenlere inanmadığının ilk işaretini vermiş oluyordu.

— Doğrusu, son derece acayip! Bence, bütün bunların ardında Ruslar var. Bu iki tahrikçi münasebetile çıkarılan bu karışıklıklar, koparılan bu gürültüler başka nasıl açıklanabilir?

— Ben böyle bir şey söyleyemem, Efendim. Neyse, İngiliz büyük elçisine göre, idam kararının yerine getirilmesini geciktirmek için, Massachusetts valisi nezdinde teşebbüste bulunmak pekâlâ mümkündür.

Başkan «olamaz» diye başını salladı ve:

— Bu iki suçlu hakkında verilen karar âdildir, dedi.

— Evet...

— Müdahalede bulunmak taraftarı değilim.

Dışişleri Bakanlığı temsilcisi kâğıtlarını çantasına yerleştirdi ve kalkıp gitti. Başkan istenografa izin verdi ve odada bir süre yalnız kaldı. Düşünceleri düzgün akışına devam etmekteydi. Amerika Birleşik Devletlerinde başkanlık etmek hakikaten tuhaf bir şeydi. Çiftliğine dinlenmek için geldiği halde, masasının üstü yapılacak işlerle doluydu. Bir kunduracı ile işportada balık satan bir

herif yüzünden çıkan kaynaşmalar bütün bu işleri durdurmuştu. Vaşington'dan uzakta, Kuzey Dakota'nın Kara Tepeleri'ndeki çiftliğinin villasında oturduğu halde, bütün dünyayı gözünün önünde, insanlık tarihinin en bolluk içinde ve en güçlü olan milletini de arkasında hissediyordu. Bu memlekette yeni bir peygamber çıkmıştı. Henry Ford (*) denilen bu adam montaj zinciri diye hareket eden bir şey icat etmişti, bu zincirin sonunda bir Ford otomobili beliriveriyordu. Birçok düşünce adamları fordçuluğun marksçılığın yerini aldığına dair incelemeler kaleme almışlardı. Pek yakında, bu memlekette her garajda iki otomobil, her tencerede de bir piliç bulunacaktı. Bir gazetecinin alay ederek dediği gibi, tuvaletler hamam haline gelinceye kadar, bu ağır ve disiplinli gelişme devam edip gidecekti. 10 - 20 yılda bir iktisadî buhran olacağı hakkındaki o iğrenç komünist efsanesi tekrar kendisini doğuran yalan kuyusuna atılmıştı. Fiyat düşmeleri, buhranlar artık sona ermişti; memleket tasavvur edilemeyecek kadar güçlü ve verimli hale gelmişti, - kim bilir - belki de ebedî olarak böyle kalacaktı.

Tam bu sırada, ortaya üstü başı partial iki kıskırtıcı çıkmasın mı? Anglo - Saksonların hiç sevmedikleri Akdeniz memleketlerinden, kara ruhlu levantenlerin bu kültür kazanından atılan bu iki kaba saba, terbiye görmemiş adam, Amerika'nın bütün bu harikalarına meydan okumuşlar, bu memlekete yürekleri kin, nefret ve zorbalık dolu olarak gelmişlerdi. Onun için, memleketin gücü rahatlıkla ikisini de yakalamış ve kanuna boyun eğdirmişti.

Oysa, bütün dünya kızıp köpürmüş, bu iki insan etrafında koparılan gürültü bütün dünyayı çınlatmıştı. «Bu

(*) Amerika Birleşik Devletlerinde Détroit'taki Ford otomobilleri fabrikasının sahibi Henry Ford (çev.).

işte Rusların parmağı var» demek ve bu meseleyi artık bir daha düşünmemek kolaydı, ama, Rus parmağı var demek, Kara Tepelerde oturan sert ve haşın adamın karşısına çıkan meseleyi halletmiyordu. Onca, insan kendini kin ve nefretle avutamazdı. Çünkü, büyük bir kaygısızlıkla nefret ediyor, kunduracı ile balık satıcısından nefret edilmeyi bile gerekli görmüyordu. Köpeklerin ağızına nefret etmeden burunsalık takılır, hayvanlar nefret etmeden dövülür...

Düşünceleri düzgün akışına devam ediyordu, kendisine bazı anıları hatırlatıyordu.

Bundan bir zaman önce, sekreteri o her zamanki hafifliği ve kibarlığıyla Vaşington'daki çalışma odasına girmiş ve:

— Adalet Müdürü burada, demişti.

— Burada mı?

— Evet, kapıda. Randevunuz varmış...

— Olsun, olmasın! Anlamıyor musunuz canım? Sersemliği bırakın da, alın içeri.

Adalet müdürü sapına kadar adamdı. Sahip olduğu vasıf kendisini anlatmağa yeterdi. Bütün adalet, bütün hak, hatta her türlü adalet ve kanun fikri, bazan, Başkan gibi, birçok kimselere de Adalet müdürünün kuru ihtiyar derisi altında toplanmış gibi gelirdi.

Müdür, odaya girince, kalkıp «niçin rahatsız oldunuz?» diye itiraz eden Başkana elile oturmasını rica etti. Müdür hakikaten çok ihtiyar bir adamdı. Fazlasile kurumuş bir cildi vardı, gözleri yuvalarının içine iyice gömülmüştü. Gür, ama ihtiyarlıktan titriyen bir sesi vardı. Yetmiş yaşından fazlaydı. Gözlerinin ardında birçok şeylerin hatırası saklı olduğu seziliyordu. Gettysburg'ta topların ateş püskürdüğünü, bütün yamacın ölülerle dolduğunu gözleriyle görmüş, ihtiyar Abraham Lincoln ile saatlerce görüştüğü olmuştu. O günden bugüne kadar ne çok in-

san mücadele etmiş, ölmüştü. Bunların hepsine şahit olmuştu. Varlığı vurdu duymaz Başkanı bile etkilemişti. İhtiyar adam, Yeni İngiltere'yi, bir daha geri gelmiyecek olan eski günleri, Paul Revere'in kahramanlık günlerini canlandırıyor du.

Başkan bu adamı hayret ederek süzdü. Başkan olmasına rağmen, ihtiyarın kendisini ziyarete gelmesini tuhaf bulmuştu:

— Lütfen, şöyle iskemleye oturunuz, dedi Başkan.

O gün Vaşington'da cehennem gibi bir sıcak vardı. Adalet müdürü «peki» dedi, Başkanın masası önündeki bir iskemleye minnettarlığını belirterek oturdu. Sarı hasır şapkasını masanın üstüne koydu, bastonunu kemikli dizleri arasında salladı.

— Sizi görmeğe karar verdim, dedi. Bunu bir şeref sayarak değil, bir imtiyaz sayarak. Çünkü, benden idam kararının geri bırakılmasını rica ettiler. **Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti meselesinde Massachusetts Konfederasyonuna karşı** olduğumu söylemek isterim. Sonunda, bu iki adamı idama mahkûm ettiler. Vali de kararın yerine getirilme tarihini tespit etti. Benden idamın tecil edilmesini istediler. Olayların gidişinden haberiniz vardır, sanırım.

— Oldukça, dedi Başkan.

— Pekâlâ. Boston Hukuk Fakültesi profesörlerinden birinin bu mesele hakkında yazdığı bir incelemeyi baştan aşağı okuyamadım, ama, bu yazıya bir göz gezdirdim. Yargıçlar üstünde kamu oyu adına etki yapmak hedefi güden bu türlü eserleri ötedenberi hiç iyi karşılamamışım, ama, bu inceleme gayet zekice yazılmış. Sacco ile Vanzetti meselesi birçok bakımlardan ilgi çekici. Bayağı millî ve milletlerarası bir öfke uyandırdı. Bu iki adamı ermiş mertebesine çıkarmak ister görünen birtakım kimseler var. Cezanın tecil edilmesi için bugün beni

görmeğe gelenlere dedim ki: «Dava tutanakları Anayasanın ne şekilde olursa olsun çığnendiğini açıkça ispat ediyorsa, o taktirde bir devletin kanuna uygun olarak verdiği karar iptal edilebilir.» Bu davada savunma tarafı, Anayasanın çığnendiğini ileri sürerek, **dava dosyasının incelenmesi için kendilerine verilmesi emrinin** çıkarılması talebinde bulunmuştur. Ayrıca bir **getirtme emri** de sunmuşlar, ama, bu, reddedilmiştir. Yüksek Mahkemenin sözü geçen **dosyayı inceleme** talebini ele alıncaya kadar, idamı yerine getirme kararının geri bırakılması için benim nezdimde teşebbüste bulundular. Olaylar ne kadar fevkalâde olursa olsun, Yüksek Mahkeme yaz aylarında elbette ki toplantıya çağırılamaz. Oysa, idam cezasının Ağustos ayında yerine getirilmesi öngörölmüştür. İşlerin gidişine bakılırsa, Yüksek Mahkeme bu talebi ele aldığı zaman savunma tarafını teşkil eden iki insan ölmüş olacaktır. Tecil talebi işte bundan doğuyor. Siz de kabul edersiniz ki, durumun görölmedik bir özelliği vardır; bir karar vermeğe temel teşkil edecek ve bundan önce geçmiş hiç bir olay göremiyorum. Anayasaya göre, benim karar vermek yetkisinde olup olmadığım meselesine gelince, gerekirse, ancak bazı tahminlerde bulunabilirim. Bana kalırsa, Yüksek Mahkeme jüri heyeti tarafından verilen karara ne itiraz edebilir, ne de bunu iptal edebilir. Onun için, tecil yoluna gidilmemesi taraftarıyım. Bununla beraber, mesele son derece ciddi olduğu için, fikrinizi sormağa, idamı yerine getirmeyi geciktirme lehinde olabilecek benim bilmediğim birtakım olaylardan ya da şartlardan haberiniz var mı yok mu diye anlamağa karar verdim.

— Hiç haberim yok, Efendim, diye Başkan cevap verdi.

— Böyle bir hukukî affın memleketimize şeref vereceği düşüncesinde değil misiniz?

— Hayır.

İhtiyar kalktı, düşüncesini açıkladığından ötürü Başkan'a vakarla teşekkür etti, çıkıp gitti.

Başkan bu geçmiş sahneyi hatırladığı şu anda Boston Hukuk Fakültesi Profesörünün yazdığı incelemeyi tekrar düşündü. «Ben bu adı nerde gördüm canım?» diye içinden geçirerek, kâğıtları arasında aynı gün gelmiş olan bir telgrafı arayıp buldu, tekrar okudu:

«Bu iki insanın masum olduklarının delilini gözlerimle gördüğümü - buna yemin edebilirim - dikkata almanızı saygılarımla rica ederim. Bu delilin sağlam olduğu ihtimali zayıf ta olsa, bu delili tahkik etmek zorunda değil miyiz? Ben merhamet rica etmiyorum, kanunun tam olarak uygulanmasını istiyorum. Eğer kanun gözetilmezse, o zaman geriye ne kalır? Bize hangi kalkan siper olur? Bizi hangi duvar korur? Massachusetts valisine telgraf çekmenizi ve idam kararının yerine getirilmesini başka bir tarihe bırakmasını istemenizi çok rica ederim. Hatta yirmi dört saat geri bırakmanın bile büyük bir değer olacaktır...»

Başkanın en çok canını sıkan şey, bu konudaki ısrardı. Sonra imzayı okudu. Bu adın bir Yahudi adı olduğu muhakkak. Adalet müdürünün söylediği ad ta bu değil miydi?

Telgrafı tiksinererek yan tarafa koydu. O gün gelen birçok telgraflardan biriydi bu. Bunların hiç birine cevap vermemişti, cevap vermek niyetinde de değildi. Çünkü, bu hikâyeden artık iyice bıkmış usanmıştı.

X

Ceza Hukuku Profesörü geç kalmıştı. New-York'tan gelen yazarla saat üçte buluşacaktı; oysa, saat üçü geçiyordu. Onun için, Savunma Komitesi bürosunda kendisini bulamadı. Soruşturunca, yazarın belki de Beyaz Konağın önündeki ya da Temple Street'teki protesto alayına katıldığını haber verdiler. Profesör de onu o taraflarda aramağa gitti. Beacon Street'i geçti. Bağırır, devlet hapşanesinde yatan iki mahkûm sesini duyacaklarmış gibi bir duygu vardı içinde.

Bugün ne türlü ruh halleri yaşamış, ne çeşitli tecrübeler geçirmişti! Neler olmuştu, kim bilir daha neler olacaktı! Önemli olan şey, manasız olan şeyle insanı şaşırtacak kadar tuhaf bir şekilde karışıyordu. O kadar ki, bazan, her hareketin, her yapılan şeyin, bu acayip ve korkunç günün her dakikasının özel bir muhteva ile yüklü olduğu duygusuna kapılıyordu. Bu düşünceler pek öyle aydın değildi; ama, zaten iyice aydın bir şekilde düşünmediğini kendisi de gayet iyi biliyordu. Sıcak, o günkü şiddetin, öfkenin ve yürek parçalanmasının etkisiyle zihni yavaş yavaş dağılmaktaydı. O yaz öğleden sonrasının kızgın güneşi altında hızlı hızlı yürürken birtakım tarihleri mırıldanıp durduğunu birden fark etti. Son saatlerde başından geçenler kendisine olayların fazlalığı bakımından son derece zengin bir devre yaşamış olanların pek tanıdıkları bir duyguyu, zamanın pek çabuk geçtiği duygusunu aşlamıştı. Takvimin birkaç gün deyiverdiği zamanın içine haftalar, hatta aylar sığmıştı, denebilir.

Bugün Pazartesi'nin öğleden sonrası olduğu halde, dünkü Pazar gününün yirmi dört saati adeta unutulmuş bir geçmişe ait gibi geliyordu.

Sonunda, kendi kendine şunları sormağa başladı: Sacco ile Vanzetti'nin bu konudaki düşünceleri nelerdi, dakikalar gözlerinin önünden nasıl geçiyordu, saatler çabuk mu, yoksa ağır mı geçiyordu? Bu acayip Pazartesi günü, Boston'daki birçok kimse gibi, o da içinden kendini Sacco ve Vanzetti ile bir tutuyordu. Onun için, zamanın ağır ağır ilerlediğini düşününce, bütün vücudu buz gibi bir ürperme ile titredi ve kendini birden onların yerinde gördü; nesneleri onların gözleri ile duyuyor, yaklaşan ölümün saçtığı dehşet verici korkuyu yaşıyordu. Muhayyilesinin bu acayip işleyişine kalbi küt küt atarak cevap verdi; birçok kimseler gibi, o da bugün deri işçisi ile balık satıcısının çektikleri ıstırabı hiç durmadan yüz defa duyacağını anladı.

Yazarın durumu da muhakkak böyleydi, bu iki insanla birlikte o da can çekişiyordu. Böyle bir günde onu Boston'a ne gibi bir sebep sürükliyebilirdi?

Ceza Hukuku Profesörü bulmağa çalıştığı yazarın hiç yüzünü görmemişti; ama, kendisini gayet iyi tanıdığına dair bir duygu vardı içinde. Yıllardanberi, gazetelerde çıkan yazılarını ara sıra okumuş, haşin alayından, korkunç zekâsından ve coşkunluğundan pek hoşlanmıştı. Yazar, tıpkı Profesör gibi, heyecanlı bir adamdı. Her halde son derece duygulu bir insan olacaktı. Heyecanlı tepkilerinin birbirinin aynı olması, Profesörü bu buluşmadan ötürü biraz korkutuyordu. Sonra, böyle bir günde, böyle şeylerden endişeye düşmenin tuhaf olduğunu içinden geçirdi; böyle bir günün içinde büyük ve küçük şeylerin, güzellikle saçma şeylerin de bulunabileceğini düşündü. Kim bilir, belki de dünya son gününü yaşadığı

halde, insanlar yiyip içmeğe, vücutları lüzumsuz şeyleri dışarı atmağa devam edecekti.

Profesör şimdi Beyaz Konağa yaklaşmıştı. Alaya iyice yaklaşıncaya durdu, yürüyen insanları süzdü, iri yarı, salla parti yürüyen, giyinişine titizlik göstermiyen halinden yazarı hiç yanılmadan tanıdı. İri yarı, geniş yapılı, kaba yürüyüşlü bir adamdı bu. Kızgın Ağustos güneşi altında dolaşırken, derin düşüncelere dalmış görünüyordu. Yazarın, başkası değil de, o olduğunu anlatan öyle bir hali vardı ki, Profesör aradığı adamın bu olduğu hakkında bir dakika bile tereddüt etmedi. Onun için, caddenin karşı tarafına geçti ve kendisini tanıttı. Yazar, Profesörün elini sıkmak için kalabalıktan ayrıldı ve hemen Sacco ile Vanzetti hakkındaki o harikulâde incelemeye imada bulundu ve:

— Bunu size söylemek için fırsat kolluyordum, dedi. Çünkü, iki mahkûmla binlerce insana büyük bir iyilik ettiğiniz gibi, bana da büyük bir iyilik ettiniz. Meselenin heyecan verici karmaşıklığını kavramış, basit ve mantıkî hakikatı ortaya çıkarmışsınız. Size pek minnettar olanlardan birisi de benim.

Profesör sıkılmıştı. Övülmesinden ötürü değil. Bugün eserini övülmeğe hiç lâyık bulmadığı için. Mantıktan nefret eden bir dünyada yaşıyoruz, gibi bir cevap verdi. Sonra, başı ile Beyaz Konağı işaret ederek:

— Burası hakikatın hiç ayak basmadığı bir yer; orada mantığı da hiç iyi karşılamazlar, dedi.

— İtiraf etmek lâzım ki, öyle. Vali ile randevumuza geç kaldık galiba! Ama, olsun, gidip kendisini görmemize engel değil ya bu!

— Biraz geç kaldık, ama, valinin bizi kabul edeceğine eminim.

— Ashına bakarsanız, görüşmeyi niçin istediğini, ka-

bul ettiğini anlamış değilim. Bu, onun yapmayacağı şey. Alışkanlıklarına aykırı.

— Görüyorsunuz ki, bugün alışkanlıklarını bırakmış, diye Profesör izah etti. Yanılmıyorsam, her geleni kabul edecek, elverir ki kabul edecek vakti olsun. Masa-sının başında oturacak, her geleni dinliyecek, bu iş bitinceye kadar odasından bir yere kıınıldamıyacak. Sanki kendisini selâmete erdirecekmiş gibi, bu çileye katlanacak. Fikrimce, bugün sona erince, nerdeyse Amerika Birleşik Devletleri Başkanı olacağı düşüncesini besliyor. Gelecek ile ilgili seçime ait teknik meseleler ayrı tabii.

Yazar, Profesörün konuşuşuna merakla bakıyor, sesindeki acılık, tasa edası nerden geliyor, diye kendi kendine soruyordu. Bu acılık edası, adamın kendisi, yazara Boston'un bu yaz gününde tuhaf şekilde karmaşık hale gelişini düşündürdü. Yazar olduğu için, mesleği gereği, her şeyi, hatta kendini bile belli bir objektiflikle gözlemek zorundaydı. Onun için, Profesörle birlikte Beyaz Konağa girerken, birkaç saat önce Boston'a geleliberi, içine karıştığı insan ve olay karışımını hatırlamıştı.

«Şimdi de Massachusetts hükümet binasına giriyorum, demişti kendi kendine. Bu konakta bugünün Allahı kesilen ufak tefek bir adam vardır. Bu adamın haline acımalı mı, ne yapmalı, bilmem. Kötülüğü üstünde de düşünmüştüm. Hem de yüzyıllardan beri sürüp gelen bir kötülük. Bu konakta bir firavun gibi oturan adam taş yüreklinin biridir. Kırk milyon dolar serveti olduğu söyleniyor. Bu söylenen doğru ise, firavundan daha büyük bir değeri var demektir. Serveti Eski Mısırın hazineler ile boy ölçüşebilir. Massachusetts Konfederasyonunu idare ediyor. Hiç bir şeye can vermek sırrına sahip değil, ama, yaşayanların canını almak kuvvetine pekâlâ sahip. İnsan gibi görünüyorsa da, korkunç bir adam. Yeryüzünde edilen haksızlıkların haddi hesabı yok, tabii, ama, bir insa-

nın ölümü kalımı hakkında söz söylemek hakkını bir ferdin eline bırakmak kadar büyük cinayet olamaz.»

Kendini tamamiye düşüncelerine kaptırmış olan yazar facianın şu ya da bu kısmını kendince tasavvur ediyordu. Onun için, bu yaratma oluşumunu yarıda kesmek, nefesini kesmek kadar güçlü. Yorgunluğuna şüphe ve korku da karışan Profesörden bambaşka bir hali vardı. Gazeteciler bu ikisini sorgu yağmuruna tutunca, Profesör inatla başını salladı:

— Yolumuzu kesmeyiniz, dedi. Vali ile randevumuz saat üçteydi, geç kaldık. Zaten, kendisile görüşmeden size ne söyleyebiliriz ki?

— Vanzetti'nin kız kardeşi buraya gelmiş, doğru mu? diye gazeteciler sordular.

Ceza Hukuku Profesörü:

— Hiç haberim yok, cevabını verdi.

Yazar romancı olarak bir kadının uzak bir memleketten kardeşinin af edilmesi için ricaya geldiğini çoktan anlamıştı. Ne basit ve ne harikulâde bir facia! Böyle faciaları ancak hayat doğru olarak tasvir edebilir. Kendini konuya kaptırdığını hissetmişti.

Sonra, valinin çalışma odasının kapısı önüne geldiler. Sekreter bunları kibarca karşıladı ve içeri aldı.

Massachusetts Konfederasyonu Valisi, Profesör ile yazara «hoş geldiniz» dedi. Her ikisine dostluktan çok husumet ifade eden bir cda ile baktı. Masasının başında oturmuştu. Bu büyük yazı masaları başında oturmak, yanına gelenlere hem sabırsızlıkla, hem tasa ile, hem de ürkeklikle bakan ufak tefek insanlara bir rahatlık verirdi. Elinde bulundurduğu eski iktidarın kalesi olan bu bina-ya giren bu acayip ve sevimsiz iki insan karşısında o da aynı sabırsızlığı, tasayı, ürkekliği duymuştu.

Eski zamanlarda, çok eski zamanlarda, İlk Hacılar bu topraklara ayak bastıkları zaman, iyi yontulmamış

kaba keresteden alçak tavanlı evler yaptırmışlardı. O zamanlar en mütevazî evde bile şerefli bir sadelik ve gurur havası eserdi. Sonra, zamanla, yeni yaşama tarzları öğrenmişler, gurur ile alçakgönüllülük te birbirinden ayrılmıştı. (Beyaz) Devlet Konağı eski idi, ama, o eski şerefli sadelik günlerinden kalma değildi. Valinin oturduğu odanın aristokratça bir güzelliği vardı, her yeri yaldız içindeydi; çerçeveleri boyalı, eşyası beyaz vernikliydi, bütün mobilyaları da usta elinden çıkmıştı. Kırk milyon dolarlık serveti olan bir kimsenin içinde hiç te rahatsız olmayacağı bir odaydı bu. Ama, Profesör ile yazarın burada öyle acemice bir oturuşları vardı ki, bunları gören, kanunun gözünde suçlu ve demir parmaklıklar ardında hapsedilmiş sanırdı.

Elbiseleri buruş buruş olmuştu, ter kokuyordu. Sedef beyazı yazlık bir elbise giymiş olan yazar, salona sokulan bir ayı gibi, yerini yadırgamış görünüyordu. Profesör eski bir elbise giymişti, hasır şapkasını terden nemli parmakları arasında sinirli sinirli çevirip duruyordu.

Bir davayı savunmağa gelmişlerdi. Vali de bunların o gün kendisini görmeğe gelenlerin hepsinin öne sürdükleri şeyi ortaya atacaklarını biliyordu. Büyük küçük, zengin fakir, ünlü kimseler, pek tanınmamış kimseler, herkes o iki pis tahrikçinin, Valinin mensup olduğu âlem tarafından başarılmış harikulâde şeyleri bütün ömürleri boyunca yıkınağa çalışmış yabancı şiveli, sinsi sinsi konuşan bu iki adamın davasını savunmağa, affedilmelerini rica etmeğe, yalvarınağa gelmişlerdi. Bu iki yalvarıcının yüzlerine bakarken meselenin özü hakkındaki düşündükleri bunlardı, görüşü buydu. Pek heyecan duymuyordu. Onca, o günün hiç heyecanlı bir tarafı yoktu. Hatta düşüncelerinin daldan dala atlamasını önlemekte, düşüncelerini bu bitmek tükenmek bilmez sorunlar üstünde toplamakta güçlük bile çekiyordu.

Kanısı sağlam bir temele dayanmaktaydı. Edindiği bir fikri vardı; nereye gittiğini ve ne yaptığını, o gün kendisine hiç kimse ile konuşmayı reddetmemek kararını verdiren şeyin ne olduğunu biliyordu. Herkes gelsin, herkes kendisinin ne kadar açık fikirli, ne kadar anlayışlı insan olduğunu gözlerle görsün.

Onun için, herkesi dinliyor, yapılan müdahaleyi ölçüp biçiyordu. Vali sabırlı, anlayışlı, uyanık bir adamdı; gaddar, zalim bir insan değildi. Kendisini görmeğe gelip gidenler gibi, bu iki adam da kendisine, hiç şüphe yok ki, gaddar ve zalim bir insan gözü ile bakacaklardı. Ama, böyle düşünmekle hakikattan uzaklaşmış olacaklardı. Duygulu olmak istemiyen bir kimseye gaddar ve zalim gözü ile bakılamazdı. Görevini yirmi kişinin istediği gibi tasavvur edecek olursa, görevinin ne olduğunu nasıl anlayabilirdi? Giyimine kuşamına pek düşkün olmıyan, pek sevimli olmıyan, randevularına vaktinde gelmiyen bu iki insana, bu yahudi Profesör ile eksantrik ve aşırı diye ün yapmış bu yazara bakarken, bu hoş olmıyan hikâye en yüksek noktasına varalıberi kendisinin çekıştırilen ve işkence edilen bir insan haline gelmesine pek acıdı.

İnsanlar kendisini İsanın katili olan «Ponce Pilate»nin adı ile anıyorlardı. Kendisi gibi, barsak bozukluğu ağrıları çeken, midesinden şikâyetçi, her an beyin kanaması tehdidi altında bulunan, her şeyi hiç acı çekirtmeden tatlılıkla halleden, fikirlerini reddettiği kimseleri bile memnun eden basit bir iş adamına yakışmıyacak bir ad varsa, o da budur. Bu adı takanlar bunu hiç düşünmemişlerdir. Zengin olmak, mutlaka kötü olmak demek midir? Sacco ve Vanzetti ile konuşmak için nehrin öbür kıyısındaki devlet hapisanesine giden kendisi değil miydi? Meseleyi sırf bu iki hırsızın, ölüme mahkûm edilen bu iki katilin ağzından dinlemek için, bir Valinin bunların ayaklarına kadar gitmesinin ne demek olduğunu an-

lıyacıklarını, onu gördüklerine sevineceklerini sanır insan, değil mi? Oysa, valiye minnettarlığını ifade edecek yerde, Sacco kendisile görüşmeğe razı bile olmamıştı; yüzüne iğrenerek, hakaret ederek bakınca, Vanzetti durumu izah etmek, özür dilemek zorunda kalmıştı: «**Bay Vali, şahsınızdan nefret etmiyor, ama, siz onun nefret ettiği kuvvetleri temsil ediyorsunuz.**» — «Hangi kuvvetlermiş onlar?» — Vanzetti sakın bir eda ile: «**Zenginlik ve iktidar**» diye cevap vermişti. Sonra, hep birlikte biraz konuşmuşlar; Vali, Sacco'nun gözleri gibi, Vanzetti'nin gözlerinin de öfke ve hakaretle dolu olduğunu fark etmişti.

Bu bakışı hiç bir zaman unutmadığı gibi, hiç bir zaman da affetmemişti. «Pekâlâ, pekâlâ, demişti içinden. Pis kızıklar, canınız istediği gibi düşünün.»

Şimdi de birtakım yalvarıcılar kalkmış bu pis kızıkların davasını savunmağa gelmişlerdi: Herkes validen bunları affetmesini ricaya geliyordu. Bir bu Profesör ile yazar eksikti. Bunlardan önce bir rahip ile bir şair gelmişti. Dışarda daha bekliyenler, bu arada da iki kadın vardı.

Profesör geç kaldıklarından ötürü özür dilemekle söze başladı. Bunun şartlardan, ellerinde olmıyan sebeplerden ileri geldiğini söyledi ve çok üzüldüğünü ekledi: Çünkü, fikrince, bu randevunun bugüne kadar kendisine verilmiş bütün randevuların en önemlisi olduğunu bildirdi.

— Bunu niçin söylüyorsunuz? diye vali öğrenmek istedi.

Bu sözleri söylerken takındığı saflık edası hiç te yapmacık değildi. Sonuç çıkarmak hemen Profesörün aklına gelmedi. Ama yazar, valinin budala bir adam olduğunu derhal anladı. Bu derece budala, her türlü heyecan ve her türlü mantık karşısında bu kadar vurdum duymaz

olan bir adamın Massachusetts Konfederasyonunun yüce iktidarını elinde tutması ve ölüme kendi aklı ile çeki düzen vermesi kendisine inanılmıyacak ve tüyler ürperici bir şey gibi göründü. Gözlerinin ve kulaklarının kendisini anlamağa zorladıkları şeyi kendi medenî insan aklı kabul etmek istemiyordu. Gözleri ve kulakları kendisine: «Budalalar güçlü ve hâkim mevkilerde bulunamıyacakları gibi, kırk milyon dolara da sahip olmamalı» diyordu.

«Sen buraya bir davayı tartışmak ve savunmak için geldin, diyordu içinden. Şu halde, karşında bulunan insanın ince zekâsını, kurnazlığını küçümsememelisin.»

Bu sırada, Profesör konuşmağa, valiyi boşu boşuna oyalamağa gelmediğini tevazu ile, ama kuvvetle söylemeğe başlamıştı. Buraya gelmesinin sebebi, olayları herkesten daha iyi bildiği, bu mesele ile yıllardanberidir çok yakından ilgilendiği ve bu olaylar bazı yeni deliller doğurduğu içindir. Profesör, sözlerinin bu giriş kısmında, adeta yavan yavan konuşmuştu. Yazar da bir insanın hem bu kadar alçakgönüllü, hem de bu kadar ateşli olmasına şaşmıştı. Denebilir ki, Yazar en çok insanî eylemlerin itici sebepleriyle ilgilenirdi. Onun için, Profesörü, Valinin iki insanın hayatını yok etmekte acele etmesinin hakikî sebepleri karşısında harekete geçmeğe hangi zorunluğun sürüklediğini pek merak ediyordu.

— Sabırlı davranmağa çalışıyorum, dedi Vali. Ama, günlerdenberi birçok insanın öne sürülecek yeni birtakım delilleri ya da eski delillere ait yorumları bulunduğu iddiasile beni görmeğe geldiklerini anlamanızı rica ederim. Sözlerini, diyebilirim ki, son derece büyük bir sabırla dinledim, ama, hiç bir zaman delillerinin yeni olduğunu ya da benim bu mesele hakkındaki görüşümü değiştirebilecek birtakım unsurlar getirdiklerini ispat edemediler. Tutanaklar üstündeki inceleme, bu mesele

hakkında kendi yaptığım soruşturma, birçok şahitlerle yaptığım görüşmeler sonunda, jüri ile, ben de şu kanıya vardım ki, Sacco ile Vanzetti suçludurlar ve davaları sırasında kanunun kendilerine tanıdığı bütün garantilerden faydalanmışlardır. Cezalandırılması gereken bu suçlu bundan yedi yıl önce işlemişlerdir. Altı yıl içinde, bütün geciktirme metodları kullanılmış, o üst mahkemeden bu üst mahkemeye başvurulmuştur, bütün geri bırakma vasıtaları denenmiştir...

Profesörün bütün vücudu dehşetten ürperdi. O ana kadar içine ateş bastığı halde, şimdi sıtmaya tutulmuş bir hasta gibi birden üşümeğe titremeğe başlamıştı. Şu son günlerde kulağına çalındığına göre, af ya da idam cezasını geri bıraktırmak için Valiye ricaya gelen herkes, mahkemenin verdiği hükmün yerine getirilmesine resmen karar verildiğini papağan gibi tekrarlıyan, birkaç hafta önce, 3 Ağustosta resmen verilen bu kararı ezbere okuyan bir insanla karşılaşmıştı. Profesör bu hikâyelere inanmamış, bunları valinin gerçek cinayetlerine eklenmek üzere halk tarafından uydurulan ağır dedikodular sayarak reddetmişti. Ama, şimdi tecrübe ile anlamıştı ki, Massachusetts valisi kendisine resmen verdiği kararın bir kısmını ezbere okumuştur. Bu da söylenenlerin doğru olduğunun tüyler ürpertici bir delilidir. Karşısında bulunan insanın kendi dilile yakalandığını anlayınca, bulunduğu yerin havası değişmiş gibi geldi. Etrafındaki âlem bulanık bir kâbus haline geldi. Ne kadar gerici olursa olsun, metanet sahibi bu devlet idarecisinin yerinde, insanî şekle durumu büsbütün acayip hale getiren muammalı ve içi boş bir zarftan başka bir şey görmez oldu gözü. Onun için, düşüncesinin gidişini yakalamakta ve muhakemesine devam etmekte bayağı zorluk çekti:

— Rica ederim, beni mazur görünüz, Efendim, dedi. Bence, size getirdiğimiz şeyin ne olduğu hakkında önceden

hüküm vermeniz doğru değildir. Buraya gelmeden önce, size bir af ricasında mı, yoksa hukukî bir karar verilmesi ricasında mı bulunayım, diye kendi kendime düşündüm. Dava hakkında bazı şüpheleri muhafaza ederek, sizden bir af ricasında bulunmamağa karar verdim.

Vali, Profesörün sözünü keserek:

— Daha başında anladım ki, dedi, aklı başında birçok kimseler, iyi yürekli kadın ve erkekler bu insanlar masum mu, yoksa suçlu mu, dava tarafsız olarak yürütüldü mü, sorularını kendi kendilerine sormuşlardır. Bana öyle geldi ki...

Valinin kararını tekrar ezbere okumağa başladığını duyunca, sahnenin bütün dehşeti Profesörü yeniden sardı. Bu bir çeşit çılgınlık sahnesi ile Ağustos sıcağı yüzünden içinin tiksintisini, bulanmasını zor tuttu. Valinin kararı ezbere okuyup bitirmesini bekledi. Karşısındaki kendisini dinliyeceğinden ya da sözlerinde en küçük mantık eseri bulacağından şüphe etmekle beraber, yine muhakemesine devam etti. Af istemeğe değil, adaletin yerine getirilmesini ricaya geldiği hakkındaki tezini geliştirmeğe devam etti. Sacco ile Vanzetti lehinde çok önemli şahitlik eden yüzden fazla insandan çoğunun bir bir ve ağır ağır adlarını saydı. Sacco ile Vanzetti'nin cinayetin işlendiği yerde bulunmadıklarına yemin ederek şahitlik edenlerin bazı sözlerini tekrar ele aldı. Aleyhte konuşan ittiham şahitlerinin ifadelerini tamamen hükümsüz hale getirdi. Bunları anlatması pek uzun sürmedi. Çünkü, bu davayı başından sonuna kadar gayet iyi biliyordu. Bu iki insanın masum olduklarını on beş dakika içinde çiziverdiği somut ve su götürmez bir tablo ile ve bütün belâgati ile ispat etti. Tahlilini bitirirken, Profesör şu sözleri söyledi:

— İşin en gülünecek, ama, en hazin tarafı nedir, bilir misiniz, Efendim? Vanzetti ömründe South Brain-

tree'ye ne gitmiştir, ne de burasının nasıl bir yer olduğunu bilir. Eğer bu adam bu akşam ölecek olursa, cinayet sahnesi hiç bir zaman gözünün önünden geçmeyecek. Bunu düşünmek ne kadar üzücü, ne kadar acı bir şey değil mi?

Profesörün sözlerini bitirdiğini anlamak için, Vali nezaketle bekledi. Bitirdiğini anlayınca, yine o biteviye ve heyecansız eda ile şu sözleri söyledi:

— Altı yıl önce olmuş bitmiş bir meseleye bugün başkasının gözü ile tekrar bakmak zor bir iştir. Birçok şahitler bunların hikâyesini bana hafıza çabasından çok bir tekrarlama gibi gelen bir şekilde anlattılar. Bazıları bu altı yıl içinde olayları unuttukları ve artık hatırlıyamadıkları cevabını verdiler. Görüyorsunuz ki, bu onlarca hiç te hoş a gidecek bir tecrübe olmadı. Onun için, bu hikâyeyi unutınağa çalıştılar.

Vali konuşmasını bitirdi, Profesör ile Yazarın yüzlerine soruşturan bir eda ile baktı. Profesör kendini donmuş, hasta ve boşlukta hissetti. Çünkü, Vali kararını yine ezbere okumuşt u. Profesör konuşamıyacak bir haldeydi. Yazara doğru döndü. Valinin bu belâgatı ile sakin edasının nereden geldiğini onun da anlayıp anlamadığını kendi kendine sorarak t an, yalvaran bir bakışla yüzüne baktı.

Yazar sade bir eda ile:

— Ben ise, ıstırap çeken İsa adına af, hıristiyanlara yaraş an bir af rica edeceğim... dedi.

Vali sakin bir eda ile:

— Af söz konusu olamaz, diye cevap verdi. South Braintree cinayeti son derece vahşice işlenmiştir. Hırsızlık etmek için veznedar ve muhafızı öldürmek şart değildi. Af ricasında bulunmak doğru değildir. Bu iki insan kendilerini mahkemelerde savunacak bol bol vakit buldu. Verilen birçok geri bıraktırma kararları meseleyi

tam altı yıl sürüklendirdi. Bu geri bırakmaları hiç bir zaman doğru bulmamış ve kabul etmemiştim. Yine geri bırakmak için hiç bir sebep görmüyorum.

Yazar derin, ama boğuk bir sesle:

— Burada bulunan dostum geri bırakma için birçok mantıkî sebepler öne sürdü, diye devam etti. Ben bu iki insanın hıristiyanca affedilmelerini rica ediyorum. Suçu cezalandıran cezanın ancak bir kıymeti olabilir. Kaldı ki, böyle bir değeri olduğu da şüpheli. Bu insanların sahip oldukları fikirlerden başka bir suçları olmadığına, hatta suçlu olduklarını kabul etsek bile, bunu pek pahalı ödediklerine inandığımı söylersem, bilmem sizi hayal kırıklığına uğratmış olur muyum, Efendim? Tanrı insana öyle değerli bir bağışta bulunmuştur ki, o bu sayede ne zaman öleceğini bilmeden ölür gider. Oysa, bu iki insan, yedi yıl içinde, yüz kere ölmüşlerdir. Bu günden önce bin kere ölmüşlerdir. Bunun bu iki insan için ne demek olduğunu ne ben, ne de bir başkası tasvir edebilir. Bu size dokunmuyor mu, Efendim? Arkadaşım ile ben ikimiz gururlu insanlarız. Yine de öyleyken, efendilerine insan haysiyetlerini ve hayatlarını sunan köleler kadar alçakgönüllülük ederek size yalvarmağa geldik. Bu iki insanın affedilmelerini rica ediyoruz.

Vali o zaman bir tek söz söyledi:

— Niçin? diye sordu.

Birden ilgilenmeye başlayan bir insan haline gelmişti, sorduğu soru da bütün anlayış kabiliyetini ifade ediyordu. Sacco ile Vanzetti'nin affedilmelerini niçin kendisinden rica etmeye geldiklerini öğrenmek istemişti. Niçin herkes aynı şeyi rica etmek için kendisine geliyordu? Tutumundan öyle anlaşılıyordu ki, bu iki insandan biri neden Sacco ile Vanzetti'nin ölmemeleri gerektiği düşüncesinde olduğunu kendisine izah edecek olursa, sahiden minnettar olacaktı.

Profesörün kapıldığı dehşete şimdi Yazar da kapılmıştı. Sade olduğu kadar korkunç olan bu sorgu, Valinin ağzından çıkan bu biricik söz her ikisini dilsiz ağızsız birer insan haline getirmişti. Son derece üzgün olduklarından, ne olacağını beklemekten başka bir şey yapamıyacak bir halde idiler. Vali de bekliyordu. Hava nefes alınamıyacak kadar ağır hale gelmişti. Üç insan susmuş sessiz beklerken, odanın bir köşesindeki duvar saati ağır ağır ve basa basa çalınğa başladı. Ne olacağını söylemek zordu. Bu ezici gerginlik tam kopacak hale geldiği bir sırada, kapı açıldı, içeri giren Valinin sekreteri Sacco'nun karısı ile Vanzetti'nin kızı Luigia Vanzetti'nin af dilemek için İtalya'dan kalkıp geldiklerini, dışarıda beklediklerini, kendisini görmek istediklerini haber verdi. Vali kendilerini kabul etmek ister miydi?

O zaman, Vali, Profesör ile Yazara döndü, kendilerinden pek dostça özür diledi. Zaten, randevuya da vaktinde gelmemişlerdi. Hakikaten pek üzülmüştü, ama, bu hanımlara da randevu vermişti, daha sonra başkaları da gelecekti. Kalkıp gitmek mi isterlerdi, yoksa, kalıp Vanzetti'nin kızı ve Sacco'nun karısı ile yapılacak görüşmede bulunmayı mı arzu ederlerdi?

Profesör kalkıp gitmek için can atıyordu, ama, Yazar hem kendi hem de dostu adına cevap verip, Valiyi rahatsız etmiyeceklerse, kalmakla pek sevinç duyacaklarını söyledi.

Vali sevimli bir eda ile:

— Katiyen rahatsız etmiş olmazsınız, dedi.

Kendilerini duvar boyunca dizilmiş olan iskemlelerde oturmağa davet etti. Orada daha rahat olacaklardı. Böyle sıcak ve yorucu bir günde en iyi şey, mümkün olduğu kadar rahat rahat oturmaktı. Vali şimdi dikkatli ve saygılı bir ev sahibi gibi hareket ediyordu, ama, Profesör anladı ki, söz ve davranış, bütün bunlar ezberlenip

tekrarlanan bir bale oyunundan, insanî hiç bir muhtevası olmıyan bir merasimden başka bir şey değildi.

İki adam kendilerine gösterilen iskemlelere oturdular. Kapı açıldı. Önden sekreter, arkasından da iki kadınla bir erkek içeri girdi. En son giren erkek her halde iki kadının dostu idi, Vanzetti'nin İngilizce bilmiyen kızına da tercümanlık ediyordu. Vanzetti'nin kızı kısa boylu, inanılmıyacak kadar ince ve narin bir hanımdı. Profesör ile Yazar kendisine büyük bir merakla baktılar. Sacco ile Vanzetti, o zamana kadar, vücutça hatırlanıyan iki isimden ibaretti. Bu kadınların birden ortaya çıkmaları ile iki insan derhal birer vücut sahibi oluvermişlerdi. Yazar son derece müteessir olmuştu. Bayan Sacco'nun çok güzel bir kadın olduğunu duymuştu, ama, bu kadar heyecan verici, kendini pek öyle umursamıyan bir güzellekle karşılaşacağını ummamıştı. Bu kadın dünyada elinden alman erkekten başkasının hoşuna gitmek arzusunda değildi. İşte bunun içindir ki, bu kendini unutuş bu kadına, kadınlığının bir anında ya Raphael ya da Leonardo da Vinci tarafından yakalanmış ve bir Rönesans tablosundan fırlamış bir Meryem Ana edası vermişti. Güzelliği, memlekette görülen ve kadını soylulaştırmak için değil, küçültmek için uydurulmuş resimlerine meydan okuyordu. Yazar ona bakarken: «Ben bu güzelliğe hiç başka bir kadında rasladım mı?» diye kendi kendine sordu. Sonra, bu düşüncayı kafasından attı. Çünkü, Valinin karşısında duran ıstırap içindeki kadına haksızlık etmiş gibi gelmişti kendisine. Bu ıstırap şahsî bir ıstıraptı, Vanzetti'nin kızkardeşinin insanı şaşırtacak kadar sessiz, ittiham edici tutumundan pek farklıydı.

Nicola Sacco'nun karısı söze başlar başlamaz hemen konuya girdi. Kelimeler, tepeler arasındaki bir ırma-

ğın şırıltısı gibi, ağzından dökülmeğe başladı. Adeta fı-sıldar gibi:

— Vali, sizin kim olduğunuzu biliyorum, dedi. Çocuk sahibi olduğunuzu biliyorum. Bir karınız olduğunu biliyorum. Karınızın, çocuklarınızın yüzüne baktığınız zaman ne düşünürsünüz? Vali: **«Ebediyen Allahaisınarladık; bir daha ne siz benim yüzümü göreceksiniz, ne de ben sizin yüzünüzü göreceğim»** diye düşünerek mi bakarsınız? Hiç böyle düşündüğünüz oldu mu?

«Kocam beni kendinden çok sever. Sacco'nun nasıl bir insan olduğunu size nasıl anlatayım? İçi tatlılıkla dolu, tatlı dilli, yumuşak bir insan. Size nasıl söyliyeyim, Vali? Evinize bir karınca girdi mi, tutar, hemen czersiniz. Bir böceğe kim aldırır? Oysa, Sacco karıncayı yerden alır, dışarı çıkıp bir yere koyar. Bir gün bu yaptığı ile alay edecek oldum, bana ne dedi bilir misiniz? **«Karıncanın da bir hayatı var, bu hayata saygı göstermeliyim. Hayat değerli bir şeydir»** dedi. Bu sözler üstünde iyice düşününüz, Vali. Bunları söylemekle, kocamın çocuklarına karşı nasıl davrandığını anlatmak istemiş-tim. Hiç sinirli bir insan değildi, hiç kızmazdı, hiç sabırsızlandığı görülmezdi. On parmağının onu da çocuklarına kul köleydi. Bir arzuları mı var? At gibi iki eli ni yere koymasını, sırtına binmesini mi istiyorlar? Peki, der, istediklerini yapardı. Saz şairleri gibi türkü söylemesini mi istiyorlar? Hemen, der, başlardı türkü söylemeğe. Kendileriyle yarış etmesini mi istiyorlar? Hazırım, derdi, başlardı onlarla koşmağa. Mazallah, çocuklar hastalanmasın? Hasta bakıcı kesilir, yavrularının başı ucundan ayrılmazdı. Yavrularının başı ucundan, dedim. Hani, söz gelişi. Çünkü, yalnız oğlu Dante'yi bilir. Kendisi hapse düştükten sonra doğup büyüyen küçük kızının yüzünü hiç görmedi.

«Yüzüme bakınız, Vali. Benim gibi bir kadın insan

öldüren bir cani ile evlenir miydi sanıyorsunuz? Lâfını ettiğim insan nasıl olur da soğukkanlılıkla adam öldürebilir? Kocamı niçin mahvetmek istiyorsunuz? Onu hangi korkunç iblislere kurban edeceksiniz? Daha size ne söylüyeyim? Size söylemek istediklerimi iyice düşünüp taşındım. Bunları şöyle özetliyebilirim: Kocamın yüreği öyle muhabbetle, öyle şefkatle, öyle iyilikle dolu idi ki, onu bahçesinde gezinir görenler «Ermîş François bu» derlerdi. En çok arzuladığı şey neydi, bilir misiniz? Herkesin biraz mutlu olmasını, iyi bir karısı, iyi çocukları olmasını, her gün çalışmak ve günlük ekmek parasını çıkarmak için de bir işi bulunmasını candan isterdi. Bütün arzusu buydu. İleri düşünceli bir adam olması da bundandı. Herkesin kendisi kadar mutlu olmağa hakkı olduğunu söylerdi. Ama, insan öldürmek ha? Asla, asla insan öldürmemiştir. Ömründe hiç kimseye el kaldırmamıştır. Peki, şimdi kocamı hapisten kurtaracak mısınız? Size yalvarırım, diz çökerek yalvarırım, kocamı çocuklarına ve bana bağışlayınız.»

Vali bütün bunları sinek kaydı tıraş edilmiş yüzünün ifadesiz, rahat çizgilerini hiç bir heyecan gölgesi karartmaksızın dinlemişti. Vanzetti'nin kızkardeşinin ağzından çağıldıyarak dökülen sözleri de büyük bir nezaketle, saygı ile, hiç itiraz etmeden dinledi. Kadının arkasında duran adam söylenenleri hiç bir heyecan ifadesi taşımayan bir sesle İngilizceye çevirmişti, ama, genç kadının sözlerinde heyecan uyandıran bir belâgat edası vardı. Fransa'dan geçtiğini anlattı. İşçilerin kendisini gösteri yapanlar kafilesinin başına geçirdiklerini söyledi. Binlerce erkeğin ve kadının katıldığı büyük alayın başında bütün Paris caddelerini dolaştığını izah etti.

— Cesur ol, talihin açık olsun! dediler bana. Çünkü, Bartolomeo Vanzetti hakkındaki hakikatı söylemek için o memleket valisinin karşısına çıkacaksınız, dedi-

ler. O iyi yürekli, dürüst, vakur, cömert bir insandır, dediler. Ben kendi başıma çıkmadım karşınıza. Beni babam gönderdi. Kutsal kitaptaki bilgilere inanan ihtiyar babam bana dedi ki: **«Oğlumun hapse atıldığı memlekete git. O memleketin beyini gör, oğlum için af dile.»**

Profesör, Yazarın ağladığını görünce, bir tuhaf oldu, sinirleri bozuldu. New York'tan gelen Yazar hiç kimse-den çekinmeden ağlıyordu. Sonra, gözlerini sildi, gözlerini Valiye dikti. Vali ile göz göze geldiler. Ama, Vali hiç hayrete düşmedi. İki kadının kendisine söylediklerini dinlemişti. Profesör konuştuğu zaman yaptığı gibi, sözlerini bitirdiklerine tamamilen emin olmak için, neza-ketle bekledi. Emin olunca da, sade ve heyecansız bir eda ile şunları söyledi:

— Kederinizi hafifletmek için hiç bir şey yapamadığıma çok üzgünüm. Kederinizin sebeplerini anlıyorum, ama, görüyorsunuz ki, bugünkü şartlar altında, kanun amansız davranmak zorundadır. Aradan altı yıl geçince, eskimiş bir meseleye başkasının gözü ile bakmak zor bir iştir. Birçok şahitler bu iki insanın hikâyesini hiç hafızalarını zorlamadan tekrarlıyarak anlattılar gibi geldi bana...

Ceza Hukuku Profesörü daha fazla dayanamadı.

— Ben gideyim, dedi Yazara. Anlıyorsunuz ya, gitmeliyim.

Yazar «peki» dedi. Kalktılar ve derhal çıkıp gittiler. Gazeteciler hâlâ koridorda bekliyorlardı. İçlerinden biri:

— Cezayı geri bıraktırmağa razı oldu mu? diye sordu.

Profesör «hayır» diye başını salladı. İki insan güneş altında tekrar buluştular, gösteri alayının geçit resmi yaptığı yere kadar yürüdüler. Yazar o zaman arkadaşına döndü, elini sıktı:

— İçinde yaşadığımız dünya işte bu, dedi. Güvене-

bileceğim başka bir dünya da yok ki. Sizi tanıdığımı çok memnun oldum. Hem sizi, hem cesaretinizi her zaman hatırlıyacağım.

Profesör sızlanan bir eda ile:

— Hiç cesaretim yok, diye karşılık verdi.

Yazar gösteri yapanlar kafilesindeki yerini tekrar aldı. Şimdilik bütün yapabileceği şey, yalnız bundan ibaret. Yürümeğe başladığı sırada, Profesör de ağır ağır Savunma Komitesinin yolunu tutmuştu.

XI

22 Ağustos günü, daha saat dörde varmadan, New York'taki Union Square'da büyük bir kalabalık vardı. Yüzlerce insandan bir kısmı öbek öbek olmuş, sakin sakin bekliyordu, bir kısmı ağır ağır geziyordu, bir kısmı da bulunması zor bir şeyler arıyor gibiydi. Polis te buraya dikilmişti. Meydanın etrafındaki evlerin çatılarına gözcü postaları ve mitralyöz yuvaları yerleştirmişti. Aşağıda duran insanlar, başlarını kaldırıncı, polislerin göğşe düşen karaltılarını ve üstlerine doğrultulmuş olan silâhların korkunç kara namlularını görebiliyorlardı. «Ne bekliyorlar bunlar yahu?» diye birbirlerine soruyorlardı. Meydanın üstüne manalı bir sessizlik çökmüştü. «Union Square'dan bir ordu çıkıp, Sacco ile Vanzetti'yi kurtarmak için Boston'a yürüyeceğini mi sanmışlar?»

Polis böyle çılgınca bir şeyi düşünmüş olsa bile, anlamalıydı ki, artık iş işten geçmiştir. Günlerden Pazartesidir, vakit te öğleden sonra dört suları.

Saat dördü biraz geçtikten sonra, meydan dolmağa başladı. Şaşılacak şey. Önce kadınlar akın etmeğe başladı. Kimse de bunun sebebini anlamadı. Gelenlerin çoğu, bütün ömürlerince çalışmaktan elleri sertleşmiş, hışır hışır olmuş, fakir giyimli işçi sınıfından anneler ve cv kadınlarıydı. Çocuklarını da birlikte getirmişlerdi. Kimi iki üç çocuğunu elinden tutmuştu, kimi de çok küçük olan çocuklarını kucağında taşıyordu. Çocuklar bu ziyaretin eğlenceli olacağını anlamış gibi görünüyorlardı. Kadınlara gelince, ambalâj sandıkları üstüne çı-

kıp söz alan hatiplerin etrafında iki küçük gurup toplandılar, ama, polis hemen işe karıştı, bunları dağıttı.

Saat dörtten sonra, büyük işçi gurupları gelmeğe başladı. Meydanda daha önce gelmiş yüzlerce kürk ve şapka işçisi vardı; bunlar olayı protesto etmek ve Sacco ile Vanzetti lehinde sevgi gösterisinde bulunmak için o gün işlerini bırakmışlardı. Şimdi bunların arasına sabah saat yedide işe başlayıp saat dörtte işten çıkan İtalyan işçileri de katılmıştı. İş elbiselerini çıkarmadan iş yerlerinden çıkıp doğru buraya gelmişlerdi. Sıcaktan bunalıp yorulmuşlardı, toz toprak içindeydiler. Sağdan soldan, şuradan buradan yedişer onar kişilik guruplar halinde geliyorlardı. Saat dört buçukta aralarında bir toplantı yapıldı. Polis bu toplantı yerine doğru ilerledi, ama, başka işçiler de kendi aralarında toplantı yapıp bu toplantılar birden çoğaliverince, polis müdahalede bulunmaktan vazgeçti.

Meydana içlerinde İrlandalılar, Polonyalılar, İtalyanlar, birkaç zenci ile iki üç Çinli de bulunan ticaret gemileri işçileri geldi, kaynaşan kalabalığa doğru hiç birbirlerinden ayrılmadan ilerlediler. Ağlamakta olan iki kadının yanına yaklaştılar, ne yapacaklarını bilemeyip güçsüzlükten gelen bir saygı ile öyle donup kaldılar. Biraz ileride bir papaz diz çöküp:

— Kardeşler, kızkardeşler, dua edelim! diye haykırdı.

Birkaç kişi bu adamın etrafına toplandı. Ondördüncü cadde tarafından gelip, Merkez Caddesi komiserliğindeki bütün polis kalabalığını yüklenmiş tıka basa dolu üç büyük araba büyük bir gürültü ile meydana geldi. Arabalardan inen polisler meydana baktılar, ne yapacaklarını görüşmek için toplandılar; sonunda, arabalarını West Sventeenth Street tarafına çekip, burada bir kumandanlık postası kurdular. On iki kadar polis içi silâh

ve göz yaşartıcı bombalarla dolu üç arabayı muhafaza altına aldılar.

Binaların çatılarında bulunan polisler meydanın kalabalıklaşmasını ilgi ile izliyorlardı. İlk başta, kadın ve erkeklerin ötede beride öbek öbek toplandıklarını görmüşlerdi. Sonraki değişiklikler, buralardan, kendi kendine oluvermiş, önüne geçilmesi imkânsız kimyasal bir değişme oluşumunu izlemiş gibi göründü. Hiç kimse yerinden kıpırdamadığı halde, kişiler ansızın birtakım guruplar haline gelivermişlerdi. Bütün bunlar sessiz sessiz oluyordu. Kadın ve erkek guruplarının, sonunda, üç, dört büyük kitle haline gelivermesi de yine böyle sessiz sessiz olmuştu.

Meydanın etrafında elbise fabrikaları vardı. Saat beşte bunlardan çıkan işçiler caddeye yayıldılar, Union Square birkaç dakika içinde bir insan deryası haline geldi. Daha bu bir şey değil. Şehrin kuzeyinden kadın elbisesi işçileri, güneyinden kâğıt ve döşeme işçileri, Onördüncü caddenin aşağı taraflarından gelen işçiler, Dördüncü caddedeki yayın ve basımevlerinden çıkan işçiler meydana akın ettiler. Yüzler binler, binler onbinler haline geldi, hareket halindeki insan seli meydana gelip durdu. Şuurlu bir kitle olup çıktı. Derken, bir gürültü koptu; önce pek seçilmiyen bu boğuk gürültü, sonra gazaplı bir dua şeklini aldı.

Çatılara yerleşmiş olan polisler, bu onbinlerce insanın nasıl bir araya toplandıklarını görüp saygılı bir korkuya kapılmamışlarsa, bu iki bahtsız mahkûmda böyle bir sevgi ve böyle bir heyecan uyandıracak ne büyük bir kuvvet varmış, diye kendi kendilerine sormamışlarsa, bunlar hakikaten duygusuz birer insan demektir. Ama, bu soruyu kendi kendilerine sormuş olsalar bile, bu polisleri aşağıdaki insanlardan ayıran bambaşka bir âlem vardı; bunlar, aşağıdaki insanlarla, ancak ayakları dibi-

ne yığılmış olan mitralyöz mermisi şeritlerle bir bağ kurabilirlerdi. Bu polis memurlarının çoğu kiliseye giderlerdi. Ama, kalabalık arasında bulunan İskoçyalı bir rahibin de gayet iyi anladığı gibi, Ponce Pilate'nin askerleri İsa'yı alıp götürdükleri zaman, halktan olan insanların Kudüs şehrinin bir yerinde böyle toplanarak, birleşmelerinden ve kuvvetlerinden bir şeyler doğacağı umudu ile dua ettikleri zaman, bunlardan hiç biri bunun ne olduğunu anlamamıştı.

Bu rahip ömründe böyle bir şey seyretmemiş, bir işçi gösterisinde bulunmadığı gibi, böyle kitle halindeki bir protesto mitinginde de bulunmamıştı. Hiç geçit resmine katılmamış, ellerinde sopaları bulunan bir polis dalgasile karşılaşmamış, saklandığı yerden insanları izliyen bir mitralyözün şakırtısını duymamış, göz yaşartıcı gazla gözleri yanmamış, kin ve öfkeden kudurmuş gibi polisin sopasından korunmak için başını iki eli arasına alıp koşmamıştı. Pek sakin ve sessiz bir hayatı vardı. Hayatı, bu konuda, orta sınıftan binlerce Amerikalının hayatından hiç farksızdı. Oysa, Sacco ile Vanzetti meselesi bu rahibi de uyandırmıştı. Birçok kimseler gibi, o da eski alışkanlıklarından sıyrılmış, milyonlarca insanın duyduğu acıyı o da duymuş ve Massachusetts'te olup bitenleri yavaş yavaş anlamağa başlamıştı.

Tek başına yaşamak, tek başına beklemek düşüncesine artık dayanamadığından, o gün, şehrin kuzeyinden Union Square'a gelmiş, burada birçok yol arkadaşlarıyla buluşmuştu. Golgota tepesine çıkan acılarla dolu ıstıraplı yolu bunlarla birlikte yürüyecekti.

İlkin güçlük çekmemiş değildi. Ama, ruhu büyük bir sükûnet içindeydi. Kalabalığın içine daldı. Bazıları kendisine merakla bakıyorlardı. Giyinişi ile, yüzünün ince ve solgun hatları, kırılmış saçlarla ve tavırlarındaki zarıflığı ile kendilerinden o kadar farklı bir insandı ki.

Ama, rahip buna aldırış etmemiş, bu insanların bakışlarından rahatsız olmamıştı. Kendisini bu insanlar arasında rahat hissedişine az buçuk şaşmıştı. Aynı zamanda da, kendisine tanrının adamı gözü ile baktığı halde, ömrünün altmış yılını bu insanların hiç ayak basmadıkları yerlerde geçirdiğini düşününce, içine bir korku düşmüştü. Nasıl olmuş ta bu böyle olmuştu? Bunu bir türlü anlayamıyordu, ama, zamanla anlayacaktı.

Etrafındaki insanlara bakıyor, günlük ekmek parasını kazanmak için ne yaptıklarını keşfetmeğe çalışıyordu. Bir ara ayağı kaydı, sendeledi; üstü başı boya ve vernik kokan, kolsuz deri ceket giymiş bir zenci tutup düşmesini önledi. Elinde desteresi ile rendesi bulunan bir doğramacı ve boynunda haçı olan bir de kadın gördü. Geçerken, kadın yavaşça koluna dokundu. Bir gurup toplanmış hem ağlıyor, hem de bilmediği bir dille konuşuyorlardı. Pek çok yabancı dille konuşulduğunu duyuyordu. Haklarında hiç bir şey bilmediği ne çok yabancı insan bulunduğuna yine şaşıtı.

Sonra, birisi kendisini durdurdu. Bir dua okumasını rica etti. Union Square'a gelirken en son aklına gelen şey bu olmuştu, ama, dua okumayı nasıl reddedebilirdi? Korku içinde bulunduğu, çok sinirli olduğu halde, kabul etti. Bununla beraber, kendisinin İskoçya kilisesinden olduğunu, burada bu kiliseye mensup pek az insan bulunduğu aklına geldi, ama, buna pek önem vermedi. Rica edilen bu duayı ne olursa olsun okuyacaktı.

— Zararı yok, dua ne de olsa duadır ya! demişlerdi kendisine.

Kolundan tutup kalabalığın arasından geçirdiler; sonra, bir kerevetin üstüne çıkardılar. Buradan bakınca, bu insan deryasının ucu bucağı yok gibi görünmüştü gözüne.

«Tanrı yardımcım olsun, diye geçirdi içinden. Böyle

bir yerde, böyle bir zamanda okunacak hiç bir dua bilmiyorum. Hiç böyle bir kilisede bulunmadım, hiç böyle insanların yüzünü görmedim. Ben bunlara ne diyeyim, ne söyleyeyim?»

Bu insanlara karşı söz söylemeğe başlayıncaya kadar, ne söyleyeceğini bir türlü bilemedi, ama, sonra kelimeler kolayca dudaklarından dökülmeğe başladı:

— ...kuvvetimiz ne olursa olsun, bu kuvveti alın, yaşamaları ve insanlık tarafından azat edilmeleri için, Charlestown hapisanesinde bulunan o mütevazi, o iyi, o temiz yürekli iki insana verin...

Ama, sözlerini bitirince «böyle konuşmamalıydım» diye düşündü. İnanç sahibi dindar bir adam olduğu halde, korkan ve sorular soran bir insan olup çıkmıştı. Bundan sonra artık o eski insan olarak kalamazdı.

Meydana akın hâlâ devam ediyordu. Müstahdemler, otobüs şoförleri, gözleri yorgun yorgun bakan çamaşırcı kadınlar, fırıncılar, telefoncular, makinistler sessiz bir alay halinde Union Square'a doluyorlardı. Bu insan akınının sonu gelmiyecek gibi görünüyordu. Gelenlerden dönüp gidenler oluyordu, yeni gelenler bunların yerini alıyor, bu engin insan deryası hiç dalgalanmıyormuş, hiç değişmiyormuş gibi geliyordu.

New York'ta böyle bir toplantı olduğu Boston'da haber alındı. New York Savunma Komitesi Union Square'dan biraz ilerdeydi. Komiteden olanlar günlerce hiç uymadan dinlenmeden çalışmışlardı, ama, Union Square'daki büyük kalabalığı görünce, cesaretleri artmış, yorgunluklarını unutmuşlardı. Onun için, bunu Boston'a da bildirdiler. Telefonda: «Onbinlerce insan Union Square'a akın ediyor, diye bağırdılar. Şimdiye kadar hiç eşi görülmedik bir gösteri. Her halde, bu, Boston'da da hesaba katılacaktır.»

Bu gösterinin eşi görülmedik bir şey olduğunu dü-

şüenenler yalnız onlar değildi. Adamın biri meydana bakan bir pencereden kalabalığın hareketlerini izliyor, o da, yeni, dehşetli ve harikulâde bir şeylere, Amerikan işçi sınıfının güçlü bütün gösterilerinde eşine raslamadığı bir şeylere şahit olmak gibi garip bir duygu duyuyordu. Bu adam meydanı kendi bürosundan görebiliyordu. Öğleden sonraki bütün vaktini kendisini ziyarete gelecekleri beklemekle geçirmişti. Gelecek olanların hepsi de kendisi gibi sendikacıydı. Beklediklerinin ilki olan hazır elbise sendikası idarecisi saat üç buçukta geldiği zaman, o hâlâ Union Square'a bakan pencerede idi.

Penceredeki adam - diyelim ki Başkan - döndü, memnuniyetini belli eden bir şekilde gülümsedi, gelene elini uzattı. Bu iki adam eskidenberi birbirile dosttu. Başkan ta delikanlılığından beri kendi mesleğinde çalışmış; en alt basamaktan başlayıp, önce gelene gidene kapı açmış, müşterilerin evlerine satın aldıkları şeyleri taşımış; sonra, zanaatı öğrendikçe, işçi ve makasdar olmuştu. Şimdi ise, sendika idarecilerinden biriydi, New York şehrinin sendika çevrelerinde önemi ve itibarı artan bir adamdı. İyi döşenmiş ve rahat bir bürosu vardı, ücret bakımından da hiç bir derdi yoktu. Geç kavuştuğu bu mutlu durumuna rağmen, dostlarının eskiden tanıdıkları hep o her zamanki sade, dürüst ve coşkun insan olarak kalmıştı. Pek uzun boylu değildi, ama, uzun boyluymuş izlenimini veriyordu, sağlam yapılydı, geniş ve sevimli bir yüzü vardı. Hareketlerinin samimiliğinde, tavırlarının dobralığında insanı hayrete düşürecek öyle bir şeyler vardı ki, insanların çoğu bu samimilik, bu dobralık karşısında mukavemet edemezlerdi. Başkan hazır elbise sendikası idarecisini omuzundan tutup, pencereye doğru götürdü, parmağı ile meydanı gösterdi:

— Şuraya bakın! Müthiş bir şey bu! diye bağırdı.

— Evet, öyle, diye sendika idarecisi cevap verdi. Bugün de 22 Ağustos.

— Mücadelenin sona ermediği manasına gelir bu.

— Doğru. Öyleyse, bu pek kısa zaman içinde ne yapabiliriz?

— İdam cezasının yerine getirilmesini geciktirmenin bir çaresini bulmalı. Yirmi dört saat geciktirmek bile bir iştir. Kararımızı Amerikan İş Federasyonu idarecilerine tekrar teklif etmek için vakit kazanmış oluruz. Sacco ile Vanzetti'yi de, bizi de, yani bizi ve Amerikan sendika hareketini ancak bir şey kurtarabilir.

— O kurtaracak şey nedir?

— Genel greve gitmek.

Hazır elbise sendikası idarecisi öfkeli bir sesle:

— Hayal kuruyorsunuz, dedi.

— Öyle mi? Ama, bu, gerçekleşebilecek bir hayal.

— Peki, ya cezanın yerine getirilmesi geri bırakılmazsa?

— Geri bırakılması lâzım, diye Başkan ısrar etti.

— Ben sizin yerinizde olsam, genel grevin hiç başkalarına lâfını etmem. Çünkü, bu bir hayal. Olmıyacak bir şey. Böyle bir çağrıda bulunursak, kitlelerden kopmuş oluruz.

— Şu halde, bırakacaksınız bu iki insan ölsün, öyle mi?

— Bundan sorumlu olan ben miyim? Kurduğumuz hayaller bu iki insanı kurtaramıyacaktır.

Parmağı ile Union Square'ı gösterdi:

— Bugünkü durumumuz bu, dedi. Bütün yapabileceğimiz şey bundan ibaret. Massachusetts valisine telefon edilebilir, müdahalede bulunulabilir. Ama, genel grev hulyaları kurmalıyım. Bu türlü teşebbüslere girişebilecek kimseler, ihanet ettiler, satıldılar, kendi işçilerine ihanet ettiler. Genel grevi idare edebilecek kabiliyet-

te olanlarsa, ezildiler, kanlı bir şekilde tasfiye edildiler. Ne olursunuz, hayal kurmaktan vazgeçin.

— Hayal kurmağa devam edeceğim, diye Başkan cevap verdi, sonra sustu, düşünceye dalmış göründü.

İki adam gösteriyi sessiz bir dikkatle bir süre izlediler. Biraz sonra, New York'taki İtalyan yapı işçileri üsünden bir idareci geldi. Ardından da bir maden sanayii sendikacısı. Bu yeni gelen İndiana'daki Gary sendikasını teşkilâtlandırmak için on yıldanberi mücadele etmekteydi. New York'a o gün sabah gelmişti. Daha sonra, Montana bakır madenlerinden iki madenci göründü. Bu ikisi New Yorka iki saat önce varmışlardı. İkisi de oldukça gençti, zayıf ve kuru yüzleri yer yer yanıktı. Uzak Butte şehrinden New York'a trenle, hayvan vagonlarında gelmişlerdi. Başkana söz verdikleri saatte yetişememişlerdi belki, ama, pek fazla da gecikmemişlerdi. Başkanın elini hararetle sıkarken, büyük bir merakla yüzüne baktılar; çünkü, kendisinin çok adını işitmişlerdi, ama, bugüne kadar hiç yüzünü görmemişlerdi. Bunların da şöhreti Başkanın kulağına kadar gelmişti, dağ devletlerindeki gümüş ve bakır madencilerini teşkilâtlandırmak için beş yıldır ne büyük bir çaba gösterdiklerini bütün ayrıntılarıyla bilirdi. Bu iki adam çetin bir tecrübe geçirmişler, tabii, bu yüzden sert ve haşın birer insan olmuşlardı.

Daha başka sendika idarecileri de gelip yavaş yavaş bu guruba katıldı. Çok geçmeden, Başkanın bürosunda yirmiden fazla sendikacı toplandı. İçlerinde bir kundura işçisi, Demiryolları Kardeşlik Birliğinden bir zenci, çamaşırcılar sendikasıdan başka bir zenci, mücevherat, şapka, fırın işçileri temsilcileri vardı. Başkanın düşündüğüne göre, pek kısa bir zamanda bir araya toplanabilen çok önemli bir işçi sınıfı temsilcileri gurubuydu bu.

Başkan oturumu açtı. Ama, konuşurken pencereye doğru bakmaktan da kendini alamadı. Sözlerinden, el kol hareketlerinden sinirli olduğu anlaşılıyordu. İkide bir ne kadar geç kalındığını hatırlıyarak, heyecanla bir oraya bir buraya gidip geldi.

— İçimizden bazılarının yaptıkları gibi, bir hafta, hatta bir ay önce toplanmalıydık, dedi. Neyse, elimizden geleni yaptık.

Yabancı bir memleket şivesine çalan diliyle ve sesile fikirlerini ifade etmekte güçlük çekiyordu. Ama, oada bulunanların hepsinde de aynı özellik vardı, onlar da fikirlerini ifade etmekte güçlük çekiyorlardı.

— Ne olursa olsun, yine toplandık ya, diye Başkan devam etti. Anladığıma göre, bugün son gün. Bu işler böyledir. Sona ermesi mümkün değil gibi gelir, ama, işin sonu geldi. Ne türlü bir teşebbüse girişebileceğimizi bütün sabah düşündüm durdum. Üyelerimiz işlerini bitirmişlerdir, çoğu da Union Square'a akın etmiştir. Hazır elbise işçileri gibi meselâ. Ama, bu kadarı yetmez, bu hiç bir şeyi değiştirmeyecektir. Bütün geceyi ne yapabiliriz, diye düşünmekle geçirdim.

— Ne mi yapabiliriz? diye maden sanayii işçisi sordu. Şurda topu topu birkaç saatlık bir zaman kaldı. Birkaç saat içinde dünyayı değiştiremezsiniz. Bazı Avrupa memleketlerinde görülen hareket bizde de var mı yok mu? Bundan değil. Maden sanayiinde bizim öyle canımızı çıkardılar, öyle canımızı çıkardılar ki, artık fısıltı ile konuşuyoruz. Bu saatta ne yapmalı?

Fırın işçileri sendikası temsilcisi:

— Belki de, ötedenberi hep böyle fısıltı ile konuşuyorsunuz! diye cevap verdi. Ulu tanrım! Başımızı öne eğmeğe, fısıltı ile konuşmağa artık bir son verebilsek?

— Vereceğiz belki, diye Başkan söze karıştı. Bu gece bu iki insan niçin ölecek? diye sormaktan kendimi

alamıyorum. Bu soruya ne cevap verebilirim? Bizim uğrumuzda, sizin ve benim uğrumda, kürk, hazır elbise işçileri, maden sanayii işçileri uğrunda ölüyorlar, demekten başka ne cevap verebilirim? İş açıkça ve basit bir şekilde söyleyeyim. Patronlar korkuyorlar. Ama, korktukları siz değilsiniz, ben değilim. Bizden korkmalarını pek isterdim! Yarın doğacak, büyüyecek ve bütün dünyayı harekete getirecek şeyden korkuyorlar. Halkın Rusya'da yaptığı, başardığı şeyden korkuyorlar. Rusya bir çağrıda bulundu. Bu çağrının sesini sevmiyorlar. İşte bunun için bir şeyi ispat etmeğe kalkıyorlar. Bize diyorlar ki: Sacco ile Vanzetti'yi kilit altında tutuyoruz; sendikaların ve teşkilâtlanmış emekçilerin kuvvetinin durmadan lâfını eden sizler istediğiniz kadar bağırın, çağırın, itiraz edin, ağlayın, sızlayın; hiç bir şey değişmiyecektir! İsteddiğiniz kadar bağırın çağırın! Sacco ile Vanzetti bu akşam ölecektir! Bu size ibret dersi olsun! Bu hakikat, herkesin anlıyacağı kadar açık bir hakikat. Ben işleri böyle görüyor, böyle anlıyorum.

— Evet, öyledir, dedi bakır madeni işçilerinden biri. Kardeşler, bu hep böyle olmuştur. Hiç çekinmiyorlar, bunun böyle olduğunu bize açıkça söylüyorlar.

Yapı işçilerini teşkilâtlandıрмаğa çalışan gurutpan olup, kendini para ile satınayı reddettiğinden ötürü, iki ay önce kafası yarılan İtalyan bir şeyler söyleyecek gibi oldu, ama, Başkan kendisine «peki, peki» diye işaret etti, o da başını sallayıp sustu.

Hazır elbise sendikası idarecisi yavaş bir sesle ve sözlerini tarta tarta konuşmağa başladı:

— Bir konuşmaktır tutturmuş gidiyoruz. Düşünmüyoruz ki, lâf ederek kaybedilen zaman bir daha geri gelmez. İşin sonuna geldik. Sanırım ki, bir şeyler yapmamız şart. Yapılacak şey nedir, bu şey nasıl yapılacaktır? Bilmiyorum. Bunu söylemeyi size bırakıyorum. Uzak yer-

lerden, bizim gibi milyonlarca işçiyi barındıran uzak mıntakalardan gelip burada bir araya toplanmış kardeşlerimiz. Bu işçiler Sacco ile Vanzetti meselesinde nasıl tepki gösteriyorlar ve ne yapacaklardır?

— Ne yapabilirler, ellerinden ne gelir? diye maden sanayii işçisi sordu. İşçilerin ve bilmek zorunda oldukları şeyin sözünü etmek kolay. Oysa, işçi ezilmiştir, açlığın ıstırabını çekmektedir, ağzını açıp bir şey söylemedi mi, Rus casusu diye damgalanıp adının gazetelerin diline dolandığını görüyor. İki hafta önce, işçilerimize grev yapmaları emrini verdik. Bir kısmı greve katıldı, bir kısmı katılmadı. Ama, Sacco ile Vanzetti uğrunda işlerini bırakanlara, bu pek pahalıya mal oldu. Bunlardan çoğunun, bugün, karılarının yüzüne bakmaktan ve aç çocuğunun kopardığı çığlıkları dinlemekten başka yapacak işi yok. Sacco ile Vanzetti bu gece ölecektir. Şurada kaç saatçık vakit kaldı? Sendikalarımız, Fransa'da olduğu gibi, kuvvetli teşkilâtlarımız olsaydı, harekete geçebilirdik, ama, bunlar bizde yok, boş hayaller kurmaktan bir şey çıkmaz. Amerikan İş Federasyonu iyi, sağlam bir sendikaya sahip olduğu yerde bizimle alay ediyor, suratımıza gülüyor, bu nalet İtalyanlar lâayık oldukları cezayı görüyorlar, diyor. İşin aslı astarı işte budur.

Bakır madeni işçilerinden biri hem umutsuzluğu, hem de sabrı ifade eden bir cda ile:

— Peki, ya New York rıhtım hammalları ne yapıyorlar? diye sordu. Şu anda bile işi bırakmış olsalar, yine faydası olur. Burası sessiz sadasız, asude bir yer. Ben bunu bilir, bunu söylerim. Şehirde hiç bir kıpırdama yok. Meydana dolan insanların bile kıpırdadıkları yok. Bunlar ellerini kollarını bağlayıp, hiç bir şey yapmadıkça, hiç bir şey olmayacaktır. Yarım milyon işçiyi bir araya toplasanız da, bunlar yürümedikçe, harekete geçmedikçe, dünya değişmiyecektir. Niçin böyle hareketsiz du-

rup duruyorlar, hiç yerlerinden kıpırdanmıyorlar, doğrusu, bir türlü aklım almıyor. Bunların bir karar vermelerine önayak olamaz mısınız? Bu iki adamın bu gece bizim uğrumuzda öleceklerini söylediniz. Ben işin ne olduğunu daha açıkça söylüyeyim. Ben bu şehri tanımam; işler burada nasıl olup biter, bilmem; ama, biz çalıştığımız yerde işleri daha aydın olarak görüyoruz. İşte bunun içindir ki, her şeyi yüzüstü bırakarak, tartışmak, protestoda bulunmak, ne istediğimizi söylemek için, kalkıp New York'a gelmeğe karar verdik. Hiç bir şey yapmadan eli kolu bağlı durulamaz. Hele saatların ve dakikaların sayılı olduğu bir zamanda.

— Ben de kalan saatları ve dakikaları saydım, dedi Başkan kederli kederli. Dostum, ben de aynı duyguyu duyuyorum. Şehrimizde birkaç mücadele tecrübesi geçirdik, ama, on binlerce insanı sokaklara döküp, yürüyüşe geçirecek gücümüz kuvvetimiz yok. Bu insanlar yürümek arzusunu duymalı, başarı şartları elverişli olmalı, durum öyle olmalı ki, yürüyüşe geçtikleri zaman evlerin çatılarına yerleştirilmiş mitralyözler üzerlerine ateş edemesin, bunlar yere yatmak zorunda kalmasın. Başını iki elile tutup ağlamak arzusunu duymak yavaş yavaş, çok yavaş öğrenilir, ama, yine de öğrenilir. Oysa, önüne geçilemeyecek bir şeyin önüne geçeceğim diye bağırıp çağırmak boşunadır. Belki bir şeyler yapabiliriz sanıyorum, ama, idam cezası geri bırakılmak şartile.

O zaman, İtalyan söz aldı. Bu kadar kısa bir zamanda büyük bir şey yapıp yapılamıyacağını bilememekte herkesle aynı durumda olduğunu söyledi. Başkan gibi, o da ağır ağır konuşuyor, fikirlerini yabancı bir dilde ifade edecek kelimeleri bulmak ve düşüncelerine bir çeki düzen vermek için vakit kazanınağa çalışıyordu. Elbette ki, ellerinden geleni yapacaklar, Massachusetts Valisine ve Amerika Birleşik Devletleri Başkanına telgraf çekecekler,

telefonla etki yapılabilecek yere telefon edecekler, pek az bir zaman kaldığı halde, şimdi bile işçiler yanında müdahalede bulunacaklardı.

— Ama, turalım ki, giriştiğimiz işlerin hiç birini de başaramadık, Sacco ile Vanzetti de öldürüldü, diye sözlerine devam etti. Sanırım ki, yüreğim çok yanacak. Sacco'nun karısı ile çocuklarının yürekleri kadar sızlamıyacak belki. Ama, inanın ki, çok yanacak. Bu böyle oldu, diye dünyanın sonu gelmiş mi olacak? Sacco ile Vanzetti bir hiç için mi ölmüş olacaklar? Bu, bir bozgun mu sayılacak, yenilmiş mi olacağız, bu yüzden hakarete mi uğrıyacağız? Hayır. Ben diyorum ki, mücadele devam edecek. Yarın bu mücadeleyi konuşmak için toplanacağız belki. Bu iki insan ölürse, bunların şanlı hatıralarını ilelebet hafızamızda saklıyacağız. Benim söylemek istediğim şeyler bunlar. Bilmem siz ne dersiniz?

Odada bulunanlar İtalyanın yüzüne baktılar. Çalışmaktan dermansız düşmüş olan hazır elbise işçisi ufak tefek bir kadın solgun gözlerini ona doğru döndürdü. Gözlelerinden akan yaşlar yanaklarından süzülmeğe başladı:

— Haklısınız, kardeşim, dedi, haklısınız.

Bir an susup, sessiz sessiz durdular. Sonra, iki bakır işçisi kalkıp pencereye doğru ilerledi, Union Square'a gözlerini dikti. Şimdi meydan iyice kalabalıklaşmıştı, iki işçi bu büyük kalabalığı saygılı bir sessizlik içinde seyretti. Meydana bakarken, Başkanın sözlerine de kulak vermişlerdi. Şehir işçilerine hemen genel bir greve gitmek, millî protestoda bulunmak, cezanın yerine getirilmesi sağlandığı taktirde, Union Square'dan Belediye Dairesine kadar yürümek için çağrıda bulunmak konusunda kendisile aynı fikirde olup olmadıklarını Başkan, arkadaşlarına sor-du. Böylelikle, tasavvurları, hulyaları ve umutları söz haline gelmiş oluyordu. Tasarı doğrudan doğruya bu iki bakır madeni işçisine pek bir şey ifade etmemişti. Onun için,

yaptıkları uzun yolculuğun ve bugüne kadar girişip yenilmiş oldukları mücadelelerin bütün yorgunluğunu omuzlarında duydular, ama, Union Square'ı dolduran o büyük insan kalabalığına bakarken, mücadele azimlerine yine çarçabuk kavuştular, Başkan tarafından teklif edilen eylemin sonunda bir umut ışığının parıldadığını görmeğe başladılar. Kendi kuvvetlerinin, kendileri gibi binlerce, onbinlerce insanın kuvvetinin ne olduğunu anlamışlardı. Bu sonsuz insan kitlesinin yürüyüşe geçtiğini, iyi idare edilince, karşı gelinmez hale gelecek bir hareketin yola düzldüğünü, hiç olmazsa tasavvur edebilmişlerdi.

Yargıç, saat beşte, tasalı bir şekilde karısına sordu:

— Eee, neye gelmedi? Hâlâ görünürlerde yok. Oysa, saat beşte burada olacağını söyledi.

— Bunda sinirlenecek ne var? diye karısı cevap verdi. Birkaç dakika geç kaldı, deyiver olur biter. Herhangi bir sebeple gecikmiş olamaz mı?

— Öyle. Kendisine ihtiyacımız oldu mu, herhangi bir sebeple gecikir. İhtiyacımız olmadı mı, bakarsın buradadır. O zaman, hiç geç kalmaz.

— Hem düşün ki, bugün çok kötü bir gün, dedi karısı. Aksi gibi, öyle de bir sıcak var ki! Neye kapı sundurmasının altına gidip oturmuyorsun? Onun geldiğini de görürsün. Nerdeyse gelir.

— Evet, çok güzel bir fikir, dedi Yargıç.

Orası daha serin, daha iyi olmalıydı. Karısı kendisine buzlu limonata, papazın pek sevdiği o cevizli pastalardan getireceğini söyledi. Papaz gelince, rahat konuşmaları için kendilerini baş başa bırakacaktı.

Yargıç çıktı, eski biçimde yapılmış olan sundurmanın altına gitti, kamıştan yapılmış koltuğa çöktü. Sundurmanın altı serindi, gölgelikti, kendisini de kimse görmezdi. Çünkü, bambudan yapılmış uzun stor perdelerle örtülüydü, kamış aralarından ince ışık hüzmeleri süzülüyorsa da, dışarıdan bakan içerisini göremezdi. Yargıç kamış koltuğuna iyice yerleşti, kendine vakarlı bir çeki düzen verdi. O gün, birkaç saat önce, sol ciğerinde birden bir sancı duymuş, ilk düşündüğü şey şu olmuştu: «Ta-

mam. Bütün çektiklerimden, başıma gelenlerden sonra, bunun böyle olacağı belliydi.» Hemen doktoru çağırılmış. Kendisini iyice muayene eden doktor yüreğine su serpmiş, hiç bir şeyi olmadığını, sancının barsaklarında gaz bulunmasından, yediği bir şeyin sindirilmesinden ileri geldiğini söylemişti.

O zaman doktora:

— Nasıl bir gün geçirmekte olduğumuzu da hesaba katıyorsunuz, dedi.

— Eziyetli bir gün, diye doktor cevap vermişti.

— Çok eziyetli, çok zahmetli, diyebilirsiniz, diye Yargıç ısrar etti. Ben de artık delikanlı değilim ya. Erdemi nasıl teşekkür ederek mükâfatlandırıyorlar, görüyorsunuz. Hukukçu olmadığınıza, doktor olduğunuza pek sevinmelisiniz.

— Her meslek başka başka, diye doktor cevap verdi. Benimkinin dertleri de hiç bitmek bilmez.

Koltuğuna gömülmüş olan Yargıç şimdi günün büyük bir kısmının geçtiğini, birkaç saat sonra da 22 Ağustosun tamamile sona ereceğini düşünmüş, içi ferahlamıştı. İş karara bağlanmıştı, içi birçok kimselerin içinden daha rahattı. Kapısında iki polisin muhafız olarak beklemesi elbette ki insanın maneviyatını kuvvetlendiriyordu, ama, bugün karşılaşacağı tehlikeler maddî olmaktan çok ruhî idi. Bu sabah gelen yüzlerce mektup maddî varlığından çok ruhunun sükûnetini bozmuştu. Bu mektuplardan ancak birkaçını okumuş, hepsinin de şaşılacak kadar birbirine benzemesine az çok memnun olmuştu. Hepsinin de kendisini ittiham ettiğine, hepsinin de af dilediğine bakılırsa, bunların bir gurup insan tarafından birbirine danışarak kalemle alındığına inanılabilirdi. Ama, mektuplardan daha can sıkıcı olan bir şey vardı ki, o da, bilinmiyen kimseler tarafından kendisine gönderilmiş bazı gazetelerdi. Kendisinden söz edilen bir makale yayınlamış gazeteler açtı

ve adının geçtiği yer iyice görünecek şekilde katlanmıştı. Adının geçtiği yer, hepsinde de, kalın bir kalemle çizilerek çerçeve içine alınmış, bazan da, bu yer sayfanın yanına çizilen kırmızı bir ok işaretile gösterilmişti. Hem çerçeveyi hem de kırmızı ok işaretini ihtiva edip, Yargıcın «kasap kâğıdı»na basılmış demeyi âdet edindiği bu gazetelerden biri bu sabah gelmişti. Bu gazete öyle dikkatini çekmişti ki, kendisi ile ilgili parçayı, istemediği halde, büyümüş gibi, sonuna kadar okumuştı. O parçada şöyle deniliyordu:

«Yargıç bu 22 Ağustos gününü acaba nasıl geçirecek? diye sormaktan kendini alamıyor insan. Bayram mı edecek? En iyi ve en yakın dostlarından birkaçını evine mi davet edecek? Yüzyıl önce o kutsal topraklardan getirilmiş eski bir Yeni İngiltere porto şarabı şişesini mi açacak? Kunduracı ile işporta ile balık satanın ölümleri şerefine kadeh mi kaldıracak? Yoksa, görevini anladığı ve vicdanının emrettiği gibi yerine getirmiş kimseye gönderilen garip mükâfatları seyre dalıp, gününü tek başına mı geçirecek? Doğru bir iş yapmaktan gelen bir güvenle, her günkü gibi çalışmağa devam mı edecek? Kim bilir, belki de, bugünle başka günler arasında hiç bir fark görünecek?

«Yargıç neye karar verirse versin, biz kendisine imrenmiyoruz.»**«Şan ve şeref yolları mezara doğru gider»** diyen şair ne kadar doğru bir söz söylemiş. Yargıç 22 Ağustos gününü nasıl geçirmek isterse istesin, bütün insanlar gibi, o da ölümlü olduğunu bir an olsun gözden kaçırmıyacaktır. Hafızasının bir yerinde canlanan şu sözler kulaklarında çınlayacaktır: **«Bir gün seni de yargılayacaklarından kork, sakın kimseyi yargılama.»**

Yargıç, bunu okuduktan sonra, önce heyecanlanacak yerde, şaşırdı; bu zehirli oku yüreğine saplayanın hangi kızıl, komünist, aşırı, sosyalist, ya da anarşist ga-

zete olduğunu anlamak için, sayfaları öfke ile çevirdi. Sözü geçen parçanın kendi mensup olduğu protestan mezhebi ile sıkı münasebetleri olan başka bir protestan mezhebine ait millî gazetede yayınlandığını görünce, büyük bir hayrete düştü. Bunu anlamamanın verdiği şaşkınlık ve can sıkıntısı zihnini bulandırdıkça bulandırdı, içine işledikçe işledi, sonunda dayanamıyacak hale geldi. İşte o zaman papazına telefon etti, kendisini görmeğe gelip birkaç saati birlikte geçirmelerini rica etti. Papazın pek yüklü bir günüydü. Eğer bir sakıncası yoksa, akşam üstüne doğru gelebileceğini bildirdi. Papazın saat beşte gelmesi ve akşam yemeğine kalması kararlaştırıldı. Yargıç ile papaz arasında bu konuşma öğleden sonra saat bire doğru yapılmıştı. Yargıç yeni azaplarla dolu bu dayanılmaz dört saati tek başına nasıl geçireceğini bir türlü bilememişti.

Öğleden sonraki olaylar tahmin ettiğinden biraz farklıydı. Hayat kendisini bir türlü rahat bırakmak istemedi. Bütün gün yağın mektupların, telgrafların, taahhütlü mektupların ardı arası kesilmedi, telefon da habire çaldı durdu. Kendini haklı görmek için ne kadar çabalarsa, Yargıç gittikçe sarsılmaktan, endişelenmekten yine de kendini kurtaramadı. Saat beşte, bir dostun ve bir papazın öğütlerine acele ihtiyacı olan pek kederli bir insan haline gelmişti. Onun için, ağaçlı yolda ayak sesleri duyunca, yüreğine su serpildi; yine bunun için, papaz sokak kapısının alaca karanlığı içine girince, kendisini coşkunlukla karşıladı. Aslına bakılırsa, aralarındaki münasebet böyle bir minnet ve coşkunluk göstermeyi belki de pek gerektirmezdi. Bütün bunlardan, papaz bugünün Yargıcın hayatında istisna sayılacak bir gün olduğunu anladı, ihtiyarın kendini kaptıracak, umulmadık olmasa bile, alışılmadık hareketlerine karşı çok müsamahalı davranınağa kendini hazır hissetti.

Yargıç papazın elini hararetle sıktı, kendisini büyük kamış koltuklardan birine oturmağa davet etti. Papaz söylenileni minnetle yaptı, hasır şapkasını gazeteler ve dergiler yığılı küçük masanın üstüne koydu. Hizmetçi kadın tepsi ile limonata, pasta ve bardaklar getirince, Yargıç iki bardağa limonata koydu; papaz, alnını sildikten sonra, buzlu limonatayı keyifli keyifli içmeğe başladı. Sonra, cevizli pastalardan bir tane aldı, ısırды ve fevkalâde olduğunu söyleyerek zevkle gülümsedi ve:

— Karınızın yaptığı limonatayı pek beğenirim, dedi. İnsana yeni hazırlanmış hissini verir. Geçen haftadan kalma bazı limonatalara hiç benzemez. Yazın çok kimse limonata yapar, ama, bu yapılanların içinde taze taze sıkılmış limonun o hoş tadını vereni pek az. Limonun bazı safra illetlerinc karşı harikulâde bir deva olduğunu her zaman söyler dururum. Bu modası geçmiş «safra illetleri» deyimimi bağışlayınız. Limonata içmek, sanırım, yazın verdiği keyifsizlikleri içinden atmanın biricik çaresidir. Duyduğuma göre, karında su birikmesine ve başdönmelerine karşı da çok iyiymiş.

Papaz, limonatasını içerken ve pastaları çiğnerken, bir yandan da çene çalıyordu. Her şeyin iyi tarafını gören neşeli adam şöhretini devam ettirmek için elinden gelen her şeyi yapıyordu. Onun bu hali Yargıcın tasasile bir zıtlık teşkil ediyordu. Çünkü, yuvarlak küçük göbeği ile, taze elma gibi dolgun ve parlak yanaklarıyla tombalak bir adam hali vardı.

Yargıç papazı bir süre sabrederek dinledi, ama, sonunda bu havadan sudan sözlere dayanamadı, papaza kendisile ilgili oldukça şaşırtıcı, heyecan verici bazı şeyler söylemek düşüncesinde olduğunu hatırlattı.

Papaz kaşlarını kaldırarak:

— Şaşırtıcı, heyecan verici şeyler mi? dedi. Kendi kendimize birtakım sorular sormak ve uyuyan bazı dü-

şünceleri uyandırmakla işe başlamamalıyız, sanırım. Siz pek öyle heyecanlanmıyacak kimselerden birisiniz. Benim dinî görevime nasıl tanrı iradesinin genişletilmesi gözü ile bakılıyorsa, yargılama işine de o gözle bakmalı. Yargılamanın bulunmadığı yerde kargaşalık hüküm sürer. Benim dinî görevimin yardımcı olmadığı yerde dinsizlik vardır. Biz ikimiz de birer çobanız; benzerliklerimiz, güttüğümüz şiarlar aynı madalyanın iki tarafına kazılmıştır. Siz de bu düşüncede değil misiniz?

— Meseleyi hiç bu bakımdan düşünmemiştim, diye Yargıç cevap verdi.

Papaz limonatasını yudum yudum içerekten:

— Düşününüz, rica ederim, düşününüz, diye ısrar etti.

— Neyse, her halde durumumun ne olduğunu anlıyorsunuz, diye Yargıç devam etti. Bu dava yedi yıl sürüklendi. Bu süre içinde ben de ihtiyarladım. Ruhumun selâmeti diye bir şey kalmadı, uçup gitti. Şimdi, nereye gitsem, beni parmakla gösterip, alçak sesle konuşarak: «O mu? Aa, evet. Anarşistleri ölüme mahkûm eden budur işte» diyorlar.

Papaz, Yargıcı yatıştırmak istiyen bir eda ile:

— Bunu siz yapmasaydınız, bir başkası yapmıyacak mıydı? Yüce tanrının emrinden ayrılınıyan kader bu işte sizi seçti. Her halde bu işi gören bir yargıç olacaktı. Yargıç olarak siz seçildiniz. Bu iki insanı siz mahkûm etmediniz, jüri mahkûm etti. Bu böyle olduğuna göre, siz kararı bildirmek görevinden başka bir şey yapmadınız. Bu sırada, bir pasta alıp, limonata bardağını ikinci defa dolduran Yargıca hoş bir baş hareketile teşekkür eden papaz şunları ekledi: Maddeye tapılan bu devirde kaba saba bir maddeciliğe sahip birtakım kimseler sizin verdiğiniz hükümden sonra, başka bir hüküm bulunmadığını söyleyeceklerdir. Oysa, verilecek son bir hü-

küm daha var. Başka bir mahkeme daha var, bu iki adam bu mahkemenin karşısına da çıkacaklar, başka bir yargıç bunları muhakeme edecek, delillerini ve dualarını dinliyecektir. Size gelince, Efendim, siz ödevinizi yaptınız. Daha fazlasını yapmak insanoğlunun elinden gelir mi?

— Sizi dinleyince, insanın maneviyatı kuvvetleniyor, avunuyor. Ama, şunu okuyunuz bir kere bakalım, dedi Yargıç ve dinî gazetede çıkan kurşun kalemle etrafı çizilmiş parçayı okuması için papaza uzattı.

Papaz yazıyı okuyunca, öfkeli öfkeli homurdandı:

— Yaa! diye bağırdı. Bunu yazan kimse ile karşılaşmayı pek isterdim. Hayatının bazı ayrıntılarını bilmeyi, ne türlü bir hıristiyan olduğunu öğrenmeyi pek isterdim. Doğrusu, pek isterdim. Yargılama, diyor, aynı cümlede de, kendisini yargılayacak ip ucunu veriyor. Bunu yazanın mesleğinden de, dinî vasıflarından da şüphe ediyorum.

— Şu halde bunun resmî bir tutum sayılamıyacağın düşüncesindesiniz, demek?

— Resmî bir tutum mu? Böyle bir şey söz konusu olamaz, Efendim, katiyen olamaz.

— Bilir misiniz, diye Yargıç devam etti, bir zamandanberidir uykularım kaçıyor, iyi uyuyamıyorum. Korunç, hatta son derece dehşet verici rüyalar görüyorum. Oysa, vicdanı kötü olan bir insan değilim. Bunu düşünmek bile saçma.

Papaz pasta almak için eğilirken:

— Bu düşünceyi içinizden atmakta haklısınız, dedi, tamamen haklısınız.

— Vicdanım rahat. Yaptığıma hiç pişman değilim. Delilleri inceledim, hepsini de son derece büyük bir ciddilikle tarttım. Ama, basit delillerden daha vahim şeyler vardı ortada. Size şunu söylüyeyim ki, Efendim, ben bu

iki adamı daha görür görmez, bunların suçlu olduklarını anladım. Yürüyüşlerinden, konuşuşlarından, karşımda duruşlarından böyle olduklarımı anlamıştım. Suçlu oldukları her hallerinden belli oluyordu. Avukatları, yedi yıl, durmadan üst mahkemeye başvurma isteğinde bulundular, takrirler verdiler, müstesna hal iddialarında bulundular, akla gelebilecek bütün delilleri kullandılar. Benim yerimde bir başkası olsa, bu delilleri ve takrirleri bu kadar büyük bir sabırla dinliyebilir miydi? Delillerden hiç birini dinlemek istemediğim oldu mu? Ama, ilk görüşümü nasıl değiştirebilir, aksini düşünebilirdim?

— Hiç bir delil bu görüşü yalanlamamışsa, bu görüşün aksini ispat etmemişse, ilk görüşünüzü değiştirmeniz mümkün değildi.

O zaman, Yargıç sıçrayıp ayağa kalktı ve sundurmanın altında bir aşağı bir yukarı dolaşmağa başladı. Son derece telâşlı ve heyecanlı bir halle:

— Sonra, bir şey daha var, dedi. Düşündüğüm şey nedir, biliyor musunuz? Ben işi nasıl tasavvur ediyorum, biliyor musunuz? Bana öyle geliyor ki, bu iki insan, kara düşüncelerine daha iyi hizmet etmek için, ölümü istemişler, aramışlardır. İlk başta, bir tek düşünceleri, bir tek arzuları vardı; o da, bizim kurduğumuz, sevdiğimiz ve saydığımız her şeyi yıkmak, devirmek ve mahvetmekti. Etrafıma bakıp, o bizim Eski İngiltere'yi, güzel ve ulu ağaçlarla gölgelenen evlerini, yeşil çayırlarını, güler yüzlü ve gözleri parıl parıl parlıyan çocuklarını görünce, «bunların hepsi alev alev yanıp kül olacak» düşüncesiyle içim titredi. Bu bizim eski memlekette birçok şeyler oldu. Buraya sinsi, pis, kötü, derisi kavrulmuş birtakım insanlar, gözlerinizin içine bakmaktan korkan birçok kimseler geldi. Hâlâ buraya gelip kendi dillerile konuşuyorlar, mezbelelerde oturuyorlar, bütün memleketin üstüne kara bir perde geriyorlar. Bu insanlardan ne kadar

nefret ediyorum, bir bilseniz! Bunlardan bu kadar nefret ettiğimden ötürü ben kötü bir insan mıyım, bir kötülük mü etmiş oluyorum?

Papaz adeta istemiye istemiye:

— Korkarım ki, nefret etmek kötülüktür, kötü bir şeydir.

— Ne düşündüğünüzü anlıyorum, dedi Yargıç. Bunları söylerken bir aşağı bir yukarı gidip geliyordu. Ama, ya bu komünistleri, sosyalistleri, anarşistleri ne yapmalı? Tutamam ki, bunlar iktidara geldiler, mahkemelere yerleştiler. Benim gibi, sizin gibi, ya da eski soydan olan insanlar hakkında sanki âdil mi davranacaklar? Bunların ölüm duasına başlamaları için açık konuşan bir ses duymaları ya da dik dik bakan bir çift gözle karşılaşmaları elverir. Bunlar buraya gemi azıya almış kaynaşmalarla, beyannamelerle, hicviyelerle gelip, her yere hoşnutsuzluk, kaynaşma tohumu saçıyorlar, saf temiz emekçileri baştan çıkarıyorlar, kardeşi kardeşe düşman ediyorlar, her yerde: **«En iyi ücreti isteriz! İşvereniniz kötü bir adam! İşvereniniz iblisin biri! Onun olan şey niçin bizim olmuyacaktı?»** diye bar bar bağırlıyorlar. Bir zamanlar rahat ve huzurun, hoşnutluğun hüküm sürdüğü yerde bugün, kin ve nefretten ve mücadeleden başka bir şey yok. Bütün çiçek bahçeleri birer çöl haline geldi. Rusya'daki esir kampları, açlık, zorla çalıştırma bizim Yeni İngiltere'de de olursa, işin sonu neye varır, diye düşündükçe, kan beynime sızıyor, kalbim duracak gibi hızlı hızlı çarpmağa başlıyor. Yani, diyeceğim, benim memleketimi çiğniyenlerden, Amerika adından ve geçmişinden nefret edenlerden nefret etmenin kötülük neresinde? Bu yüzden niçin ben kötülük etmiş bir insan olayım?

— İblise hizmet edenlerden nefret etmek hiç kötü bir şey değildir, dedi papaz. - Ev sahibini avutmak, yaştırmak imkânına tekrar kavuştuğuna pek sevinmişti. -

Hiç kötü bir şey olmadığına emin olabilirsiniz, diye tekrarlardı. Öyle olmasa, karanlıkların kralı ile nasıl mücadele edebiliriz?

Aniden dönüp, papazla yüz yüze gelen Yargıç birden:

— Hatalar etmedim, demiyorum. Bazı şeylerde bulalaca hareket ettiğim, işi hafiften aldığım oldu. Ama, bu hataların cezasını bütün ömrümce çekecek miyim? Kızıp, «bu iki nalet anarşiste lâıyk oldukları cezayı vereyim de görsünler günlerini» dediğim tamamen doğrudur. Sözlerim biraz ağırdı, ama, bu sözler dudaklarımdan döküldüğü zaman içimde beliren duygular da şiddetliydi. Kendimi etrafımdaki insanlar arasında sanmıştım. Tabii, böyle olmadığını anladım. Çünkü, dinleyicilerin etrafımdaki insanlarla hiç bir münasebeti yoktu. Sözlerim hemen ertesi gün her yere yayıldı. Şimdi de çok kötü davrandığımı, beslediğim kin ve nefrete kapıldığımı iddia ediyorlar. Bunun kadar yanlış bir şey olamaz. Papaz efendi, sizi temin ederim ki, bunun kadar yanlış bir şey olamaz. Bu iş bana çok, çok pahalıya mal oldu. Kendimi tamamen bu işe verdim. Ne zaman rahat ve huzura kavuşacağım?

Papaz başı ile «kavuşacaksınız» manasında bir işaret yaptı, çiğnemekte olduğu pastayı yuttu.

— Bu noktada hiç umutsuzluğa kapılmamalıdır, dedi. Zaman her şeyin şıfasını verir, zamanla her şey unutulur. Zaman, tanrıdan başka, her şeyin hakkını verir, adaleti yerine getirir. Bugün, çektiğimiz çilelerin yükü altında, günün dertleri arasında etrafımıza bakınca, «bunun sona erdiğini göremiyeceğiz» diye içimizden geçirmemiz pek tabiidir. Ama, bu insanoğlunun görüşüdür. Yanılmak, aldanmak insanoğlunun alınyazısıdır. Tanrı her şeyin kendince şıfasını verir. Zaman tanrının işleri-

ni gören bir vekildir. Zaman her şeyin şifasını verir, zamanla her şey unutulur. Buna emin olunuz, Efendim.

Yürümeyi bırakarak, gelip geniş kamış koltuğuna oturan Yargıç:

— Sizi dinleyince, insanın içi ferahlıyor, huzura kavuşuyor, dedi. Hakikaten, insanın içi ferahlıyor. Başsavcının, jüri üyelerinin ve benim neler çektiğimizi pek az kimse bilir. Bizi yabancılardan nefret etmekle, İtalyanlar hakkında önceden edinilmiş ve hiç bir incelemeye dayanmayan duygular beslemekle ittiham ettiler. Yüreklere hırs ve tamahla dolu bu insanlar memleketimize akın ediyorlar, her yeri pisletiyorlar, hırsızlık ediyorlar, ulu orta adam öldürüyorlar. Biz bu hareketlere kızdık mı, bizi hemen önceden edinilmiş duygular, kin ve nefret beslemekle damgalıyorlar. Papaz efendi, inanınız ki, bu iş bizim sırtımızda ağır bir yükü. Tabii, milletin kötü, fesatçı ve Amerikalı olmıyan bütün unsurları bu işi parmaklarına doladılar. Devletin otoritesini sarsmak, saygı değer Valiye, hatta benim gibi kimselere hakaret etmek için, bu işten faydalandılar. Hatta hatta üniversite Başkanını lekelemeğe kalkışacak kadar ileri gittiler. Oysa, bu Başkanın yaptığı soruşturma, bu iki insanın tamamıyla haklı olarak mahkûm edildikleri sonucuna vararak, bizim görüşlerimizi kuvvetlendirmişti.

— Cesur insan her zaman kendini tehlikeye atar, her zaman tehlike ile karşı karşıyadır, diye papaz tasdik etti. Ama, bir teselliniz var ki, o da, bütün ödevinizi yerine getirmiş olmaktır.

Papaz elini cebine soktu, altın saatını çıkarıp baktı:

— Aman Allahım! diye feryadı bastı.

— Hani yemeğe kalacaktınız? diye Yargıç itiraz etti.

— Korkarım ki, kalamıyacağım, diye papaz sızlandı. Ama, zaten kesin olarak ta sözvermemiştim. Hemen dönüp, çalışmam lâzım.

Gerçekten, papaz sabırsızlanıyor, yerinde duramıyordu. Çünkü, konuşurken bir vaaz planı aklına gelmişti. Düşüncelerini, aklından çıkmadan, hemen bir kâğıda yazmak için acele ediyordu. Yargıç üzüntülerini bildirdi, kendisile yaptığı konuşmanın içine büyük bir ferahlık verdiğini tekrarladı. Misafirini sokak kapısına kadar geçirdi, sonra gelip serin sundurmanın altındaki geniş koltuğuna oturdu.

XIII

Papaz gittikten sonra, Yargıç koltuğuna iyice gömüldü, ayaklarını küçük bir taburenin üstüne koydu. Kafasındaki düşünceleri atmak umudu ile, eline bir polis romanı aldı, okumağa başladı. Ama, sundurmanın altı loş olduğundan yazıları iyice göremiyordu. Zaten, birkaç satır okuduktan sonra, uyuklamağa başladı. Doğrusu ya, günün birbiri ardından gelen dertleri kendisini pek yormuştu. Onun için, papazın içine verdiği ferahlık çarçabuk uyumasına yardım etti. Oysa, ne kadar kolayca ve tatlı tatlı uykuya dalıvermişse, uykusu da o kadar kısa sürmüş ve o kadar kâbuslu olmuştu. Şu son günlerde her zaman olduğu gibi, kötü kötü, geçmiş i tekrar yaşatmağa çalışan rüyalar görmüştü.

Şimdi aklı o geçmiş günlere, 9 Nisan 1927 Cumartesi gününe, bu iki anarşist aleyhindeki mahkûmluk kararını okuduğu güne gitmişti. Aradan şöyle böyle beş ay geçtiği halde, olay hafızasında iyice yer etmişti. Dinleyicilerle tıka basa dolu olan mahkeme salonu, önündeki kâğıtlar, yedi uzun yılı hapiste geçirmiş bu iki adamı yedi yıl önce işledikleri cinayetten ötürü mahkûm etmeye hazır oluşu tekrar gözünün önüne geldi. Bu iki insan salona girince, bunlara acayip acayip baktı. Bu iki insan ne kadar tuhaf görünüyordu gözüne! Bunların kim olduklarını, neye benzediklerini bayağı unutmuştu. Aradan bunca yıl geçtikten sonra, bu iki insan pek üstü başı partal, Yeni İngiltere'deki vahş i adalet usullerine uyularak, salona alındıkları zaman demir bir parmaklık

içine sokuldukları halde, pek korkunç görünmemiştii gö-
züne.

Yargıç küçük tokmağı ile kürsüye vurdu, ayağı kal-
kan Başsavcı söze başladı:

«Bizi ilgilendiren meseleler Konfederasyonun Nico-
la Sacco ve Bartolomeo Vanzetti aleyhindeki 5545 ve
5546 numaralı ittihamnameleridir.

«Mahkeme tutanaklarına göre ve 5545 numaralı it-
tihamname gereğince, sanıklar birinci dereceden ağır bir
öldürme suçu işlemişlerdir. Tutanaklar bu konuda açık
ve kesindir; şu halde, mahkemeyi kararı yerine getirme-
ğe davet ediyorum. Tüzükler kararın yerine getirileceğı
zamanı tayin etmek konusunda mahkemeye bazı haklar
tanımıştır. Savunma tarafı müşavirinin Konfederasyon-
ca da yerinde bulunan arzuhalini de hesaba katarak, sa-
niklar hakkındaki kararın Temmuz ayının onuncu Pa-
zar günü başlayan hafta içinde yerine getirilmesini uy-
gun bulduğumu bildirmek isterim.»

Yargıç başı ile Başsavcının fikrine tamamilc katıldı-
ğını anlatan bir işaret yaptı. Zabıt kâtibi mahkûmlardan
birine dönüp, dedi ki:

— Nicola Sacco, aleyhinizde verilen ölüm cezasına
çarptırma kararının yerine getirilmesine karşı bir diye-
ceğiniz var mı?

Sacco ayağı kalktı. Söze başlamadan önce, Yargıcın
yüzüne uzun uzun baktı. Yargıç, elinde olmadan, gözle-
rini indirip önüne bakmak zorunda kaldı. Sacco çok yu-
muşak bir sesle konuşmağı başladı. Sonra, sesi yavaş ya-
vaş sertleşti, ama, hiç bir zaman yüksek perdeye çıkma-
dı. Bulunduğı sahneden sıyrılıp çıkmış gibiydi:

— Evet, diyecek sözüm var, Efendim, diye başladı.
Ben hatip değilim, güzel söz söylemesini beceremem. İn-
gilizceyi pek iyi bilmiyorum. Bildiğıme göre, dostum, ar-

kadaşım Vanzetti'nin de dediği gibi, o daha uzun konuşacak, o halde ben de kendisine bu fırsatı vereceğim.

«Ben ömrümde ne bu mahkeme kadar gaddar ve zalim bir şey gördüm, ne de tarihte böyle bir şey okudum. Tam yedi yıl süren kovuşturmalardan sonra, hâlâ bize suçlu gözü ile bakıyorlar. Bugün burada bulunan mert ve yiğit kimseler de bizimle birlikte hüküm giydiler.

«Biliyorum ki, verilen karar bir sınıfın öteki sınıf aleyhinde, zengin sınıfın zulüm görenler aleyhinde verdiği bir karar olacaktır. Kitap yazarlarla, edebiyatla kardeş oluyoruz. İnsanlara zulüm ediyorsunuz, gaddar davranıyorsunuz, bunları öldürüyorsunuz. Bizimle öteki milletlerden olanlar arasında bir uçurum vücuda getirmeğe yelteniyorsunuz, birbirimizden nefret edelim diye. İşte bu yüzden ben bugün buradayım, bu tahta sırada oturuyorum. Çünkü, ben zulüm edilen sınıfım. Siz ise, zulüm eden sınıfsınız.

«Yargıç, hayatımı biliyorsunuz, tanıyorsunuz, niçin burada bulunduğumu biliyorsunuz. Bana ve karıcığıma yedi yıldır ettiğiniz zulüm ve işkence yetmemiş gibi, beni ölüme mahkûm etmeğe devam ediyorsunuz. Bütün hayatımı anlatmak isterdim, ama, neye yarar? Bundan önceki bütün söylediklerimi hatırlıyorsunuz. Dostum - yani arkadaşım da - konuşacak. Çünkü, o, İngilizceyi benden daha iyi bilir. Onun konuşması daha doğru olur. Arkadaşım bütün çocuklara karşı iyi davranan bir insandır. Yedi yıldır bizden yana olan, bize muhabbet gösteren, bize kuvvet veren ve bizimle kardeş olan bütün insanları unutuyorsunuz. Bunları hiç dikkate almıyorsunuz. Birçok aydınlar da tam yedi yıl bütün bu insanların, arkadaşların ve işçi sınıfının yanında yer aldı. Ama, bu hal, mahkemenin devam etmesine engel olmadı. Bundan ötürü, bütün bu sürece hiç yanımdan ayrılmıyan,

Sacco ile Vanzetti davasını izliyen dostlarıma, arkadaşlarıma, hepinize teşekkür ederim. Sözü dostum Vanzetti'ye bırakacağım.

«Bir şeyi unutmuştum, arkadaşım hatırlattı. Evvelce de söyledim, Yargıç benim hayatımı bilir. Hem de bilir ki, ben ne dün, ne bugün suçluyum, ne de yarın suçlu olmama, suç işlememe imkân vardır.»

Sacco sözlerini bitirince, mahkeme salonunun üstüne feci bir sessizlik çöktü. Rüyasında bu sahneyi gören Yargıç, bu sessizliğin ebedî olarak devam edeceğini sandı, ama, gerçekte, birkaç saniyeden fazla devam etmedi. Bu sessizliğe son veren zabıt kâtibi oldu. Pek işine düşkün bir insan olan bu adam ayağa kalktı, ikinci mahkûma işaret ederek, Sacco'ya sorduğu soruyu tekrarladı:

— Bartolomeo Vanzetti, aleyhinizde verilen idam kararının yerine getirilmesine karşı bir diyeceğiniz var mı?

Bu sert ve haşın sorgu ile Vanzetti'nin buna cevabı arasında da yeni bir sessizlik oldu. Vanzetti ayağa kalkınca, ilk önce hiç bir şey demedi, ama, mahkeme salonuna şöyle bir göz gezdirdi; Yargıca, Başsavcıya, zabıt kâtibine ve dinleyicilere baktı. Adeta insanüstü bir sakinliği vardı. Önce, yavaş yavaş, sükûnetle ve heyecansız konuşmağa başladı:

— Evet, diyeceğim var, masum olduğumu söyleyeceğim, dedi. Hem masum olduktan başka, bütün ömrümde, ne para çaldım, ne adam öldürdüm, ne de kan döktüm. İşte söylemek istediğim bu. Ama, hepsi bu kadarla bitmiyor, daha söyleyeceklerim var. Bana yüklenen iki suçu işlemek, hırsızlık etmek, adam öldürmek, kan dökmek şöyle dursun, suçu, cinayeti yeryüzünden kaldırmak için, bütün ömrüm boyunca mücadele ettim.

«Şimdi, diyeceğim ki, masum olduktan, ömrümde hiç suç işlemedikten - günah işledim, ama suç işlemedim - resmî kanunun ve resmî ahlâkın mahkûm ettiği

suçlar aleyhinde bütün ömrürnce mücadele ettikten başka, resmî ahlâk ile kanunun kabul ettiği ve haklı gösterdiği suçu, yani insanın insan tarafından sömürülmesi aleyhinde de mücadele ettim. Bana bir suçlu gözü ile bakılmasının sebebini, bir süre sonra idam edilmem hakkında karar verilmesinin sebebini başka yerde değil, işte bunda aramak lâzımdır.»

Vanzetti burada biraz durdu. Hafızasını yokluyor, bazı kelimeler, hayaller arıyor gibiydi. Oysa, tekrar söze başladığı zaman, Yargıç onun neye ima ettiğini hemen anlıyamamıştı. Vanzetti'nin sözlerinden zayıf, kuru ihtiyar Debs'in hayalinin doğuvermesi ve mahkeme salonunda yer alması için, birkaç dakika geçmesi gerekti.

Vanzetti çok yumuşak bir dille:

— Beni mazur görmenizi rica ederim, dedi. Hayatımda öyle iyi, öyle iyi bir insan tanıdım ki, bu insanın hayali hiç bir zaman akıldan çıkmıyacak, gün geçtikçe halk onu sevecek, iyilik ve fedakârlık zihniyeti hayranlık kazandıkça halk onu daha çok sevecektir. Eugène Debs'in sözünü etmek istiyorum.

«Bu adamın hakikî bir mahkeme, hapisane ve jüri tecrübesi vardı. Dünyanın biraz daha iyi olmasını istediğinden dolayı genç yaşından ölümüne kadar kendisine zulüm edildi, leke sürüldü ve düpedüz hapisanede öldürüldü. Yalnız bu memleketteki değil, başka memleketteki iyi yürekli her insan nasıl masum olduğumuzu biliyorsa, o da bunu biliyordu. Avrupa insanlığının balı şekeri olan en iyi yazarlar, en büyük düşünürler bizimle beraberdir, lehimizde müdahalelerde bulunmuşlardır. En büyük ilim adamları, önemli siyaset adamları lehimizde müdahalelerde bulunmuşlardır. Birçok yabancı milletin halkı davamızı savunmuştur.

«Bütün dünya bu ittihamın yalan olduğunu, ben de bunun yalan olduğunu bilip dururken, içlerinde dünya

nimetleri ve para uğrunda anasını babasını mahkûm edecek kimseler bulunan birkaç jüri üyesinin bütün bunlar karşısında haklı olmaları mümkün mü, hiç olacak şey mi bu? Bu ittiham doğru mu yalan mı, bunu bilecek biri varsa, o da benim ve yanımda duran insandır. Tam yedi yıldır hapisteyiz. Bu yedi yıl içinde çektiğimiz acıyı, ıstırabı dille tarif etmek mümkün değildir. Karşınıza çıktığım zaman da görüyorsunuz ki hiç titremiyorum, hiç yüzüm kızarmadan, rengim solmadan, hiç utanç duymadan, korkmadan yüzünüze, gözlerinizin içine bakıyorum.

«Eugène Debs dedi ki, bir Amerikan jürisi Konfederasyonun öne sürdüğü delillerle birkaç tavuğu boğmuş bir köpeği - ya da buna benzer bir şeyi - bile mahkûm edemez.»

Vanzetti yine biraz durdu. Sözlerine tekrar devam etmeden önce, Yargıcın yüzüne baktı. Rûya tam bu yerinde bir kâbus haline geldi. Oysa ki, hakikî olaylar sırasında, Vanzetti şu aşağıdaki sözleri haykırarak söylerken, Yargıç soğukkanlı davranmıştı ve kendine hâkimdi:

— Bize karşı önceden edinilmiş fikirlerle ve gaddarca davrandınız. Dünyada sizin kadar gaddar, zalim ve sizin kadar önceden edinilmiş fikirlerle hareket eden bir Yargıç bulunamayacağını biz ispat ettik. Bunu tamamen ispat ettik. Yine de öyleyken, davanın tekrar gözden geçirilmesi durmadan reddediliyor. Biz de biliyoruz, siz kendiniz de biliyorsunuz ki, daha bu davanın başından beri, hatta bizim yüzümüzü görmeden, bizi tanımadan bile, bizim aleyhimizdeydiniz. Bizim yüzümüzü görmeden bile, bizim aşırı, veba mikrobi saçan birtakım insanlar olduğumuz fikrindeydiniz.

«Biliyoruz ki, bir trende, Boston Üniversitesi Kulübünde, Massachusetts'teki Worcester Golf Kulübünde

dostlarınıza bizi hakir gördüğünüzü, bize düşman olduğunuzu söylediniz. Aleyhimizde söylediğiniz sözleri dinliyenler gelip mahkemede şahitlik etmek ahlâkî cesaretini göstermiş olsalardı, belki de saygı değer siz - bu saygı değer sözünü ihtiyar olduğunuz için kullandığımı üzülenerek söylemek isterim, çünkü benim de ihtiyar bir babam var -, evet, saygı değer siz belki de suçlu olarak şu anda benim yerimde olacaktınız, buna eminim. Hakikî adalet te zaten bu olurdu.

«Biz artık tarihe karışmış bir devirde mahkûm edildik. Bu sözlerimle, prensiplerimizle sahip insanlar aleyhinde, yabancılar aleyhinde beslenen kin ve nefretten sinir nöbetleri geçirilen bir devri hatırlatmak istiyorum. Onun için, bana öyle geliyor ki, daha doğrusu, eminim ki, jüri üyeleri üstünde etki yapmak için, bunların aleyhimizde önceden edindikleri fikirleri şiddetlendirmek için, Başsavcı ile siz elinizden gelen her şeyi yaptınız.

«Jüri heyeti bizden nefret ediyordu. Çünkü, biz savaşın aleyhindeydik. Bu jüri, savaşı haksız bulduğu için ondan nefret eden ve hiç bir halktan nefret etmiyen kimse ile kendi memleketine saldıran memleketten yana olduğu için, yani casus olduğu için savaş aleyhinde olan kimse arasında hiç bir fark görmüyor. Biz bu sonuncu soydan insanlar değiliz, yani birer casus değiliz. Başsavcı bilir ki, biz savaş çıkarmakta güdülen amaçların haklı olmadığına inandığımızdan ötürü savaş aleyhtarıyız. Savaşın kötü bir şey olduğuna inanıyoruz, aradan on yıl geçtikten sonra, bu inancımız daha da kuvvetlendi. Çünkü, savaşın doğurduğu sonuçları daha da iyi değerlendiriyoruz. Savaşın bir cinayet olduğuna inanıyoruz. Ölümünün yaklaştığı bir sırada, insanlara şu sözleri söyleyebilirseni, çok bahtiyar olacağım: «Dikkat ediniz! İnsanlığın en seçkin değerlerinin yattıkları yeraltı mezarlarındasınız. Niçin? Size söylenilen şeylerin, söz verilen şey-

lerin hepsi yalandır, boş bir hayaldir, dolandırıcılıktır, cinayettir. Size hürriyet verileceğine söz verdiler, hani nerde? Refaha kavuşturulacağınıza söz verdiler. Hani nerde? Size yüksek bir yaşama seviyesi sağlanacağına söz verdiler. Hani nerde?

«Ben Charlestown hapisanesine gireliberi mahpus sayısı iki misli arttı. Savaşın dünyaya getireceği manevî kazanç hani nerde? Sağladığı fikrî ilerleme hani nerde? Hayatımız ve malımız mülkümüz güven altında olacaktı, hani nerde? İnsan hayatına saygı gösterilecekti, hani nerde? İnsan tabiatının manevî vasıflarına ve güzelliklerine hani saygı ve hayranlık beslenecekti? Dünyada cinayetlerin, ahlâk bozukluğunun, zilletin bugünkü kadar alıp yürüdüğü hiç bir devir görülmemiştir.»

Yargıcın rüyasında konuşan ve davasını savunan adam şimdi susup biraz durdu. Yargıç ta uykusunda kıvrandı, debelendi, inledi, ama, adamı dinlemeğe devam etmek zorunda kaldı. Vanzetti tekrar konuşmağa başladı. Sesi şimdi mahkûm bir insanın sesi değil, bir yargıcın sesi haline gelmişti:

— Bu davanın ilerlemesini engellemek için, savunma tarafı akla gelebilecek bütün güçlükleri çıkarmıştır, diyorlar. Ben bunu bir hakaret sayıyorum. Çünkü, bizi mahkeme karşısına çıkarmadan önce, ittiham tarafının, yani devletin aleyhimizde her türlü kovuşturma yapabilmek için, bir yıllık bir zamana ihtiyacı olduğu dikkata alınırsa, bunun doğru olmadığı anlaşılır. Sonra, savunma tarafı bir üst mahkemeye baş vurdu, siz de beklediniz. Dava biter bitmez, bizim her üst mahkemeye başvurma isteğimizi reddetmeği, sanırım ki, daha o zamandan aklınıza koymuştunuz. Bir bir buçuk ay kadar beklediniz, kararınızı Noel arifesinde, hatta Noel akşamı bildirdiniz. Söylemeğe hacet yok, biz Noel gecesi masalına ne tarihî bakımdan, ne de kilisenin buna verdiği manada

inanırız. İçimizden bazılarının bu masala hâlâ inanışlarını bir inanç olarak değil, bir duygu meselesi olarak anlamak gerekir. Biz böyleyizdir. Onun için, Noel adına muhabbet besleriz. Bence, kararınızı Noel arifesinde vermeniz, sırf ailemizi, sevdiğimiz insanları üzmemek içindir.

«Demincek te söyledim, bana yüklenen suçlardan sanık olmadıktan başka, ömrümde ne hırsızlık ettim, ne suç işledim; kanunun ve kilisenin kabul ettiği ve meşru saydığı suçlara karşı bütün hayatım boyunca mücadele ettim.»

Yargıcın rüyasında, şimdi, Vanzetti'nin sesi yükselmiş, sert ve korkunç hale gelmişti, uykudaki adamı hırpalıyordu.

— Bakın, ben ne diyorum: Bana yükletilen suçlar yüzünden çektiğim ıstırapları ne bir köpeğin, ne bir yılanın, ne de en aşağı bir yaratığın çekmesini dilerim. Ama, bana sorarsanız, ben bu acıları işlediğim başka suçlar yüzünden çektim. Çünkü, ben aşırı düşüncede olan bir insanım, sahiden de öyleyim. Çünkü, ben İtalyanım, sahiden de öyleyim. Ben işlediğim cinayetlerden dolayı değil, inançlarımdan, inandığım fikirlerden dolayı ıstırap çektim. Ama, size kesin olarak söylüyeyim ki, beni iki defa öldürseniz, ben de dünyaya iki defa gelebilsem, böyle bir şey mümkün olsa, hayatımı evvelce nasıl kurdumsa, yine öyle kurardım.

«Kendimden çok söz edip, adeta Sacco'nun adını unuttum. Sacco da bir işçidir. Genç yaşındanberi çalıştığı işini seven, mesleğinde iyi bir ücret alan, bankada hesabı bulunan, iyi ve güzel bir karısı, iki çocuğu, koru içinde ve bir ırmak kıyısında tertemiz küçücük bir evi olan işinin erbabı bir işçidir. Sacco iyi yürekli, inanç sahibi, iyi karakterli bir insandır. Tabiatın ve insanlığın dostu olan bir insandır. Hürriyet davası ve insanlık sevgisi uğrunda parayı, rahatı, yeryüzü ihtiraslarını, karısını, ço-

cuklarını, kendi hayatına varıncaya kadar her şeyi feda etmiş bir insandır. Sacco hiç bir zaman ne hırsızlık etmeyi, ne de insan öldürmeyi aklından geçirmiştir. Çocukluğumuzdan bugüne kadar ne onun, ne de benim kursağımıza alnımızın terile kazanılmamış bir lokma ekmek girmiştir. Hiç bir zaman böyle bir şey olmadı.

«Evet, ben ondan daha iyi konuşurum. Ama, onun yüce inancını ateşli sesile dile getirişini dinleyince, yaptığı fedakârlıkları görünce, yaptığı kahramanlıkları hatırlayınca, büyüklüğünün gerçekliği karşısında kaç kere küçüldüğümü hissetmişimdir. Kendisine hırsız ve katil muamelesi edilen, ölüm cezasına mahkûm edilen Sacco karşısında kaç kere kendimi tutamayıp gözyaşı dökmüşümdür. Bir gün gelecek, sizin ve başsavcının kemikleri zamanla toz olup toprağa karışacak; bir gün gelecek, sizin ve savcının adı gibi, kanunlarınız, siyasî kurumlarınız ve sahte tanrınız da **insanların birbirlerini birer kurt gibi parçaladıkları kötünün kötüsü bir geçmişin puslu hatıraları** içinde kaybolup gidecektir; ama, Sacco'nun adı insanların kalbinde, ona karşı besledikleri minnet duygularının içinde yaşıyacaktır...»

Bu sözleri söyledikten sonra, Vanzetti sustu. Bu son cümleler mahkeme salonunu kaplıyan sessizliğin üstüne bütün ağırlığı ile çöktü. Vanzetti o zaman **Yargıcın** gözlerinin içine baktı. Bu bakış Yargıcın kâbuslar içindeki uykusunda şimdi dehşetli ve korkunç bir önem kazandı.

— Söyliyeceklerim bu kadar. Teşekkür ederim, dedi Vanzetti.

Yargıç küçük tokmağı ile hemen kürsüye vurmağa başladı. Oysa, ne yatıştırılacak bir kargaşalık, ne de susturulacak en ufak bir gürültü vardı. Ellерinin titrediğini fark etti. Kendini toparlamağa çalıştı, yapmacık bir metinlikle konuşmağa başladı:

— Massachusetts devletindeki kanunlara göre, sanığın suçlu olup olmadığına, masum olup olmadığına jüri heyeti karar verir. Mahkemenin bu mesele ile hiç bir ilgisi yoktur. Massachusetts devletindeki kanunlar hiç bir yargıcın olaylarla hiç uğraşamıyacağı hususunu güven altına almıştır. Kanun hükümlerine göre, yargıcın bütün yapabileceği şey, delilleri hesaba katmak, delillere dayanmaktır.

«Dava sırasında birçok itirazlarda bulunuldu. Bu itirazlar Yüksek Mahkemeye götürüldü. İtirazları inceliyen bu mahkeme kararını verdi ve: «Mahkemece sorulan sorulara jüri heyetinin verdiği cevaplar sağlamdır. İtirazlar reddedilmiştir» diye bildirdi. Böyle olunca, mahkememizce yapacak bir tek şey kalıyor. Bu da bir değerlendirmeye işi değil, kanunî bir zorunluktur. Böyle olunca, mahkememizin yapacağı bir tek görev kalıyor, o da kararları mahkûmların yüzüne karşı okuyarak bildirmektir.

«Mahkeme, ilk olarak, Nicola Sacco aleyhinde verilen kararı bildirir. Mahkeme, Nicola Sacco'nun 1927 yılı Temmuz ayının onuncu Pazar günü ile başlayan hafta içinde elektrikle idam edilmek cezasına çarptırılmasına hükmetmiş ve bu cezanın yerine getirilmesini emretmiştir. Kanun tarafından verilen mahkûmluk kararı işte budur.

«Mahkeme, Bartolomeo Vanzetti'nin...

Vanzetti birden ayağa kalktı ve:

— Sayın Efendim, lütfen, bir dakika müsaade ediniz. Avukatımla biraz konuşabilir miyim? diye haykırdı.

— Ben karar okumağa devam edeyim, dedi Yargıç ve devam etti: ...1927 yılı Temmuz ayının onuncu Pazar günü ile...

Bu sefer de Sacco korkunç bir çığlık kopararak Yargıcın sözünü kesti:

— Benim masum olduğumu biliyorsunuz! Ben bunu size yedi yıl önce söyledim! İki masum insanı mahkûm ediyorsunuz!

Şimdi Yargıç zihnini iyice topladı ve büyük bir sükûnetle kararı okumağa devam etti:

—...başlıyan hafta içinde elektrikle idam edilmek cezasına çarptırılmasına hükmetmiş ve bu cezanın yerine getirilmesini emretmiştir. Kanun tarafından verilen mahkûmluk kararı işte budur. Yargıç kararı okuyup bitirdikten sonra: Şimdi, duruşmanın sona erdiğini bildiriyoruz, dedi.

Birçok geri bırakmalardan sonra, idam kararının sonunda yerine getirileceği gün olarak tespit edilen 22 Ağustos günü akşam üstü Yargıç daldığı uykudan işte böyle uyandı. «Şimdi, duruşmanın sona erdiğini bildiriyoruz» sözleri hâlâ kulaklarında çınlıyordu. Uyanır uyanmaz, birisinin kendisini yemeğe çağırdığını duyar gibi oldu. Bütün bu gördüğü şeylerin kendisine pek dokunmaması şaşılacak bir şeydi. İştahı gayet yerinde idi. Bugünün artık sona ermesine pek memnun olmuş, içi rahatlamıştı. Bugün bitince, bütün dava da tamamen gömülmüş, çarçabuk unutulmuş olacaktı. Hiç olmazsa, kendisini bu düşünce ile avutuyordu.

XIV

Tek başına yapılan uzun ziyaretlerin sonu geldi. Ceza Hukuku Profesörü o gün bütün dünyayı baştan başa dolaşmıştı. Bu yolculuk sırasında hayatın bulanık ve gizli taraflarını şöyle bir görmüş, keşfettiği şeyler kendisine endişe ve üzüntü vermekten başka bir şeye yaramamıştı. Evini ve çocuklarını unutmuştu; yemek yemekten hiç tat almıyor, yediği her şey yavan geliyordu. İdama mahkûm bu iki insanla son bir görüşme yapmak üzere şehre gelen savunma avukatı ile birlikte yemek yemişti. Bu avukat, başka bir avukatın Vali üstünde daha fazla etki yapabileceğini umarak, işi bırakmıştı; ama, Boston'a gelip, Bartolomeo Vanzetti ile son bir defa konuşmak istemiş, Profesöre de devlet hapisanesindeki ölüm hücrelerine birlikte gitmelerini rica etmişti.

Bütün gün hiç peşini bırakmayan, şimdi de kendisiyle yan yana yürüyen ölüm hayalile içi sızlıyan Profesör:

— Korkuyorum, diye itiraf etti ve ardından da: Vanzetti'nin yüzüne hiç bakamam, diye ekledi.

— Neden? diye avukat sordu. Vanzetti'nin mahkûm edilmesinde hiç bir kabahatiniz yok ki...

— Acaba? Ben kabahatli olmadığımı emin değilim. Yargıç kararı bildirdikten sonra, Vanzetti'nin 9 Nisanda verdiği demeci hatırlıyor musunuz?

Avukat başı ile «evet» manasında bir işaret yaptı.

Profesör az çok rahatsız bir eda ile:

— Ben de bunu size hatırlatmayı pek isterdim, diye devam etti. Bu demeç hafızamda iyice yer etmiştir, hep

içimdedir. Bu demec vcdanım üstünde ağır bir taş gibidir. İşi pek velveleye veren bir insan gibi görünmek istemezdim; ama, bu sabah büyük bir Üniversitenin Başkanı ile dalaştım - kimin sözünü ettiğimi biliyorsunuz -, daha sonra da, Beyaz Konak önündeki gösteri kfilesine katıldı diye korkunç şekilde dövülen zenci bir emekçiyi gördüm. Bütün bunlar, buna benzer daha birçok şeyler beni iyice perişan etti. İşi aydın, açık bir şekilde görmeğe ihtiyacım var. Vanzetti şu aşağıdaki sözleri söylediği zaman ne demek istedi, diye kendi kendime sorar dururum: «Bu olaylar olmasaydı, belki de ömrümü kaygısız birtakım kimselerle köşebaşlarında konuşmakla geçirecektim. Hiç bir iş başarmamış, hiç tanınmamış, unutulmuş bir insan olarak ölecektim. Biz artık adı sanı bilinmiyen insanlar olmaktan çıktık. Tuttuğumuz bir yol, elde ettiğimiz bir başarı var. Müsamaha, adalet, insanlar arasında anlayış lehinde tesadüfen yapabildiğimiz çalışmanın sona erdiği umudunu hiç bir zaman beslemiş değildik. Sözlerimiz, hayatlarınız, çektiğimiz bunca ıstıraplar, bütün bunlar hiç bir şey değil! Asıl önemli olanı, bir kundura işçisi ile işportada balık satan zavallı bir emekçinin hayatlarının yok edilmesidir! Bir gün elbet bizim de sıramız gelecek. Ölümümüz bizim için bir başarıdır.»

Ne kadar acayip sözler bunlar. Üstünde derin derin düşünmeğe değer. Bu sözlerin ne mana ifade ettiğini kaç kere kendi kendime sormuşumdur. Bu manayı anlıyabildiğime hâlâ da emin değilim. İki insan ölüp gidecek; ben ise, buna karşı gelmek için, sonuna kadar parmağımı kaldırmamakta devam edeceğim.

— Buna karşı gelemezsiniz, dostum, dedi avukat. Şunu biliniz ki, bunu yapamayız, artık ne sizin elinizden bir şey gelir, ne de benim elimden.

Profesör hem tasalı, hem de üzüntülü bir eda ile:

— Şu halde, bilgili insan olmanın bize sağladığı şey-

ler bunlar mı olacaktı? diye sızlandı. Ne kadar acı, bilse-
niz! Ben hem bir Yahudiyim, hem de bu memlekette doğ-
madım. Ama, beni yakalayıp polis karakoluna götürmü-
yorlar, bana yüzümü gözümü kan içinde bırakıncaya ka-
dar işkence etmiyorlar. Şu zencinin bütün günahı, sade-
ce göstericiler alayına katılmaktı. Ben daha kötüsünü,
daha beterini yaptım. Nufuz ve itibar sahibi bir insana,
bu memleketi kuran tayfanın bir üyesine meydan oku-
dum, kendisine eli kana bulanmış yalancı bir insana edi-
len muameleyi ettim. Oysa, bütün yaptıklarından ötürü
bana ceza veren olmadı. Derhal anladım ki, cezalandırıl-
anlar, Vanzetti'nin de dediği gibi, yalnız zulüm gören-
lerdir. Belki terimin garipliği sizi güldürttü. Ama, bu iki
insanın aşırı düşünceli kimseler oldukları için ölüme
mahkûm edildikleri bir hakikat. Başka hiç bir sebep
yok. Güçlü insanlara meydan okumağa kalkanlar olmuş-
tur. Onun için, bu meydan okumanın cezasını bir kundur-
a işçisi ve bir balık satıcısı hayatlarıyla ödiyeceklerdir.
Öyle olmasa, bunca kaynaşma, bunca telâş, bunca ağız
birliği etmek neye? Hiç ruhumuzun haberi bile olmadan
sessiz sessiz ölüp gitmiş pek çok insan var, bunların hiç
biri lehinde parmağımızı kaldırmamışızdır! Bugün, vic-
danımızı susturmağa çalışıyoruz. Bir aya varmaz, zengin-
ler ve güçlü insanlar arasındaki o eski rahat ve huzur
içindeki hayatımızı yine yaşamağa devam edeceğiz. Ben
ettiğim hakaret yüzünden Üniversiteden kovulacağım. Bu
bana pek pahalıya mal olmayacak. Profesörlükten aldı-
ğım paranın iki mislini mesleğimde kolayca kazanabili-
rim. Müşterilerim de Sacco ile Vanzetti gibi katledilmiş
kimseler olacaktır. Eeeh, o zaman da, sözüm ona elleri-
min kana bulanmadığını iddia edip duracağım...

Profesörü dinliyen avukat olgun yaşta bir adamdı.
Gerçekten namuslu bir yankee olup, Sacco ve Vanzetti
iş-i ile ne menfaat, ne de şan ve şöhret hırsı düşüncesiyle

uğraşmıştı. Vicdanı kendisini zorladığı için bu davayı ele almıştı. Profesörün bu türlü konuşması biraz canını sık-makla beraber, kendisini büyük bir saygı ve dikkatle dinlemişti.

— Bu iki insanın görüşlerini hiç bir zaman kabul etmedim, dedi avukat. Ben muhafazakârım, böyle olduğumu gizliyecek değilim. Ama, kan kokusu ile iştahları kabaranlardan da değilim. Bu insanların katledilmeleri beni utandırdı, kimsenin yüzüne bakamaz oldum. Ama, belki yine de umut vardır. Benimle birlikte hapisaneye gelmenizi rica ederim.

Kısa bir tartışmadan sonra, Profesör gelmeyi kabul etti. Ortalık kararmıştı. Beyaz Konağın önünden geçtiler. Gösteri yapanlar protesto yürüyüşlerine hâlâ devam ediyorlardı. Profesör ile avukat kafileye yaklaşıncı, birçok kimseler bunlara dostluk gösterisinde bulundular. Adı ve şiiirleri bütün dünyaca tanınmış olan uzun boylu bir kadın şair avukatın elini yakaladı:

— Bir şeyler yapacaksınız, değil mi? Eminim ki, daha vakit var, geç sayılmaz! diye yalvardı.

— Elimden gelen her şeyi yapacağım, dedi avukat.

İkişer ikişer yürüyen güzleri yaşlı altı kadının ellerindeki küçük levhalarda şu sözler okunuyordu: «Biz Massachusetts'teki Fall River dokuma fabrikasının kadın işçileriyiz. Sacco ile Vanzetti ölürlerse, Yeni İngiltere'nin nüfuzlu ve itibarlı kimselerini tanrı korusun.» Biraz ötede, yaya kaldırımında, küçük bir çocuğu - her halde, torunu olacak - elinden tutan kır saçlı çok ihtiyar bir adam duruyor, eli ve kolu ile işaretler yaparak, alçak sesle ona bir şeyler anlatıyordu. Sonra, çocuk ağlamağa başladı. İhtiyar da endişeli bir sesle: «Ağlama, yavrum, ağlama. Ağlamanın ne faydası var?» dedi.

Avukat Profesörün kolundan tutup çekerek:

— Vakit kaybetmiyelim, dedi. Bir randevum var. Geç kalmamalıyım.

— Doğru, oyalanının zamanı değil. Evvelce, hiç böyle bir şey olmadı, farkında mısınız? Bu nasıl oluyor? Sanırım ki, İsa haçını taşıdığı zaman bile, insanlık bu kadar ıstırap duymamıştır. Bu iki insan ölünce, acaba içimizde yok olan şey ne olacak?

Avukat hüzünlü bir eda ile:

— Hiç bilmiyorum, dedi.

Profesör kendi sorduğu soruya yine kendisi:

— Umut, belki, diye cevap verdi.

— Hiç bilmiyorum. Vanzetti'ye sorsak mı? O bilir her halde.

— Pek gaddarca bir şey olur bu.

— Sanmam, olmaz.

Charlestown'a gitmek için, bir arabaya bindiler.

— Aşağıda, sağda, birkaç apartımandan sonra, Winthrop meydanı, Austin caddesi, Lawrence caddesi, Rutheford caddesi. Hepsi de eski zamana ait adlar. Warren, Henley ile birleşiyor. Bilir misiniz **«Menfaatı için insanları öldüren düşmandan korkuyor musunuz? Evlerinize dönüyorsunuz ha? Dönüp arkanıza bakınız, evleriniz ateşler içinde yanıyor!»** diyen Warren bu Warren mi? diye hep kendi kendime sorarım. Sözlerini doğru mu naklettim? Okuyalı otuz kırk yıl oluyor. Şu tarafta da, âbidesi...

Profesör yol arkadaşının sözlerini yarım yamalak duyuyordu. Batan güneşin ışınlarının türlü renklerle boyanan bulutlarla kaplı bu akşam vaktinin havası içinde düşünceleri ve duyguları birbirine karışmıştı. Su üstünde giden gemiler, renkler ve sesler, nefes nefese koşan lokomotiflerin dumanı ile, tren ve vapur düdükleleriyle, gökte uçan kuşların gidiş gelişleriyle bulanan bu hafif yaz akşamı havasının kokusu tabloya bambaşka bir cazibe vermişti. Bütün bunların öyle bir güzelliği vardı ki,

bu dekor içinde ölümü kabul etmek, ölüme katlanmak imkânsız hale gelmişti. Onun için, bir süre gittiği yerle bütün temasını kaybetti. Avukatın âbidelerden söz eden kuru sesile kendine geldi:

— Biraz sonra göreceksiniz. Ama, âbide asıl dikileceği yere dikilmemiş. Siz ne dersiniz? Bende her zaman uyanan izlenim şudur: Bağımsızlık savaşı Breed Hill'de verildiği halde, âbide Bunker Hill'e dikilmiş. Yoksul rençperler ile yoksul işçiler Avrupa'nın en iyi alaylarına karşı siperlerini burada kazdılar, bu siperler içinde dövüş-tüler...

— Vanzetti gibi insanlar mı? diye Profesör sordu.

— Bu sözünüz beni rahatsız etmedi. Geçmiş ölüp gitmiştir. Bu insanların neye benzediklerini bilmiyorum; sanırım ki, kimse de bilemez. Bildiğimiz bir şey varsa, o da, Sacco ile Vanzetti gibi yalnız, tek başına olmadıklarıdır.

Epeydenberi yüzü gülmiyen Profesör ilk defa gülümsiyerek:

— Sacco ile Vanzetti yalnız, tek başlarına, öyle mi? Yalnız olmadıkları muhakkak, hiç bir zaman yalnız kalmadılar.

— Ne demek istediğinizi anlıyorum. Ama, ben başka bir şeye imada bulunmuştum. Milyonlarca insan bunlar için gözyaşı döküyor, demek istiyorsunuz. Oysa, anladım ki, bir gözyaşı deryası en küçük kayayı bile yerinden oynatamıyor. Af için verilen dilekçeyi tam beş yüz bin kişi imzalamış. Ama, bu burda neyi değiştiriyor?

— Pek bir şey değiştirdiği yok, diye Profesör karşılık verdi.

— Biliyorsunuz ki, Bunker Hill'de dövüşenlerin ellerinde tüfek vardı. Bu, bildirileri imzalayanlara göre büyük ve kuvvetli bir destektir.

— Nathan Hale asıldığı zaman ağladıklarına inanır mısınız?

«Kendimi okuldaymışım gibi sandım, diye avukat içinden geçirdi. Hangi eski hayaletleri uyandırıyoruz? Bu Yahudi de kendini avutacak bir şeyler arıyor. Oysa, geçmiş ölüp gitmiştir. Sacco ile Vanzetti'nin kendileri tarafından kurulmamış bir toplumda ölmek üzere olduklarını gayet iyi anlamış. Biz bunun seyircisiyiz, elimizden başka ne gelir?»

— İşte hapisane, diye Profesör haber verdi.

Bu akşam etrafa bir altın parlaklığı saçıyordu. Profesörün içini bir korku kaplamıştı. Georges Inness'in bir tablosu gibi titrek ışıklarla parlıyan bu dünya güzelliğinin şaşaası korkularını artırmaktan başka bir şeye yaramıyordu. Böyle olacağına, şimşekler çaksın, gök gürlesin, yıldırımlar düşsün daha iyi idi. Oysa, yeryüzü, pek kendini beğenmiş bir hanım gibi, kusursuz bir mükemmellik dekoru içinde bütün güzelliğine bürünmüştü.

Hapisanenin sekiz köşeli ve kasvetli yüksek kalın duvarları önüne varmışlardı. O zaman, yarının gerçeği Profesörün gözleri önüne geldi, John Donne bir yas haberi veren «**Çanlar kimin için çalıyor, öğreneyim diye sakın kimseyi gönderme. Çanlar senin için çalıyor**» sözlerinin manasını şimdi daha iyi anladı. Kendi ölümüne doğru ilerliyordu. Çünkü, kaderi bu iki adamın kaderine, ruhu bunların ruhuna, hatıraları bunların hikâyelerine, ihtiyaçlarına, ihtiraslarına bağlıydı. Gerçi, aradan yıllar geçince, bu akşam vaktini ve çektiği ıstırapları unutacaktı, ama, böyle yaldızlı ve parlak bir alaca karanlık görünce, ya da ölüm melâikesinin dondurucu gölgesinin geçip gitliğini hissedince, hep bugünlere çağırıldığı duygusunu duyacaktı.

Başgardiyan bunları bir cenaze işleri mcınurunun haşmetli edasile karşıladı; hapisaneye girince, güzel gün

ışığı kaybolup gitti. Her üçü de ölüm hüccresine doğru ilerlediler.

— Böyle zamanları hiç sevmediğimizi anlarsınız, sanırım, dedi Başgardiyan. Hapisanenin en kötü, en pis günleridir bunlar. Bütün hapisane mahkûmlarla birlikte biraz ölüyor, diyebilirim. Bu sözümü hiç yabana atmayın. Hapisanede yaşayanları birbirlerine bağlayan görünmez birtakım bağlar vardır.

«Hem de hangi hapisanede olursa olsun» diye Profesör aklından geçirdi.

— Eee... nasıl, iyiler mi?

— Evet, ikisi de iyi, tabii durumu hesaba katarak iyidirler, demek istiyorum, diye Başgardiyan karşılık verdi. Ama, insan sonuna kadar nasıl dayanır? İnanınız ki, Efendim, ikisi de cesur birer insan.

Profesör bir Başgardiyanın ağzından böyle sözler çıkmasını tuhaf buldu, sözlerine inanmamış gibi, şöyle bir yüzüne baktı. Avukat düşüncelere daldı, ağır ağır attığı adımlar kafasında geçit resmi yapan hatıralarına eşlik ediyordu, denebilir. İlk önce, bu, her karışık hukukî mesele gibi, bir oyun, bir sabır oyunu, bir mesele, bir dövüştü; sonra sonra, biricik kaygısı haline geldi. Ne olursa olsun, şimdi bunların hepsinden kurtulmuştu. Herkes istediğini söylesin, Sacco ile Vanzetti soyundan kimseler hep zorbalıkla mahvolup gitmişlerdir. Ben bunu bilir, bunu söylerim. Bunlar astığı astık kestiği kestik büyük nüfuz ve itibar sahibi kimselere meydan okumuşlar, sembollerini devirmek istemişlerdir. Nüfuz ve itibar sahibi insanlar her türlü suçu bağışlayabilirler, ama, soyluluklarından, büyük güçlerinden şüphe eden kimseyi hiç bir zaman bağışlamazlar. Bunun başka çıkar yolu yoktur. Öyleyse, bütün dünya niçin bu kadar kuvvetle protestoda bulunuyor?

«Bugün ölüm hüccresine girmek, Massachusetts Kon-

federasyonunun her zaman vereceği bir müsaade değildir» diyen Başgardiyanın sözleri düşüncelerini altüst etti. Bu müsaade pek az kimseye verilmiş, belki de Profesör ile avukattan başka kimseye verilmemişti.

Profesör merakla:

— Sacco ile Vanzetti'nin hiç yüzlerini görmedim, dersem inanır mısınız? dedi. Kendilerini ilk defa göreceğim.

Başgardiyan iki mahkûmu savunmak istiyen bir eda ile:

— Pek sade ve temiz iki insan göreceksiniz, dedi.

— Öyle olduğuna eminim. Ama, anlıyorsunuz ya, bu insanların bence efsanevî bir tarafları var.

— Anlıyorum, dedi avukat.

Binanın ölümler evinin bulunduğu kanadına gelince, Başgardiyan şu bilgiyi verdi:

— Ölümler evinde yalnız üç hücre vardır. Siz de biliyorsunuz ki, şimdi bu hücrelerin her birinde birer adam bulunuyor. Bu, bizim pek az karşılaştığımız bir durum. Bu akşam ölecek üç insan var. Bir tecil olmazsa, tabii. Ceza tecil edilecek mi, acaba? Ne dersiniz?

— Tecil edileceğini bütün kalbimle umarım.

— Umudunuzu kesmeyin, dedim kendilerine, ama, korkarım ki, artık hiç bir umut yok, dedi Başgardiyan. Bu işte bu kadar ileri gidildiğine bakılırsa, sonuna kadar da gidilecek demektir. Görüyorsunuz ya, üç hücre de yan yana. Sonra, elektrikli iskemlenin bulunduğu odaya giden dar bir koridor var. Ben sizinle gelmiycyim. Çünkü, mecbur olmadıkça, oraya gitmiyorum. Bu türlü işlerde merasim ve teşrifat yoktur, diye düşünebilirsiniz belki. Ama, yapılacak işler ne kadar hoş gitmiyecek şeylerse, bunları o derecede de makul bir şekilde yapmalı. Birden fazla mahkûm varsa, bunlar öldürülecekleri sıraya göre hücrelere konulur. İdam cezası bu akşam

yerine getirilecek olursa, önce Madeiros, sonra Sacco, daha sonra da Vanzetti idam edilecektir. Böyle kararlaştırılmıştır. Şu halde kendilerini bu sıraya göre göreceksiniz. Sacco ya da Vanzetti'den başka bir kimse ile konuşmamanızı rica ederim. Müsaade bunlar için istenmiş, bunlar için verilmiştir. Buna dikkat etmenizi rica etmek zorundayım.

Profesör bu sözleri, önce, dehşet duyarak dinledi. Çünkü, bu türlü şeylerden böyle bir soğukkanlılıkla ve böyle bir sükûnetle söz edilmesi, bu türlü olayların sözünü etmekte bu derece bayağı kelimeler kullanılması ona imkânsız gibi görünmüştü. İnsan hayatının bu dille tarif edilmez şekildeki yok edilişi öyle korkunç bir şeydi ki, insanoğlunun en yüz kızartıcı iğrençliklerinin nasıl sözünü etmek imkânsızsa, bunun sözünün edilmesi de kendisine kesinlikle imkânsız gibi gelmişti. Profesörün gösterdiği ilk tepki bu olduysa da, sonra anladı ki, bu olmuş bitmiş şeyleri anlatmak için birtakım terimler kullanmak şarttır, bu türlü işlerle ilgisi olanların da ellerinde kullanılacak bundan başka kelimeleri yoktur. Dünyanın korkunç ve iğrenç olduğu bilinmiyen bir şey değildir, bu korkunçluğun şartlarını anlatmak için şifreli bir dile hiç te ihtiyaç yoktur. Asıl korkunç olan şey bu çirkinliğin apaçık olmasıdır, her gün kullanmakta olduğumuz dil tam bu türlü olayları anlatmak için biçilmiş kaptandır. İnsanlar da bu olaylarda yer almışlardır. Arkadaşı ve meslektaşı ile kendisi, insan hayatını kanun yolu ile yok etmek gibi bir tek hedef gözetilerek yapılmış olan yere doğru granit duvarlar ve demir parmaklıklar arasından geçerek sükûnetle ilerledikleri zaman, ne kadar şerefli insan olurlarsa olsunlar, yaptıkları bundan başka bir şey değildi. Hristiyan ve demokrasi medeniyeti, demirden ve tahtadan yapılmış iskemleyi sırf insan hayatını kanun yolu ile yok etmek için icat etmişti. Herhan-

gi bir insan bu iskemleye bağlanıyor, bu sırada, vücudundan son derece kuvvetli bir elektrik akımı geçiriliyordu. Yine de öyleyken, her ikisi de duydukları dehşetten ya da çektikleri işkenceden ötürü ne haykırdı, ne de başka bir şey yaptı. Tamamile aksine, ikisi de sakin ve aklı başında göründü. Avukat şu karşılığı verdi:

— Yüreğiniz rahat olsun, Bay Başgardiyan. Dediklerinize harfi harfine uyacağız.

Başgardiyan o zaman yanlarından ayrıldı, gardiyanın biri bunları ölüm evine götürdü. Üç hücrenin önünden geçtiler. Profesör, her kapının önünden geçerken, içeriye merakla bir göz attı. Çünkü, merak ta insan için nefes almak ve uyumak gibi bir ihtiyaçtır. Önce, Madeiros'u gördü. Hücresinin ortasında ayakta duruyor, hiç kıınılmıyordu. Ölümüne bir saatçık zaman kalmıştı. Sonra, Sacco'nun hücresini gördü. Sacco yatağına arka üstü yatmıştı, açık gözlerle tavana bakıyordu. Sonra, Vanzetti'nin hücresi önüne geldiler. Vanzetti kendilerini beklemekteydi. Hücre kapısında ayakta duruyordu. Gü-lümsedi, gelenleri güler yüzle ve hararetle, Profesöre bu çetin günde başından geçen şeylerin hepsinden daha çok dokunan bir sükûnetle karşıladı.

Gardiyan Profesörle avukata hücre kapısının biraz berisine konmuş iki tahta iskemleyi göstererek: «Buyurun, oturun» dedi. Oturdular. Ama, Profesör, biraz başını çevirince, idam cezasının yerine getirildiği oda, hatta elektrikli iskemlenin bir kısmı gözüne ilişti. Bu tarafa ne kadar «bakmıyayım» dese, yine bakmaktan kendini alamadı.

Gördüğü bu şeyler kendisini derin düşüncelere attı. Elektrikli iskemle o kadar dikkatini çekti ki, konuşulanları adeta işitmeden dinler hale geldi. Sonradan, yapılan konuşmanın baş taraflarına ait ayrıntıların hiç birini hatırlıyamadı. Aklında kalan yalnız şu konu oldu: Avukat-

lar, içlerinden hiç biri bazı gizli şeyler bildiğini iddia edmesin diye, meslek sırrı saklamak zorunluğundan sıyrılmışlardı; dosya açık duracak, herkes görüp okuyabilecekti. Bu meseleyi hatırlıyordu, ama, genel olarak, ayrıntıları olmaksızın. Bu ölüm makinasının, bu ve bunun gibi daha başka makinaların var oluş sebeplerinin uyardığı meraka kendini kaptırmıştı. Ya adamın bir damarını açmak ya da Sokrata iştirildiği gibi bir bardak zehir içirmek şeklinde bir kolaylık dururken, insan zekâsı niçin hep giyotin, otomatik adam asma makinası, gazlı oda, elektrik iskemlesi gibi makinalar icat etmekle uğraşmış durmuştu?

— Dostum, ben bütün ömrümde insanın yüzünü kızartacak bir suç işlediğimi, kötü bir harekette bulunduğumu sanmıyorum, diyordu Vanzetti. Başkalarından daha iyi bir insan olduğumdan değil bu. Halktan, halkın içinden bir adam olduğum için daha çok. Evet, halk içinden gelen adamlardan olduğum için. Şu halde, masum olduğumdan hiç endişe etmeyin. Ben masumum.

Şimdi Profesör avukatın söylediği sözleri hatırlıyordu. Aşağı yukarı şöyle demişti: Sacco ile Vanzetti'nin masum olduklarına tamamen ve yürekten inanınakla beraber, ölümlerinden sorumlu olan kimselerin öne sürdükleri delilleri çürütebilmek için, şu son saatlarda bu mada bir demec vermesini arzu etmişti.

«Bu ne korkunç soru! Bu ne duygusuzluk, bu ne egoizm!» diye düşünmüştü Profesör. Bununla beraber, pek yumuşak ve kibar bir eda ile cevap verdi, sanki bu konuşma daha yıllarca ömrü olan bir insanın evinde ocak başında yapılmıyormuş gibi.

Profesör, Bartolomeo Vanzetti'ye, kederli olmasına rağmen, merakla tutuşan gözlerle bakıyordu. Vanzetti'nin geniş bir alnı, haşmetli ve heybetli bir başı vardı; ince kaşları altındaki gözleri yuvalarına gömülmüştü,

uzun ve düz bir burnu, kalın ve sarkık bıyıkları vardı, geniş ağzı ve kalınca dudakları yumuşaklığı ifade ediyordu. «Bu ne güzel adam!» diye Profesör içinden geçirdi. «Duruşunda ve çizgilerinde bir büyüklük ifadesi var. Bir kral gibi duruyor, ama kibrinde hiç bir iddialı taraf yok. İnsanı böyle yapan şey nedir? Bu nerden geliyor? Ölümün eşiğinde bile muhafaza ettiği bu hayran olunacak vakar bu adama nerden gelmiş?»

Vanzetti, sanki onun bu düşüncelerine cevap veriyormuş gibi, kendisine söz attı, kendisile karşılaştığına ne kadar sevindiğini söyledi, Sacco ile kendisi lehinde yaptığı şeylere teşekkür etti.

— Yaptığım hiç bir şey değil ki.

— Nasıl hiç bir şey değil? Çok şey yaptınız. Sizin gibi insanların Sacco ile benden yana olduklarını düşündükçe, inanınız ki, kalbim sevinçle dolup taşıyor.

Sonra avukata dönerek:

— İnanınız ki, diye Vanzetti tekrar etti, benim için yaptığınız şeylerden ötürü size çok minnettarım, ama, bunu tamamille ifade edemiyorum bir türlü. Daha umudumu kesmiyeyim istiyorsunuz, ama aklım «böyle bir umut beslemek yersiz» diyor bana. Sacco da böyle düşünüyor. Bu akşam öleceğiz. Ölmekten korkuyorum, ama, ölmeğe hazırım. Sacco ile ben bir kere ölmedik, bin kere öldük. Onun için, ölüme hazırız. İnsanlığın davası uğrunda, insanın insana zulüm ve işkence etmesinin sona ermesi uğrunda ölüyoruz. İçim kan ağlıyor. Çünkü, bir daha ne kız kardeşimi, ne ailemi, ne de sevdiğim insanları görebileceğim. İçim kan ağlıyor, dedim, ama, sevinçte duyuyorum. Çünkü, insanlar çektiğimiz acıları, ıstırapları hatırlıyacaklar ve yeryüzünün adalete kavuşması için daha iyi mücadele edeceklerdir.

— İnanıldığınız şeylere ben de inanınayı pek isterdim, Bartolomeo, dedi avukat.

— Niçin inanacak mışsınız? Hem nasıl inanabilir mişsiniz? Karşınızda ölümü bekliyen Vanzetti var. Bu insan bitmiştir. Ama bu insanı yetiştiren nedir? Şimdi kendime sınıf şuuruna sahip bir adam gözü ile bakıyorum, ama, ben böyle doğmadım. Sizin gibi doğdum, olgunluk çağıma geldiğim zaman pek az şey biliyordum. Amerika'ya geldiğimden beri çok, pek çok çalıştım. Ama, hiç bir şeye sahip olamadım. Sonra, birlikte çalıştığım insanlara karşı kalbimde büyük bir sevgi belirdi. Artık ben sadece bir İtalyan değildim. Arkadaşlarım da var, diye düşünüyordum. Sonra, Connecticut'ta bir kiremit ve tuğla fabrikasında, daha sonra, Meriden'de bir taş ocağında çalıştım. Bu taş ocağında tam iki yıl kazma kürek salladım. O harika Toskana şivesini işte orada öğrendim. Çünkü, bu taş ocağında çalışan bazı Toskanalılar vardı. Ama, patron, dilimiz ne olursa olsun, hepimizden de nefret ediyordu: «Çalışın ulan, pis hayvanlar!» diye bağıırıyordu. Orada, benim yanımda çalışan bir Amerikalı vardı. Bir gün bana ne dedi, bilir misiniz? «Bana bak, Barto, dedi, yeryüzünde konuşulan iki dil var; biri patronun konuştuğu dil, öteki de bizim, senin benim konuştuğumuz dil.» Bunu söyledikten sonra gülümsedi. Bu adama içimden teşekkür ettim. Böylelikle, sınıf şuurunun birtakım propagandacılar tarafından uyduurulmuş bir şey olmadığını, hakikaten kesin bir kuvvet olduğunu anladım. Bu benim içime işledi. Artık bir hayvan, çalışan bir hayvan olmaktan çıkıp, tam bir insan haline geldim. Bu Amerikalı ile konuştuğumuz zamanlar, o bana hep derdi ki: «Şu ellerine iyi bak, Barto. Dünya senin bu ellerinden doğmuştur. Ama, her zaman emeğinin nimetlerini elinden kapacak biri çıkar. Fabrikada yaptığın silâh bile kendi kardeşini öldürmekte kullanılıyor. Pişirdiğin ekmeği alıp gidenler hiç ama, hiç bir şey yapmıyor Barto, hiç mi, hiç. Şu ellerine iyi bak Bar-

to, derdi, bu ellerde ne büyük, ne müthiş bir kuvvet var!» Bu sözlerin manasını hemen anlamadım, yavaş yavaş anladım. Şimdi de, bir gün gelecek, insanlar kardeş olarak yaşıyacaklar, inancına vardığımdan dolayı beni ölüme gönderiyorlar. Ama, dostum, siz öte taraftansınız. Benim inandığım şeylere siz nasıl inanabilirmişsiniz? Ben eskidenberi hep işçiydim, bugün de yine işçiyim.

— Ben sizin düşmanınız değilim, dedi avukat. Bunu böyle bilmelisiniz, Bartolomeo. Bütün bu acının, bütün bu kin ve nefretin meseleyi halledebileceğini benim aklım almıyor.

— Acı duymıyayım, içim sızlamasın isterdiniz, dedi Vanzetti, peki ama, içim sızlamıyacak ta, ölümümü isteyen düşmana karşı kalbim sevgi ile mi dolup taşacak?

— Bu iş zorbalık, kin ve nefret, belki de ölüm gibi birtakım sonuçlar doğurabilir. Sizin istediğiniz bu mu, Bartolomeo?

Bunun üzerine, Vanzetti, yüzünde bir belirip bir kaybolan bir gülümseme ile:

— Hiç benim böyle bir şey istediğim oldu mu? diye sordu. Bizi bir mahkemenin karşısına çıkarıyorlar. Yargıç bizim zorbalığa inandığımızı söylüyor. Başsavcı ise, jüri üyelerine: «Bu iki adam tehlikelidir, korkunçtur, iblisten de beterdir.» diyor. Peki ama, Sacco ile benim en küçük bir zorbalık ettiğimiz olmuş mu? Herhangi bir kimseye kötülük ettiğimizi gören var mı? Kardeşimiz olan işçilere gidip: «Uğraşıp didinip ekmeği pişirdiğin halde, yalnız kenarından birazcık ısrasın, reva mı bu?» demek, zorbalık etmek midir? Hayır, aksine, asıl onlar bana zorbalık ediyorlar. Yedi yıldır hapisteyim; bana türlü işkenceler edildi, canı muamelesi edildi. Bir insanı yedi yıl bir kalede hapsedmek, zorbalığın daniskasıdır. Bana ve o kibar Sacco'ya çektiirdiğiniz ıstırapların hiç birini başka insanlara çekirtmediniz. Bizi gelişi güzel

yakalayıp, ömrümüzde hiç gitmediğimiz bir yerde, ömrümüzde hiç yüzünü görmediğimiz bir yerde korkunç bir cinayet işlediğimizi söylediler. Sonra, bizi adaletin önüne sürüklediler, bize hakaret ettiler, namusumuzu lekellediler, sonra da, bizi yıllarca bir hücreye kapadılar. Bu bize yapılan zorbalığın ta kendisidir. Her insan ömründe bir kere ölür; oysa, Sacco ile ben yüz kere öldük. Bu kadarı da yetmedi. Bizim her gün öldürülmemiz lâzım. Mert bir insan ve dost bildiğim siz, nasıl olur da buraya gelip, zorbalıktan dem vurabilirsiniz? Ben hiç bir suç işlemedim. Dünya tarihinde, kardeşliğin ve daha mutlu bir hayatın olmasını haykırarak sözünü edince, zorbalıkla ittiham edilmemiş bir kişi gösterebilir misiniz? İsa böyle ittiham edildi. Ne kendimi, ne de Sacco'yu İsa ile kıyaslıyorum. Ben dine inanmam. Ama, İsa'yı hiç ağzınızdan düşürmiyen, hristiyan olduğunu iddia eden sizler, durmadan başkalarını çarmıha geriyorsunuz.

Sesi birden kırık dökük hale gelen, alçalan avukat:

— Bartolomeo, siz benim düşmanım mısınız? diye sordu. Hiç ben böyle şeyler yaptım mı? Sizi tekrar hürriyete kavuşturmak için, masum olduğunuzu ispat etmek için elimden geleni yapmadım mı? Bütün bunları masum olduğunuza inandığımdan dolayı yaptığımı siz de biliyorsunuz.

— Hayır, ben size düşman olmadım. Şunu biliniz ki, arkadaşımın ya da dostumun aleyhine dönmüş değilim. Ama, ölüm hücresine kadar hiç peşimizi bırakmıyan bizi bu zorbalıkla ittiham neye? Kendimi ölüme kapıp koyverdiğimi mi sanıyorsunuz? Bakın, size bir şey anlatayım. Bir işçi gazetesinin yazarı olan, kendisine güvendiğim bir adam beni görmeğe geldi. Bir daha gelişinde bana bir tabanca getirmesini rica ettim, bunu yapsın diye yalvardım; çünkü, beni buradan bir kuzu gibi çıkar-malarını istemiyordum, dövüşmek ve dövüşerek ölmek is-

tiyordum, bir hayvan gibi öldürülmek istemiyordum. O gazeteci bir daha gelmedi. Belki de gelmek istemiyor. Bütün ömrümde aklımdan geçirdiğim biricik zorbalık, biricik zora başvurma işte budur. O iyi, soylu, o namuslu vatandaşlar: «Mademki bana karşı seslerini yükselttiler, öyleyse öleceklerdir» dedikleri zaman, yaptıkları şey her zaman zora, zorbalığa başvurmaktır. İsa sesini yükseltti diye öldü. Galile de öyle, Giordano Bruno da öyle. Lenin'e gelince, «tehlikeli bir adam bu; meşru, doğru ve âdil olan her şeyi mahveden adam bu» dediler onun için. Soruyorum size: meşru ve âdil olan nedir, Sacco ile Vanzetti'yi öldürmek mi?

— Hiç ben böyle bir şey söyledim mi, Bartolomeo? Adalete ve adaletsizliğe gelince, henüz son söz söylenmemiştir. Bu türlü şeyleri kendi terazisi ile tartan tanrının yüce gücüne ben inanırım, Massachusetts Valisinden başka başvurulacak daha yüce bir resmî makam bulunmadığı fikrini hiç bir zaman kabul etmiyeceğim.

Vanzetti'nin sesi o zaman alçaldı, zayıf ve hüznü hale geldi:

— Siz buna inanıyor musunuz? diye sordu. Ben inanmıyorum. Ara sıra kendi kendime şöyle sorduğum olur: Nasıl oluyor da, bunca mert ve yiğit insan ne tanrınıza, ne de Kıyamet gününüze inanıyor? Tanrıya ve Kıyamet gününe inananlarsa, niçin ölümden bu kadar korkuyor?

— Ne olursa olsun, diye avukat cevap verdi, ben bu yaşadığımız hayattan başka bir hayat olduğuna yürekten ve kuvvetle inanırım.

Ceza Hukuku Profesörü arkadaşının yüzüne baktı. Vanzetti'ye bakışında olduğu gibi, sesinde en küçük bir şüphenin izi yoktu. Bu avukat doğru bir adamdı, sarsılmaz bir gururu ve metinliği vardı. Sacco ile Vanzetti davasının bütün son safhalarını yaşamış, kanıları ve fikir-

leri hiç sarsılmamıştı. Metinliği kendinden, dostlarından, bağlı olduğu kasttan ve sınıftan, şahsi felsefesinden, ser-
vetinden, bankadaki hesabından - insanı gözüpek yapan
bu şeylerden - geliyordu; şimdi de, ölümden sonra da ha-
yatın devam ettiğine olan inancını ifade ediyordu. Pro-
fesör bu arkadaşına imrenmişti, denebilir; çünkü, o gün,
inandığı şeylerin hepsi sarsılmıştı; şu anda, kendini ne
gururuna, ne de herhangi bir inanca sarılacak güçte his-
sediyordu. Gözü avukattan Vanzetti'ye kayınca, bunun
da kendine güvendiğini gördü. Vanzetti'nin sesi son söy-
lediği kelimelerde bile titrememişti. Yine hep o sakin in-
sandı, heybetli yüzünün iyi işlenmiş geniş çizgileri tari-
fi imkânsız bir asudeliği yansıtıyordu. Vanzetti'nin yü-
zündeki bu asudelik ifadesi, bütün görüşme sırasında,
Profesörün hatıralarını canlandırmaktan, hafızasını ça-
lıştırmaktan ve onu çok uzak bir geçmişte tekrar hatırla-
mağa zorlamaktan geri durmamıştı. Bu hayret edilecek
asudeliğin uyandırdığı hayal, birçok defalar, şuurunun
eşiğini sıyrıp geçmiş, kelimeler adeta dilinin ucuna ka-
dar gelmiş, sonra, hatıralar tekrar silinerek sisler içinde
kaybolup gitmişti.

Profesör, Vanzetti'ye o zamana kadar işittiği şeyden
bambaşka bir şey söylemek için yanıp tutuşuyordu. Bu-
nun her iki mahkûmun dış âlemle son temasları olacağı-
na hiç te emin değildi. Bu temasın yalnız birbirlerine
söyliyecekleri sözlerden ibaret kalması, Profesöre, aşağı
yukarı, bunların elinden değerli bir mal çalınmış gibi
bir izlenim uyandırmıştı. Şu son birkaç saat içinde, hiç
kimsenin bunlara kesin sözler söyleyemeyeceğini anlıya-
cak kadar gerçekçi idi. Ama, bu iki insanın hayatının ma-
nasını sembolleştiren ve inandığı biricik ölümsüzlüğü yü-
celten şu son dakikalardan fıskıriverecek orijinal ve ih-
tişamlı birkaç cümleyi düşünmesine engel olmadı bu.

Vanzetti zora başvurma ve zorbalık fikrine karşı sa-
vaşmakta devam ediyordu:

— Bana zorbalıktan **vazgeçmeyi** salık vermek için buraya gelmenizi tuhaf buluyorum, doğrusu, demişti. Beni bir hücreye tıkmışlar, burada ölümü bekliyorum. Siz ise, kalkmış, buraya zorbalıktan vazgeçirme melâikeliği etmeğe gelmişsiniz. Ben de zorbalığı hiç yoktan bulup çıkaracak sihirli kuvvetler mi var? Tabii ki, yok. Zorbalık, zora başvurma, halkın sırtına yüklenen yük taşınmayacak kadar ağır hale geldiği zaman ortaya çıkar. Siz nasıl bir dünya kurdunuz? Zorbalığı olmıyan bir dünya mı? On beş milyon insanın ölümüne sebep olan bir savaşta dövüşmek istemedik, diye Savcı bize dava sırasında sövdü, hakaret etti. Sonra da biz zorbalık etmişiz diye ittiham edildik! Kurduğunuz iyi dünyada bir avuç insan büyük halk kitlelerinin alın teri sayesinde, çektikleri ıstırap sayesinde yaşamaktadır. Bütün toplumunuz zorbalığın ta kendisidir. Siz benim dostumsunuz. Size dostluk beslediğimi, benim için yaptıklarınıza pek büyük saygı beslediğimi söylediğim zaman inanmalısınız; ama, şunu da biliyorum ki, bu dünya sizin dünyanızdır, Sacco ile Vanzetti'nin dünyası değildir. Bir gün gelecek, zorbalığı olmıyan başka bir dünya olacak mı? Bilmiyorum. İsa'yı yalnız bir defa çarmıha germiş değilsiniz, size her gelişinde çarmıha germekte devam ediyorsunuz. Sacco bütün söylediklerimi anlıyor. Sacco İngilizceyi ace-mice konuşan basit bir insandır, ama, o, temiz ve saf oluşu ile, iyiliği ile İsa'ya benzer. Oysa, birazdan ölümüne gidecek...

Profesör bu sözleri artık duyamıyor, bu sözlere dayanamıyordu. İşitme görevi çalışmakta devam ediyordu; ama, inatçı bir ruhî çaba sayesinde, kendini duyduğu seslerin manasını anlamaktan uzaklaştırmıştı. Şimdi, kendisini ilgilendiren şey, aradığı hatırayı iyice belirtmekti. Dehşet ve korkudan sıyrılan bir insan gibi, görüşmenin bittiğini birden bire fark ettiği ana kadar, bu hal

böyle devam etti. Vanzetti'nin elini sıktı, elinin sıcak ve kuvvetli olduğunu anlayınca biraz şaşırıldı. Adamın kah-verengi gözlerini ancak o zaman görebildi.

«Güle güle, teşekkür ederim, dostum» dedi Vanzetti. Oysa, Profesör hiç bir şey söyleyemedi. Hapisane du-varları içinden çıkıncaya kadar da tek kelime söylemedi. Avukat, o zaman, hayretini pek gizlemiyen bir eda ile, bu ıstıraplı geçen görüşme sırasında hep sustuğunu kendisine hatırlattı. Ama, Profesör, epeydir aradığı şeyi şimdi bulmuştu. Tumturaklı bir eda ile şunları söyledi:

«Bu sözler bizi utandırdı, gözyaşlarımızı tuttu.»

Biraz önce yaptığı konuşmadan yorgun ve perişan hale gelen avukat:

— Sözlerinizden hiç bir şey anlamadım, dedi.

— Sahi mi? Buna pek üzüldüm. Hanidir bir şeyler hatırlamağa çalıştım; bakın, şimdi aklıma geldi.

— Ama, bu sözler bana hiç yabancı gelmiyor, dedi avukat. Bu sözleri öyle makina gibi söyleyivermişti.

— Ya! Şu sözleri de hatırlıyacaksınız öyleyse, «O ana kadar, ağlamamak için hepimiz de kendimizi zor tuttuk. Ama, onu içerken görünce, içtikten sonra, artık kendimizi tutamadık. Gözlerimden yaşlar boşanınca, için için ağlamak üzere, harmaniyemle yüzümü örttüm. Çünkü, Sokrat için ağlamıyordum; kaybedeceğim dostu düşünerek, başıma gelecek felâketler için ağlıyordum.»

Avukat ağır ağır tasdik etti. Bu iki adam alaca karanlıkta durmuş, Başgardıyanın yolliyaacağı arabayı bekliyorlardı. Şehre bununla döneceklerdi. Profesörün sözleri avukatın hatıralarını canlandırdı, bu da kendisini şu soruyu yüksek sesle sormaya sürükledi:

— Sokrat o zaman ne dedi? Hatırlıyor musunuz?

— «Duyduğuma göre, ölen kimseye kendisini uyku-

ya daldırarak iyi sözler söylemeliymiş. Sakin olunuz ve tevekkül gösteriniz.»

Avukat şimdi Profesörün gözlerinden yaşlar döküldüğünü gördü. Bu hafif kamburca ilim adamının karaltısı geceye çirkin ve yaralı kocaman bir hayvan karaltısı gibi düşmüştü. Onun için, avukat ona başka bir soru sormaktan, hatta konuşmaya devam etmekten çekindi.

Vanzetti hücresinin kapısında ayakta durmuş, düşüncelere dalmıştı; içi hâlâ demincek söylenen şeylerle doluydu. Oysa, öteki iki adam yataklarına arka üstü uzanarak, iyice açılmış olan içi boş gözleri son derece yaklaşan korku verici bir geleceğin esrarını anlamağa çalışıyor gibiydi.

Vanzetti ellerini öne uzatmış, parmakları hücre kapısının demir parmaklıklarına dolanmıştı. Ellerine, vücudunun birer parçası olan bu uzuvlara bakıyor, kendisi, vücudu, ruhu, bir daha uyanmamak üzere, mahvolup gidince, o ezeli neler olacağı sorusunu kendi kendine soruyordu. İçini bir korku sardı. Tıpkı korunulması imkânsız dondurucu bir rüzgâr gibi. Artık cezanın geri bırakılmasını istemiyordu; umutsuzluğu o hale gelmişti ki, ölümüne sebep olabilecek bir düşünce olsa, bunu hemen davet edecek ve hayatına son verecekti. Karanlık düşünceleri Sacco'yu aklına getirdi. Çünkü, kendi çektiği ıstırapları onun da çektiğini biliyordu. Kalbi arkadaşına karşı merhametle kabardı ve:

— Nicola! Sesimi duyuyor musun, Nicola? diye seslendi.

Sacco tamamiyle uyanıktı. Gözlerini tavana dikmişti. Düşünceleri ıstırap denizinde yol alan bir gemi gibi yalpalıyordu. Gördüğü, düşündüğü her şey bu şeyin aksini, zıddını hatırlatıyordu. Bir mutluluğu, neşeyi hatırlıyacak olsa, bu, onda keder ve gözyaşları haline geliveriyordu. Gerçek hayattan gelme herhangi bir hayalin sabırsızlıkla

peşine düşüyor; sonra, arzulanan hayal, eti kemiği belli hale gelince, bunu kafasından söküp atmaktan başka bir şey yapamaz oluyordu. Karısı Rosa ile amatör tiyatro temsillerine katılışını sık sık hatırlıyordu. Rosa güzeldi, dilberdi, cazibeliydi, çok kabiliyetliydi. İçinde her zaman bu kadının büyük aktris olabileceği duygusu vardı. Rosa'nın ne kadar harikulâde olduğunu her zaman bilirdi, bu kadını kendisile evlenmeğe götüren esrarlı kararın ne olduğunu bir türlü anlıyamamıştı. Bunu hiç kimsenin de bilmediğine inanırdı. Her halde herkes şöyle demiş olacaktır: «Güzel Rosa'nın Nickle evlenmesini hep sorar dururum! Bu adamda ne görmüş acaba?» Herhangi bir kimse de buna şu cevabı vermiş olmalı: «Başka nasıl olur? Alelâde kadınlar güzel erkeklerle, alelâde erkekler de en güzel kadınlarla evlenirler. Bu hep böyle olur. Gerçek hayat işleri hep böyle düzene koymuş. Tabiatın bu mutlu yardımı olmasa, yeryüzünde yalnız iki cins insan bulunur; o da, ya son derece güzel olanlar, ya da son derece alelâde olanlar.»

Ne olursa olsun, Rosa kendisile evlenmişti. Nicola bu mucizeyi büyük bir anlayışla, büyük bir minnetle takdir ediyordu. «Rosacığımın benimle evlendiği muhakkak, bu bir hakikat» derdi kendi kendine.

Şimdi bunu yine tekrar ediyordu, bu fikir ötedenberi yaralı olan kalbine işkence ediyordu. Bu hayali kafasından söküp atınca, başka bir sahne bunun yerini alıyordu. **İlâhi Komedya**'nın pek basit bir sahne adaptasyonunda kendini Rosa ile birlikte oynar görüyordu. Bu oyunda birlikte çalışmışlardı. Bu alelâde bir şeydi, ama, etkisi büyüktü. Meselâ, Rosa:

**Mumlar eriyince, zavallı İcare,
Ve vücudundaki bütün tüylerin döküldüğünü, hissetti,
Ve de: «göklerde uçuyorsun» diye bağırdığını babasının.**

dediği zaman, Sacco şu cevabı verirdi:

**Etrafımda havadan başka bir şey olmadığını
Görüp, boşlukta bulunduğumu anlayınca duyduğum
Dehşet değil öyle dille tarif edilecek gibi.**

Kendisine işkence eden bu düşüncayı kafasından atarken, bir yandan da, «zihnim başka bir şey bulamadı da, bu mısraları terennüm eden güzelliğini mi buldu?» diye kendi kendine sormuştu. Artık bu dayanılmaz hale gelince, ellerile yüzünü kapayıp, ıstırabı ve korkuyu yeneinceye kadar avuçlarının içine «Rosa, Rosa, Rosa» diye haykırdı. O zaman, grevler, protesto yürüyüşleri, en küçük toplantılar, işçilerin toplanıp, sayıca az olduklarında, sendika ve birlik bulunmayınca ne yapılabilir diye sorular sordukları toplantılar aklından geçti. Kafası bütün bu gösterileri sıraya koymaya çalıştı, ama, öyle çok grev, öyle çok yürüyüş, öyle çok toplantı vardı ki! Hopedale avadanlık fabrikası işçileri, Milford kundura işçileri, Lawrence dokuma işçileri, solgun yüzlü kâğıt fabrikaları işçileri vardı. Bu küçük toplantıların nasıl sona erdiği şapka ile dolaşıp yardım toplandığı an, gözü'nün önüne gelmişti. O zamanlar, avucundaki parayı kimse görmesin, az verdiğinden ötürü utanç duymasın diye, beş dolarlık bir banknotu avucunda buruşturup, sonra da usulca şapkanın içine bırakıvermek alışkanlığını kazanmıştı.

O sıralarda, günde 16-22 dolar kazanırdı; fazla mesai yapıyor, üstün ehliyetli işçi olduğundan eline çok para geçiyordu. Bu para kendilerine yetip te artardı da, Rosa bile «Yardım etmelisin. Arkadaşların onlar senin» derdi. Ama, günde yirmi dört dolar kazandığı halde, savaş patlayınca istifa etmekten geri kalmadı. Duyduğu duyguyu Rosa ile bütün gece tartıştı. «Elime silâh alıp,

Alman, Avusturyalı, Macar, ya da başka milletten bir işçiye ateş etmektense, ölürüm, kendimi öldürürüm daha iyi.» demişti.

Rosa bunun ne demek olduğunu anlamıştı. Evlendikleri gündenberi, münasebetlerinin önemli üstünlüklerinden biri, karşılıklı ve ortak meselelerin karşısında derhal ve derin bir anlayış göstermeleri idi. Birçok dostları, birçok kimseler onun için: «Sacco, sade ve dürüst bir insandır» derlerdi. Bu sözlerin manasını gayet iyi anlardı. Çünkü, karısı da kendisi kadar sade ve dürüst bir insandı. Bu karı koca sanki bir tek insan gibiydi. Sacco birbirleriyle anlaşamıyan, birbirlerini inciten evliler gördü mü, ağır yaralanan birini gördüğü zaman duyduğu acıma kadar büyük bir merhamet duyardı. Erkeklerin zina yaptıklarını bilirdi; ama, bu, onların kudurmuş hayvanlar gibi akıllarını kaybetmelerinden ileri gelmekteydi.

Rosa'nın yüzüne bir baksa, ona yeterdi, içi açılırdı. Evliliklerinin hep romantik bir aşk rüyasına benzemesinden değil. Hatta öfkelenedikleri, birbirlerine kızdıkları bile olurdu; ama, bu, her zaman çabucak sona erer, her şey karşılıklı olarak izah edilir, hiç bir karanlık nokta kalmazdı. Eşitlik ve dobra dobra olmak duyguları böyle olmasını isterdi. Dostlarında hem birbirine âşık, hem de birbirile iyi arkadaş olan iki çocuk izlenimini bırakmışlardı.

Vanzetti bu duyguya iki insan arasında bulunabilecek en iyi duygu gözü ile bakıyor, Sacco'nun karısına karşı davranışına da hayran oluyordu. Bir gün, Vanzetti onlara gitmiş, evi boş bulmuş - çünkü, kendileri yokken biri gelip te karnını doyurmak isterse, canının istediğini yiyebilsin diye kapılarını hiç kapamazlardı -, dışarıda gölgede oturup, dönmelerini beklemişti. Bu sıcak yaz gününde, merdiven basamakları ile gölgedeki duvarın mey-

dana getirdiği köşede serin serin ve rahat rahat oturmuş, Sacco ile Rosa dönünce, kendisini hemen görememişlerdi.

O günlerde, Rosa ilk çocuğuna gebe idi. Onun için, pek ağır yürüyorlardı. Gebelik, bütün kadınlarda olduğu gibi, Rosa'ya da hale gibi bir şey, sanki incecik bir ışıkcildine pudra saçmış gibi, bütün güzelliğine renk vermişti. Sacco ile Rosa elele tutuşmuşlar, yürürken, ikide bir dönüp gülümsiyerek birbirlerinin yüzüne bakınışıları. Bunu öyle sade, öyle tabii bir şekilde yapmışlardı ki, Vanzetti bundan duygulanmış, sonradan söylediği gibi, böyle bir mutluluktan duyduğu sevinç yüzünden içinden ağlamak gelmişti.

O günün hayali Sacco'nun hafızasında hâlâ yaşıyordu. Stilton deresine kadar gitmişler, ayakkabılarını ve çoraplarını çıkarıp, bir kayanın üstüne oturmuşlar, ayaklarını suya daldırmışlardı. İtalya'da elektrikli bir tren hattının açılmasını kutlamak gibi saçma sapan bir maksatla bestelenmiş sevimli bir şarkıyı birlikte söylemişler, sonra da doğacak çocuğa verilecek ad üstünde tartışmışlardı.

Her zamanki tatlı tartışmayı tekrar ele alan Sacco:

— Oğlan olursa, adını Antonio koyarız, dedi:

— Yok, olmaz, dedi Rosa. Çünkü, daha önceden, Dante adını koymak üstünde anlaşmışlardı. Neye ikide bir fikrini değiştiriyorsun?

— Bakarsın, belki de ikiz olur, o zaman da iki ad bulmamız lâzım.

— İkiz olmayacak.

— Ya ikiz olursa?

— Dünyada en güzel kız adı Ines deyip, kabul eden sen değil misin?

— Yok, yok, dünyada en güzel kız adı Rosa'dır.

O zaman Rosa:

— Nick, bizim birbirimize yeni âşık olmuş küçük çocuklar gibi çılgınlıklar ettiğimizi bir gören duyan olsa kim bilir ne der? Mutluluğumuz o kadar büyük, o kadar büyük ki. Kendini çimdikle, nazar değmesin.

Sacco kendini çimdikledi, Rosa ise ağlamağa başladı.

— Neye ağlıyorsun? diye Sacco sordu.

Rosa bütün sadeliği ile:

— Mutluluktan yüreğim kabarıyor, dedi.

Sacco karısını öptü, artık o da ağlamayı kesti. Bir süre öyle oturup durdular. Yine geldikleri yoldan döndüler, yaban çiçeklerle dolu bir tarlanın içinden geçtiler. Sacco çocuk gibi arslanağızları, gelincikler, papatyalar topladı, bunlardan ördüğü bir tacı karısının başına koydu. Sonra, elele tutuşup evin yolunu tutmuşlar, gölgede oturup bekliyen Vanzetti ile karşılaşmışlardı. Kendi zenginliği ile Vanzetti'nin yalnızlığı birden Sacco'nun aklına gelmişti. «vah zavallı Barto, vah» diye geçirmişti içinden.

Hatıralar arasında yine sonsuz kederinin acısını duydu. Çivi çivi, acı acıyı sökermiş, diye düşünüp el ayağını ısırdı, bu acılı sis bulutu içinde Vanzetti'nin sesini duydu. Bu sesin, Vanzetti'nin sakin, düz, güven verici sesi olduğunu anladı:

— Nicola! Sesimi duyuyor musun, Nicola? Ne yapıyorsun, Nicola? Dostum, cevap ver bana.

Sacco yatağının üstüne oturdu, düşman kovar gibi, hatıralarını da hafızasından çıkarıp attı, dostuna aynı perdeden cevap vermeğe çalıştı, ama, acı, duymadan konuşmak imkânsızdı. Ancak:

— Burdayım, diyebildi. Sonra, büyük bir telâşa kapılıp: Barto, saat kaç oldu dersin? diye sordu.

— Sekiz ile dokuz arası, diye Vanzetti İtalyanca cevap verdi. Beklemek bize işkence etmek olduğuna göre,

pek erken sayılmaz; bütün umudu kaybedecek kadar da geçtir denemez.

— Umacak daha ne kaldı? diye Sacco sordu. Ben bütün umudumu kaybettim. Bu sefer, gelip sonuna dayandı. Artık hiç aldırmıyorum. Umut mumut filân beslediğim yok. İstedğim bir şey varsa, o da, bu iş bitsin artık.

Kendini kaygısız göstermeğe çalışan Vanzetti hayret ederek:

— Nicola, böyle söylemeğe nasıl dilin varır? dedi. Bu işin içinden sıyrılmakta çok hasta bir kimse kadar da mı talihimiz yaver değil? Dışarıda olup bitenleri tasavvur etmek güç olsa da, doğrusu, talihimiz açık hatta çok açık denebilir. Yalnız olduğumuza inanınağa başlıyoruz. Yalnızlık ise, bizim en büyük düşmanımızdır. Aksine, her yerde olup bitenleri ve adımızı dudaklarından düşürmiyen, bizi öldürmelerine müsaade etmiyecek yüz binlerce işçi sınıfı üyesini düşünmeğe çalışmalısın. Ben hayatımı onlara emanet ettim, Nicola. İşte onun için bu kadar sakınım. Bunu benim ağzımdan duymalısın, değil mi, Nicola? İşte sakın oluşumun sebebi bu. Etrafımızda davamız uğrunda mücadele eden milyonlarca insan var.

— Sesinin sakın oluşunun farkındayım, dedi Sacco, ama, ben bu sakın oluşu anlamıyorum.

— Gayet basit bir şey bu, anlamıyacak neresi var? diye Vanzetti ısrar etti. Benim kendime göre bir görüş tarzım var. Bu sayede bu hapisane duvarlarının dışında neler olduğunu görebiliyorum. Bilir misin, Nicola, bir gün gelecek, yeryüzü, bu iğrenç hapisaneye, bizim samandan yapılmış vahşi kulübelerine baktığımız gözle bakan insanlarla dolacak. Ben bunu açıkça görüyorum. Benim geleceği böyle görmeme imkân veren şeyin ne olduğunu da biliyorum. Seni temin ederim ki, Nick - bunu hem sana, hem de kendime cesaret vermek için söylemiyorum -

bugün kendimi bu memlekete ayak bastığım günden daha iyi hissediyorum. O zamanlar, gözlerim bakar kör gibi bir şeydi, etrafını hapisane duvarları sarmıştı, ama, hiç bir şey göremezdim. Kibar bir kulüpte bulaşıkçı olarak çalışıyordum. Vakit geçirmek için ne yapacaklarını bilemeyenlerin geldikleri New York'taki bir kulüptü bu. Sıcakta, karanlıkta tam on altı saat habire bulaşık yıkar, durmadan pislik, buhar ve mutfak kokuları yutar-dım. Etrafıma baksam da, hiç bir şey göremez, anlıyamazdım. Bu bulaşıkçılık işinden sonra, daha birçok işler yaptım, taş ocaklarında işçi olarak çalıştım, kazma kürek salladım, taşları delip dinamit yerleştirerek kayaları havaya uçurdum. Vücudumu, gençliğimi, kuvvetimi günde iki üç dolara, hele bir defasında günde altmış sente ve bir öğün çorbaya sattım, Nick! O günlerde, etrafıma baktığım zaman, gösterilecek her çabanın boş ve lüzumsuz olduğunu görürdüm. Her yerde bu hapisanenin duvarlarından daha kalın, daha yüksek duvarlar vardı. Ama, bugün, hayatta edindiğim tecrübeler sayesinde, gözlerim geleceğin içine dalabiliyor. Ne olursa olsun, ebediyen yaşayacak değilim ya! Er geç bir gün ölecektim. Ama, Nick, sen de, ben de ölümün bu türüsünü hiç göremezdik. Adımız hiç bir zaman unutulmıyacak.

Hırsız bu konuşulanları hücresinde pek anlamadan dinliyordu. Ama, çat pat bildiği Portekizce ve İtalyanca sayesinde, tek tük bazı kelimeleri kavradığı oluyordu. Birçok defa yaptığı gibi, ansızın:

— Ya ben ne olacağım, Bartolomeo, ya ben? diye haykırdı. Bu gelecekte ben nerde olacağım?

— Zavallı adam, zavallı adam! diye Vanzetti söylendi.

Madeiros hücresinin kapısına geldi ve Vanzetti'ye yalvarınağa başladı:

— Ya ben, Barto! Bütün ömrümde sizin gibi iki in-

sandan başkasını tanıdığım olmadı. Benimle, bir hayvanla konuşur gibi değil, bir insanla konuşur gibi, iyilikle, dürüst olarak ilk konuşan siz oldunuz. Ama, bu, neye yarar, Barto? Daha işin başında talihim yaver değilmiş benim.

— Doğru. Hiç talihin yokmuş.

— Sacco bana anlattı, bir bahçesi varmış, her sabah saat dörtte kalkıp bahçe ile uğraşmış, akşamları, fabrikadan dönünce, gün batmıca kadar yine bahçede çalışmış. Sacco'nun söylediklerini dinledim. Şimdi, onu yeni topladığı bir kucak taze meyveyi ihtiyacı olanlara verirken görüyorum. Oysa, ben kötü otlardan, ayırık otlarından başka bir şey devşirmedim, Barto.

— Bu devşirdiğin şeyi sen ekmemiştin ki, dedi Sacco. Sen kendi dikmediğin şeyleri devşirdin.

— İkiniz de hakikaten benim dostumsunuz, değil mi? diye Madeiros sordu.

— Hiç bu da sorulur mu? diye Vanzetti karşılık verdi. Şu anda olup biteni anlamıyor musunuz, Celestino? Üçümüz de birbirimize ezeli bağlarla bağlıyız. Birkaç saat sonra buradan çıkacağız ve «Sacco ve Vanzetti bir hırsızla birlikte yok olup gitti» diyecekler. Oysa, birçok yerlerde, birçok kimseler kendi içlerinden: «Üç insan katledildi» diyeceklerdir. Her şeyin tamamen anlaşılacağı güne yaklaşıyoruz.

— Ama, ben suçluyum, siz ise masumsunuz, diye Madeiros itiraz etti. Dünyada sizin masum olduğunuzu bilen biri varsa, o da benim. Benim, diyorum, benim.

Duygularına ve heyecanına kapılan Madeiros hücresinin kapısını yumruklamağa ve ciğerlerinin var kuvvetile:

— Bunlar masumdur, diyorum, duyuyor musunuz? diye haykırmaya başladı. Bunlar masum! İkisi de masum! Bunu bilen ben Madeiros söylüyorum bunu! South

Braintree'ye giden arabada ben vardım. Cinayete katılan, suçlu olan benim! Öldürenler kimlerdir, onu da biliyorum! İki masum insanı katlediyorsunuz!

— Sakin olunuz, diye Vanzetti karıştı. Sakin olunuz, yavrum. Ne lüzumu var? Sakin bir sesle söyleyiniz, yemin ederim ki herkes sizi işitecektir.

— Yavaş konuşunuz, evlâdım, dedi Sacco. Barto'nun dediği gibi, sakin olunuz. Barto'nun dediğini dinleyin. Barto akıllı bir adamdır. Ben ömrümde onun kadar akıllı adam görmedim. Sakin konuşursanız, söylediklerinizi herkes işitecektir, demektedir, demektedir.

Madeiros'un haykırımları kesildi, ama, hüccresinin kapısına bitkin bir halde dayandı kaldı. Döktüğü acı göz yaşları, çektiği işkence, güçsüzlüğü ve umutsuzluğu, komşusu olan bu iki insana pek dokundu. Bu talihsiz hırsıza karşı her ikisi de bir baba şefkati duymaktaydı. Her ikisi de ona kör doğmuş, hiç gözleri açılmamış bir çocuğa acır gibi acıyordu. Sacco ile Vanzetti yürüdükleri yolu kendileri çizmişlerdi, dönüp arkalarına baktıkları zaman, kendilerini bugünkü sona adım adım götüren bilerek ve isteyerek yaptıkları eylemlerin neler olduğunu görmeleri mümkündü. Ama, böyle hareket etmenin Madeiros'un elinde olmadığını, başına gelen şeyin kaçınılmaz ve mukadder bir şey olduğunu, kendisinin de başka biri tarafından sürülen tarlaya ekilmiş kayıp bir tohum olduğunu bilmiyor değillerdi.

Madeiros'un çığlıklarını duyan iki gardiyan, hasta bakıcı ile koşup geldiler, ama, Vanzetti hiç bir şey olmadığını, çekilip gidebileceklerini söyledi.

Gardiyanlardan biri:

— Böyle böğürecekte ne var... diyecek oldu. Vanzetti hemen adamı susturdu ve sert bir eda ile:

— Ölümün her dakika, her saniye yaklaştığını gör-

seniz, siz de böyle böğürürsünüz, dedi. Haydi, şimdi bizi rahat bırakın.

Sacco ile Vanzetti, biraz sonra, yine Madeiros ile konuşmağa başladılar. Yarım saat elden geldiği kadar tatlılıkla, makul bir şekilde, söyledikleri her söze dikkat ederek konuştular. Madeiros ta onlara kendince değerli bir yardımda bulundu. Çünkü, ona karşı şefkatli davranalım derken bir süre kendi korkularını unuttular. Sacco evinin, karısının, iki çocuğunun lâfını etti. Neşeli fıkralar, meselâ, oğlu Dante'nin ilk defa gülümseyişini ve altı yedi haftalık bir çocuğun yüzündeki gülümsemeyi görmekten duyulan şeyler gibi ufak tefek birtakım olaylar anlattı. Bu gülümseme üstünde durup:

— Sanki ruhu birden görünürmüş gibi oluyor, dedi Madeiros'a. Sanki bu ruh hep ordaymış ta, güneşli bir dünyada sulanan bir çiçek gibi, hemen yaprakları açılıvermiş.

— İnsanın bir ruhu olduğuna inanır mısınız? diye Madeiros mırıldandı.

Buna Vanzetti karşılık verdi, akıllı ve şefkatli, son yıllarda yüzyıllar yaşamış gibi görünen Vanzetti. İnsanların ötedenberi bu soruya cevap vermeğe çalıştıklarını Madeiros'a izah etti.

— İnsan bir hayvan mıdır? diye tatlı bir sesle sordu. Evlâdım, şunu biliniz ki, tanrıyı hiç dilinden düşürmeyenler, çoğu zaman, insanlara sanki tanrı yokmuş gibi muamele ederler. Bunların insana muamele ediş tarzına bakınca, ruh bulunmadığına inanacağı gelir adamın. Çünkü, bunların davranışları bunun böyle olduğunu ispat etmeğe çalışır. Ama, üçümüzün de birbirimize ne kadar bağlı olduğumuzu ve aramızda meydana gelen anlaşmayı bir düşününüz. Madeiros siz kader yollarının kara sefaleti içinde büyüdünüz, bir hırsızsiniz, insan öldürdünüz. Sizin yanınızda, bence dünyanın en iyi insanı olan

iyi kunduracı, iyi işçi Sacco var. Ben Vanzetti ise, işçi arkadaşlarımı idare edebilecek bir kimse olmağa çalıştım. Üçümüz de birbirimizden çok farklıyız, diye düşünebilirsiniz. Ama, yakından bakınca, iş değişir, işler daha iyi anlaşılır hale gelir, üçümüzün de bir bezelye kabuğu içindeki üç bezelye tanesi gibi birbirimize benzediğimiz görülür. Hepimizin bir ruhu var. Bizi birbirimize, bizi milyonlarca insana bağlayan odur. Onun için, biz ölünce, insanlık kalbine bir hançer saplanmış gibi olacak, eşi görülmedik bir acı, bir ıstırap duyacak. Onun için, hiç kimse hiç bir zaman ölmüyor, denebilir. Anlıyor musunuz, Celestino?

— Ne kadar anlamağa çalıştığımı tarif edemem, dedi hırsız. Bütün ömrümde hiç bir şeyi bu kadar anlamağa çalıştığım olmadı.

O zaman, Sacco lâfa karıştı:

— Size hiç bu soruyu sormamıştım, ama, şimdi sorayım; söyleyiniz bana: South Braintree cinayetini itiraf ettiğiniz zaman, işlediğiniz başka suçlardan ötürü nasıl olsa mahkûm edileceğinizi, şu halde kaybedecek hiç bir şeyiniz olmadığını bildiğinizden mi, yoksa bizim yüzümüzden mi bu itirafı yaptınız?

— Size hakikatı söyleyebilirim, diye Madeiros cevap verdi. Hikâyenizi, ilk önce, gazetelerden öğrendim. Bunlar sizi öldürmek için neden bu kadar inatla uğraşıyorlar, diye kendi kendime sorarak, bu işi ne kadar düşündüm, bilemezsiniz. Sonra, bir gün, karınız sizi ziyarete geldi. Kendisini şöyle bir görebildim. O zaman, içimden dedim ki: Sacco'nun ölmemesi için bir şeyler yapmalıyım; bana ne yaparlarsa yapsınlar, vız gelir. İşin hakikatı bu. Sözüme belki dünyada kimse inanmıyacak; anem sağ olsaydı, belki o da inanmıyacaktı. Ama, ben hakikatı söyledim. İnsanın hayatında hakikatı olduğu gibi, bütün çıplaklığı ile söylediği bir an varsa, işte bu

andı. Şunu söyliyeyim ki, yeni bir dava açıldığında, belki de, adam öldürmekten mahkûm olmam, kurtulurum, düşüncesindeydim. Oysa, South Braintree'de olup bitenleri itiraf edecek olursam, her şey mahvolup gidecek, ben de ölüme mahkûm edilecektim, bunu biliyordum. Bunu anlamıştım. Ama itiraflarımı yazmaktan başka bir şey yapmadım, başka türlü elimden gelmedi. Olup bitenleri dosdoğru söylemem lâzımdı.

— Bak, işte bu çok önemli, diye Vanzetti hayretini belirtti. Anlıyorsun ya, dostum Nicola! Bir insan için, hayatını başka biri uğrunda feda etmekten daha güzel bir şey var mı? İşte bu yüzden ölüyoruz. İşçi sınıfı uğruna hayatımızı feda ediyoruz. Ya Madeiros? Şu talihsiz Madeiros'a bak ve neler yapmış bir düşün. Hayatını düpedüz bizim uğrumuzda feda etmiş. Bana bakın Celstino, bunu niçin yaptınız, bana söyler misiniz?

Hırsız büyük bir sadelikle:

— Bilir misiniz, bu soruyu ben kendime yüz kere sordum, dedi. Size cevap veremiyeceğim; çünkü, söylemek kelimeleri bulamıyorum; ama, bu sorunun ara sıra bana heyecan verdiğini hissettiğim oluyor.

XVI

Saat dokuzda rahip geldi. Mahkûmların üçü de kato-lik mezhebindendiler, ama, Sacco ile Vanzetti bu türlü bir yardımı istemedikleri gibi, böyle bir yardıma ihtiya-çları da olmadığını evvelce açıkça bildirmişlerdi. De-mek ki, rahip Madeiros için gelmişti. Başgardiyan da onu bir ölüm sessizliğinin hüküm sürdüğü bu yerlere gö-türdü.

Duvar saati 22 Ağustos gününün son saatlarını ve son dakikalarını muntazam bir tempo ile haber verdiği, idam cezasının yerine getirileceği an yaklaştığı bir sıra-da, aynı zamanda bunlara bağlı olanlar da bu değişmeyi, zamanın bu geri döndürülmesi imkânsız olan kısalışını az buçuk yansıtmaktaydılar. Son dakikaların yaklaşması, Massachusetts Valisinin edindiği acayip kanaatı sertleş-tirmişse de, buna karşılık, kocası Pekin caddelerinde süp-rüntücülük eden Çinli bir anayı üzmüştü, gözlerinden akan yaşlar da zamanın bu uğursuz ilerleyişi karşısında duyduğu duyguları ifade etmekteydi. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı en küçük bir vicdan azabı duymadan kolayca uyumuşsa da, buna karşılık, Şili'deki bir bakır madeni işçisi ekmeğinin kabuğunu tasalı tasalı ağzına gö-türürken, yediğini yavan buluyor, yalnız yüreğindeki sı-zının gittikçe arttığını hissediyordu. Massachusetts hapi-sanesinde de ıstırapları her saat artan, yüzleri sararıp solan birçok kimseler vardı.

— Ben de sizinle birlikte gireyim, dedi Başgardi-yan. Sayın rahip, dünyada hiç kimseye söylemediğim

bir şeyi size söyleyeyim ki, bu küçük gezinti benim için bir işkence oldu, bana hapisane gardiyanlığını lâayık gören kadere de hiç şükredesim gelmiyor.

Rahip, kılavuzuna ayak uydurmak için, biraz yavaşladı. Ölümün o acayip, çeşitli yollarını bilirdi. Birçok yerlerde, birçok vesilelerle ölüme yaklaşmış, ama, edindiğı büyük tecrübeye rağmen, ölümle sıkı fıkı olamamıştı. Bu uğursuz ziyaretçi hiç bir zaman dostları arasına girememiş, onunla yaptığı bu uzun arkadaşlık sırasında duyduğı korkuyu hiç bir an yenememişti. Onunla bir arada bulunmak alışkanlığı sayesinde, kasvetli hasmının kötülüklerini daha doğru olarak anlamak imkânını bulmuştu. O gün, devlet hapisanesinin alışık olduğı korkunç koridorlarında yürürken, pek öyle imrenilecek tarafı olmıyan dine döndürme görevinin kendisine verdiği imkânları gözden geçiriyordu.

Bir ruhu selâmete eriştiren kimsenin âhirette büyük bir mutluluğa kavuşacağını duymuştu. Ama, bu taşın tüneller altında ilerlediğı sırada, Sacco ile Vanzetti'yi, hele daha şimdiden lânetleme olan o zavallı hırsız dine nasıl döndüreceğini, hatta döndürüp döndüremeyeceğini bir türlü tasavvur edemiyordu. Sacco ve Vanzetti ile girmek istediğı tartışmada söyleyeceğı şeyleri durmadan içinden tekrarlıyor, ama, varmak istediğı hedef karşısında da durmadan geri çekiliyordu. İçin için yaptığı bu tartışma sonunda, meleklerin bile ayak basmaktan korkacakları bir yerde sonu ne olacağı belli olmıyan bir teşebbüse girişmemek, bu aşırı düşünceli insanları kendisinden ayıran engelleri aşmağa kalkışmamak kararını verdi. Bütün kuvvetini mukavemetin en zayıf olacağı noktada, yani hırsız ve cani Celestino Madeiros'un ruhu üstünde tophyacaktı.

Celestino Madeiros'u seçtiğinden dolayı hiç bir vicdan azabı duymadı. Çünkü, Sacco ile Vanzetti'nin işle-

dikleri cinayet, belki de, her türlü af umudunu ortadan kaldıracak bir ahlâk bozukluğuna delâlet etmiyor muydu? Bu iki adam kızıl canavarın uzun dilinin ucunu temsil ediyordu. Bu canavar, şimdi, zehirli ağzı ile Avrupa'nın bütün güzelliklerini ve zenginliklerini yiyip yutuyordu.

Öteki ikisinin işledikleri suçlardan daha hafif suçlar işlemiş bir hırsızın, bir katilin kendisine itirafta bulunması, af dilemesi fikri kendisini daha fazla hoşnut edecekti.

Bununla beraber, karşısına çıkan bir garip benzerliğin gözüne çarpmaması için rahibin pek duygusuz olması lâzım gelir. Ortada, milyonlarca insan tarafından sevilen, biraz sonra çarmıha gerilecek iki insanla, bu ikisi arasında, yine öldürülecek olan bir hırsız var. Din bakımından ne kadar küfür sayılırsa sayılsın, rahip bu âkıbeti, yine devletin arzusu ile ve iki hırsızla birlikte öldürülen İsa'nın âkıbetine benzetmek düşüncesinden kendini alamamıştı.

«Kim bilir, belki de bu Celestino Madeiros'u mahsus buraya kapamışlardır; kim bilir, belki beni de mahsus buraya yolladılar? diye içinden geçirdi. Bu niyetin ne olduğunu iyice bilmiyorum, ama, böyle bir niyet bulunduğunu seziyorum. Ben ne piskopos, ne de kardinal olduğuma göre, bu niyetin dış görünüşüne uymakla yetinir, işi fazla kurcalamadan, beni götüreceği yere kadar peşinden giderim.»

Sonra, dönüp, Başgardiya:

— Sacco ile Vanzetti'ye günahlarını itiraf ettirmek için yeni bir teşebbüste bulunmanın hiç bir faydası olmayacak, değil mi? dedi.

— Evet, olmayacak. Zaten, buna da hakkınız yok, sanırım.

— Öyleyse, yalnız hırsızla meşgul olayım, dedi ra-

hip ve ölüm evinin üç hücresinin önüne gelinceye kadar hiç konuşmadı, hep sustu.

Hava mukadder âkıbetle öyle dolu, umutsuzlukla öyle buz gibi idi ki, rahip Başgardiyanı can yoldaşı bilip, ona iyice sokuldu, Madeiros'un hücresi önüne gelinceye kadar hiç yanından ayrılmadı.

O zaman, Başgardiyan:

— Celestino, dedi, son dakikaların yaklaştığı için, konuşasın diye sana bir rahip getirdim.

Rahip Başgardiyanın önüne geçti ve Madeiros'un temiz ve tertipli olan hücresinin içini gördü. İçeride bir bölme, birkaç kitap vardı, o kadar. İnsan buraya nasıl giriyorsa, dünyadan öyle çıplak ayrılıyordu. Göz ucu ile baksa, rahip Sacco ile Vanzetti'nin hücrelerini görebilirdi. Ama, bütün kuvvetini şimdi yapacağı iş üstünde toplayıp, oraya bakmamak için kendini zorladı.

Madeiras yatağının üstünde doğruldu. Başını sağa doğru çevirip, sakın sakın oturdu. Başgardiyanın sesini duyunca, dönüp hücrenin kapısına bakmadı. Rahip ona bakarken: «Saatın dokuzu geçtiğini, artık bu dünyada umudu kalmadığını acaba biliyor mu?» diye içinden geçirmişti. Bunu bildiğini kabul ederek Madeiros'un kendisine son derece sakın bir eda ile: «Size de, rahibe de teşekkür ederim, ama, rahibe söyleyin, gitsin, istemiyorum, ona ihtiyacım yok» diye cevap vermesinden içinde olağanüstü bir endişe doğduğunu anlatacak bir hareketle bulunmadı.

Rahip mırıldanarak Başgardiyanı:

— Bütün gün hep böyle miydi? Hep böyle sakın ve az endişeli miydi? diye sordu.

Başgardiyan Madeiros'un şimdiki davranışı karşısında şaşırıp, aynı eda ile:

— Katiyen böyle değildi, diye cevap verdi. Hiç görülmedik bir şey. Sabahtanberi hiç yerinde duramadı,

büyük bir heyecan içindeydi. Hatta bazan büyük sinir nöbetleri geçirip, kafasına vurulunca ölümün yaklaştığını anlayan bir domuz gibi, korkudan bütün kuvvetile böğürdü durdu.

— Peki, öyleyse, ne yapalım? diye rahip sordu.

— İsterseniz kendisile konuşunuz? diye Başgardiyan karşılık verdi.

Böyle bir şeyle hiç karşılaşmamış olan rahip: «Bir katilin ruhuna nasıl yaklaşılr? Mücadeleye nereden başlamalı?» diye içinden geçirdi. O zaman meseleyi Madeiros'un cevabı kadar basit ve dolaysız bir şekilde ortaya koymağa karar verdi.

— Niçin rahip istemiyorsunuz, evlâdım? diye Madeiros'a sordu.

Bunun üzerine, Madeiros doğruldu, dönüp hücrenin kapısına baktı, duru ve kararlı bakışlarla parlıyan gözlerini rahibe öyle bir dikti ki, rahip bu gözlerin kendisini delip geçtiğini, dinî akidenin yüksekliklerinden fırlatıp aşağı attığını ve karşısında ölümü bekliyen pek genç bir insandan başka bir şey bulunmadığını anlayacak seviyeye getirdiğini hissetti. Gözlerle gördüğü - bütün mucizelerin, belki de, en hayret verici ve en harikulâde olanı - bu mucize rahibin gençliğindenberi birer silâh olarak kullandığı ince safsata ve delil cilâsını silip süpürüverdi, ruhuna kadar işledi. Onun için, cevap bekliyen bu adam verilen cevap karşısında hiç te fazla hayrete düşmedi.

Madeiros zihnini toparlayıp, söyleyeceği kelimeleri kılı kırk yarararak araştırdı. Çünkü, söyledikleri belki korkuyu da ifade edecekti. Sakin bir eda ile şunları söyledi:

— Rahip filân istemiyorum. Şimdi, korkmuyorum artık. Bugün, dün, daha önceki gün hep korku ile geçti. Her Allahın günü binlerce ölümün ıstırabını çekiyordum.

Bundan daha müthiş bir korku olamaz. Ama, şimdi, Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti adlı iki arkadaşını var. Benimle konuştular, yüreğimdaki korkuyu dağıttılar. Rahibe işte bunun için ihtiyacım yok artık. Ölümden korkmayınca, öldükten sonra olacak şeylerden ne diye korkayım?

Rahip son bir çaba gösterip:

— Size ne dediler! Bunlar tanrının ihsan ettiği affı size getirebilirler mi? diye sordu.

Madeiros bir çocuk saflığı ve sadeliği ile:

— Onlar bana insanoglunun affını bağışladılar, diye cevap verdi.

— Benimle birlikte dua etmek ister misiniz? diye rahip ısrar etti.

— Hiç bir şey istemiyorum artık, diye Madeiros cevap verdi. İki arkadaş buldum, dünyada kaldığım sürece benimle beraber olacaklar.

Bu sözleri söyledikten sonra, Madeiros yatağına uzandı; ellerini başının altına koyup, gözlerini kapadı. Rahip te artık onunla konuşmağa devam etmek cesaretini kendinde bulamadı.

Bunun üzerine, rahip ile Başgardiyan geldikleri gibi gittiler. Ama, rahip, Sacco ile Vanzetti'nin hücrelerinin önünden geçerken, bir defa içeri baktı, Yeni - İngiltere'ye yeni bir efsane kazandırmış olan insanları gördü. Rahip bunlara bakınca, onlar da baktılar, rahiple göz göze geldiler.

Şimdi, rahip koridorlarda hızlı hızlı yürüyordu. Ama, ne kadar hızlı yürürse yürüsün, Başgardiyan bu yürüyüşün bir kaçış olduğunun farkına varmasın diye, kendini kontrol edebiliyordu. Arkasında kalan, ama, kendisini çok geride bırakan ölüm evinde bir sır vardı; yalnız kendi anlayışına meydan okumakla kalmayıp, rahip olarak varlığını da tehdit eden bir sır. Onun için, bu sırdan uzaklara, çok uzaklara kaçıyordu.

XVII

Başgardiyan hele şükür rahipten yakasını kurtardığına pek sevinmişti. Çünkü, yapacak çok işi vardı. Neredeyse, saat ona geliyordu. İdamın, korkunçluğu dışında, ne dertleri olduğunu herkes bilirdi. Başgardiyan felsefe yapacak kadar -hapisane gardiyanı olduysa, felsefe yapmak hakkını kaybetmedi ya! - keyifli olduğu zamanlar, gördüğü işleri, büyük ve karmaşık cenaze işleriyle uğraşan bir kurum müdürünün gördüğü işlere benzettiğı, bu konu üstünde düşündüğü olurdu. Eğer, bu böyle ise, o bu işte yoktu. Hayatın sonunda başında yapılandan daha fazla merasim yapılmasını değiştiremezdi; yapsa yapsa, buna karşı gelebilirdi, o kadar.

Başgardiyan, ilk önce, ölüm evine yakın olan gardiyanların oturmalarına mahsus salona gitti. Çünkü, burasını gazetecilere ayırmıştı. Burası, gerek idamı seyretmek, gerekse idam sırasında orada bulunmak için özel davetiyeler gönderilen gazetecilerle daha şimdiden dolmuştu. Başgardiyan gazetecilerle iyi geçinmenin önemli olduğunu bilirdi; onun için, hepsinin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için lüzumlu olan her şeyi yapmıştı. Salonun havası buram buram tüten sıcak kahvenin kokusu ile dolmuş, masaların üstü sandviç ve pasta kümelerile yığılmıştı. Başgardiyan o gün için on kilo salam, jambon, kaz ciğeri, dil, vb. aldirtmıştı. Çünkü, hapisanede yemek yiyenlerde burada yiyeceğın içeceğın hiç esirgenmediğı izlenimini mutlaka uyandırmak için, bu kadar basın tem-

silcisinin de isteklerini aynı anda karşılamamanın şart olduğunu düşünmüştü.

Telefon kumpanyası da yardımlarını esirgememiş, idamla ilgili bütün ayrıntıların hiç gecikmeden, hiç güçlük çekmeden her yere ulaştırılabilmesi için, tesisata yeniden altı hat eklemişti. Gazeteciler düşüncelerini, aydın kişi heveslerini ifade edebilsinler diye, Başgardiyan da tomar tomar müsvedde kâğıdı, deste deste kurşun kalem hazırlatmıştı.

Bütün dünyanın dikkatini kendisi, hapisanesi ve Massachusetts'in bu özel köşesi üstüne çekmesine sebep olan olayları acı bir alayla düşünmemiş değildi, ama, kendisinin bir hiç olduğu bu durum karşısında yine boyununu eğdi ve bu şartlar altında yapılacak en iyi şey, hiç sızıltı vermeden, tatsız bir olay olmadan, her şeyin yolunda gitmesini sağlamaktır, sonucuna vardı.

Salona girince, gazeteciler etrafını aldılar, kendisine soru üstüne soru sormağa başladılar. Her türlü ayrıntıları, gardiyanların, yardımcılarının, hapisane doktorunun, idamda uzaktan yakından ilişkisi olan herkesin adını öğrenmek istiyorlardı. İki mahkûmun hayatlarını kurtaracak bir tecil kararının bir saniye sonra gelmiyeceğinden mutlaka emin olmak düşüncesiyle, son ana kadar Valinin bürosu ile temas halinde bulunup bulunmayacağını da kendisine sordular. Bundan başka, mahkûmların idam ediliş sırasını da öğrenmek istiyorlardı.

— Baylar, Baylar, rica ederim, diye Başgardiyan ıtır etti. Bütün bu sorduklarınıza cevap vermeğe kalkışacak olursam, hepimiz de burada sabahlarız. Oysa, benim yapılacak çok işim var. Yardımcılarımdan birini emrinize verdim. Öğrenmek istediğiniz şeyleri size benim kadar yetki ile izah edecektir. Şunu unutmamalısınız ki, biz birer memuruz, bize son derece tatsız bir görev yüklenmektedir. Ben ne yargıcım, ne de polis memuru-

yum. Sadece, bu hapisanenin başgardianıyım. Vali ile temasta bulunmak için, elbette ki, elimden gelen her şeyi yapacağım. Bu iki insanı (mahkûmu) çok iyi tanıdığımı, bunlara adalet alanında olduğu gibi, kanun alanında da mümkün olan her yardımı yapacağımı anlıyacaksınız. İdam sırasına gelince, ilk önce Celestino Madeiros'un, sonra Nicola Sacco'nun, daha sonra da Bartolomeo Vanzetti'nin ölmelerine karar verdik. Baylar, size yapabileceğim dostluk bu kadar. Daha fazlasını yapmak elimden gelmez.

Gazeteciler kendisine hararetle teşekkür ettiler. Başgardian ne fazla, ne de eksik söylemekle, bu durumda gösterdiği hünlerden, verdiği güvenden az buçuk gurur da duydu.

Başgardian gazetecilerle meşgul olduğu sırada, hapisanenin doktoru, elektrikçisi, iki gardianı ve berberi ölüm evine gelmişlerdi. Gazetecilerin en küçük hareketlerinin ifade ettiği mana üstünde bunlar da Başgardian kadar hassastılar, ama, gazetecilerle meşgul olacak yerde, üç mahkûmla uğraşmak zorundaydılar. Onun için, kendilerine verilen tatsız işleri yapmakta pek cesaret sahibi olmamalarına hiç şaşmamalıdır. Bu korkunç utanç duygusunu duyduklarından, belki de cesaret bulmak için, kendi aralarında konuşuyor, kendi durumlarını büyütüyor, olayları yarın nasıl anlatacakları üstünde birtakım fikirler öne sürüyorlardı. Bununla beraber, hepsi de kendilerini son derece rahatsız, bu üç mahkûmdan gizlice özür dilemeğe mecbur hissediyorlardı. Berber bir taraftan saç tıraşı yaparken, bir yandan özür diledi:

— Anlıyorsunuz ya, dedi Vanzetti'ye, burda bu zanaatı görmek benim için büyük bir bahtsızlık. Ama, elimden ne gelir?

— Hiç bir şey gelmez elinizden, diye Vanzetti gü-

ven veren bir sesle cevap verdi. İşiniz bu sizin, yapacaksınız. Söylenecek hiç bir şey yok.

— Size yardımı dokunacak bir şeyler söylemeyi pek isterdim, diye berber ısrar etti.

Vanzetti ile işini bitirince, elektrikçinin kulağına fısıldayıp, tecrübenin sandığı kadar kötü sonuç vermediğini, bu Vanzetti'nin, muhakkak ki, fevkalâde ve iyi düşünen bir insan olduğunu söyledi. Oysa, Sacco hiç bir şey söylemedi, ağzından tek kelime çıkmadı. Berber konuşmak istedi ama, Sacco yüzüne öyle garip garip baktı ki, berberin söyleyeceği sözler gırtlığında takıldı kaldı.

Berber Madeiros'a karşı bambaşka bir his duydu. Bu adamda bir çocuk saflığı ve sadeliği vardı; sakinliği berberi son derece korkuttu. Koridora çıkınca, berber gardiyanlarla çok alçak sesle konuştu; gardiyanlarsa, kaygısız kaygısız omuz silkip, Madeiros'un hiç akli başında olmadığını söylediler.

Gardiyanlar mahkûmların elbiselerini çıkarıp, bunlara bu iş için yapılmış elbiseleri giydirirlerken, elektrikçi gözlerini hiç gardiyanlardan ayırmamıştı. Mahkûmlar ölümün kara elbiselerini giydiler, hücrelerinden elektrikli iskemleye giden kısa yolda bu elbiselerle yürüyeceklerdi.

Vanzetti o korkunç elbiseyi giyerken yavaşça:

— Bak, nişanlı süsleniyor! dedi. Yüreği şefkat dolu devlet bana sıcacık elbiseler, başımı tıraş edecek usta bir berber yolluyor. Size tuhaf bir şey söyleyeyim mi, içimdeki korku uçup gitti. Şimdi kin ve nefretten başka bir şey duymuyorum artık.

Vanzetti bu sözlerini İtalyanca söylemişti; gardiyanlar onun ne söylediğini anlamamışlardı, ama, berber anlamış, hapisane doktoruna İngilizce olarak alçak sesle

tekrarlamıştı. Doktor böyle bir meslekte gerekli olan bir hayasızlıkla omuzlarını silkti.

Elektrikçi ölüm elbiselerinin pantolonlarını ve yellerini yırtmak ve yarınakla görevliydi. Kendisini buraya sürükliyen kadere lânet okuyarak bu işi yaptı. Bir aralık eli Vanzetti'nin derisine değdi. Vanzetti birden çekildi, elektrikçiye hakaretle dik dik baktı, sonra, elektrikçinin yaptığı işi izliyen gardiyanlara hakaret dolu bir nefretle baktı.

Vanzetti sert ve kestirip atan bir sesle:

— Bu da bir iş! dedi. Hepiniz bu işi görmeğe hazırsınız. Her devirde sizin gibi insanlar bulunacaktır. Eğer tanrı diye biri varsa, ölüme uşaklık eden hadım ağalarına o bile merhamet etmezdi. En çok arzu ettiğim şey, mücadele ederek ölmektir. Ne yazık ki, kader beni sizin gibi insanların karşısına çıkardı. O iğrenç elleriniz bana değmesin! Uşaklık ettiğiniz efendilerin çamuruna bulanmış o pis ellerinizi çekin!

Berber bu sözleri yine İngilizceye çevirdi. Doktor:

— Başka ne demesini istiyordunuz yani? diye karşılık verdi. Bir insana edilecek en büyük kötülük, onu öldürmektir. Canı söylemek istiyorsa, söylesin; söylemesine de engel olamayız ya! Söylediklerini artık bana anlatmayın. İstedğini söylesin.

Gardiyanlar hücrelerin kapılarını kapadılar. Üç hücrede de karalar giydirilmiş birer insan vardı. Madeiros hiç değişmemişti. Kara elbiselerile yine yatağına oturmuştu, eskisinden daha sakın bir hali vardı. Oysa, Nicola Sacco ayakta durmuş, bu kara elbiselere tuhaf tuhaf bakıyordu. Vanzetti ise, yine kapının yanındaydı, kapıdaki küçük pencereden yüzü iyice görünüyordu. Öfkeli olduğu belliydi. Yüreği yaşamak arzusu ile dolup taşıyordu.

Hayatının birçok safhalarını hiç acı duymadan, hiç

yanmadan, ama, gittikçe artan bir öfke ile hatırladı. İtalya'nın bir köyünde geçen hür ve başı boş, mutlu hayatı, güneş altında parlıyan meydan gözünün önüne geldi. Annesini öptü, yüzünün yumuşaklığı ve sıcaklığı içine işledi. Bu sevimli kadını hasta ve zayıf düşmüş görünce, yanına çöktü, ona kuvvet vermeğe çalıştı. İçindeki bu hayat ve mücadele aşkının manasım daha o zamanlar anlamaya başlamıştı. Kendini bir kuyuya benzetiyordu, kana kana su içebileceği bir kuyu. Oysa, Vanzetti'nin kendisi bir türlü suya kanamıyordu.

Annesinin ölümünden sonra, İtalya ile ilgisini kesmişti. Sağken bu kadının etrafında yarattığı şiir dolu âlemden kaçışı gözünün önüne geldi. Çalışmak ve mücadele etmek, kuvvetli ve haklı isteklerle yüreği dolup taşarak günlük ekmek parasını kazanmak. Bartolomeo Vanzetti'nin hayatı, varlığı ve hayatı ile varlığının manası artık bu olmuştu. Sacco'ya hiç benzemiyordu. Hayatın güçlüklerine ve fırtınalarına karşı mücadele etmek için, ama, aynı zamanda da, yaşamasına devam etmek için doğmuştu. Şimdi, teslim olamazdı. Yaşamaktan ve mücadele etmekten vazgeçmenin imkânsız olduğunu, ölümün kabul edilmesi imkânsız bir şey olduğunu, bunun bir çıkar yolu olması gerektiğini bütün vücudu ile haykırıyordu. Çünkü, ileri doğru atacağı daha birçok adımlar vardı, daha söyleyeceği birçok sözleri olacaktı, meydan okuyacağı daha birçok günler gelecekti. Hayata ancak hayat cevap verebilirdi, ölümün hayata vereceği hiç bir cevap yoktu. Ölüm bir canavardı, düşmanlarının tap-tıkları iğrenç, korkunç ve zalim tanrıydı. Bütün nefreti, bütün öfkesi, bütün gazabı ile ölüme meydan okuyordu. Hayat nasıl kendisine bağlıysa, kendisi de hayata öyle bağlıydı. Ne düşündüğünü, o sırada ağzından çıkan şu sözlerle ifade etti:

— Yaşamalıyım, mutlaka yaşamalıyım! Anlıyor mu-

sunuz? İşe daha yeni yeni başladım. Mücadele devam ediyor. Yaşamalı ve bu mücadeleye katılmalıyım. Ölmek istemiyorum! Beni öldüremezsiniz!..

Doktor gazetecilere ayrılan odaya gidip, Başgardiya-na raporunu verdi. Başgardiyan masalardan birinin üstüne çıktı, özel muhabir, gazeteci ve yazar kalabalığına susmalarını rica etti:

— Baylar, durum şudur, dedi. Mahpusları idam edilmeleri için hazırladık. Yani elbiseleri değiştirildi, kafaları da tıraş edildi. Massachusetts valisi tarafından tespit edilen idam anma, yani gece yarısına bir saat kadar vakit kaldı. Saat on bir buçukla on iki arasında, tesisatın verilecek elektrik ceryanına dayanıp dayanamayacağını kontrol edeceğiz. Işıkların zayıfladığını görünce, biliniz ki, bu kontrol işi yapılmaktadır. Şimdi, ben büro-ma dönüyorum. Devlet valisine telefon edeceğim, verilecek bir emirleri varsa, derhal bildirmelerini rica edeceğim.

XVIII

Son saat gelip çattı. Saat on bir ile on iki arasında uzayıp giden bu zamanla gün sona erdiği gibi, daha birçok şeyler, birçok umutlar ve hayaller, bazılarında da, adaleti zorla kabul ettirebilecek bir halk iradesinin bulunduğu hakkında besledikleri inanç sona erecektir. Bu iş için arzu etmenin, rica etmenin, istemenin ya da inanmanın yetmediğini anlayıp, bu son saatta uyanık bir sessizlik içinde olan milyonlarca insan vardı.

Devlet konağı etrafında gösteri yapan kalabalık bu son saatta daha da kabarmıştı. Hatta, bu kalabalık arasından hapisaneye yürümeyi isteyen sesler de yükselmişti. Ama, gösteriye katılanlar iyice anlamışlardı ki, bu türlü hiç bir teşebbüs ne olayların gidişini durdurabilir, ne de o feci âkıbeti önleyebilir. Devlet valisi ara sıra oda penceresinden perdeyi aralayıp, aşağıdaki kalabalığa bakıyordu. Ama, yürüyüş halindeki bu kadınlı erkekli kalabalığa baka baka, artık, hiç bir heyecan duymamağa alışmıştı.

Londra'da, daha saat beş olmamıştı. Herkes, hiç gözünü yummayıp, bütün gece yas tutmuştu. Kömür ve dokuma işçilerinin, rıhtım hamallarının yüzleri uykusuzluktan çökmüş ve morarmıştı. İşçi saflarında son saatın gelip çattığı haberi dolaşınca, yorgun ve bitkin karaltılardan derin bir «ah!» yükseldi ve sanki zaman ile mesafenin azim ve iradelerine set çekmesi karşısında duyulan tevekkülü ifade etmek istermiş gibi, işçilerin omuzları biraz daha çöktü.

Rio de Janeiro'da, Amerikan büyük elçiliği önünde toplanan büyük bir kalabalık gecenin ikisi ile üçü arasında, öyle bağrışarak meydan okuyor, öyle kükrüyordu ki, göklerin ta derinliklerinde yansıyan bu sesler, gidip, Massachusetts'deki Boston şehri insanların kulaqlarını cınlatacak sanırdınız.

Moskova'da, işlerine gitmek için evlerinden çıkan işçiler öbek öbek toplanmışlar, duvar gazetelerini okuyorlar, birbirlerine: «Boston'da saat kaç, şimdi?» diye soruyorlardı.

Hıçkırıklarını ve gözyaşlarını tutanlar çoktu, ama, duydukları acıyı açıkça ifade edenler de az değildi. Amerikan büyük elçiliği önünde toplanan Fransız işçi sınıfı temsilcilerinin durumu da buydu.

Varşova'da, ortalık ağarırken, gösteriler ya yasak edilmiş, ya da dağıtılmıştı. Geceleyin, birçok işçi tıpkı hayaletler gibi, sessiz sessiz her yeri dolaşmış ve Varşova halkını Sacco ile Vanzetti'yi kurtarmak için tekrar ça-ba göstermeğe çağıran son gizli afişlerini şehrin duvarlarına asmayı becermişlerdi.

Çok uzaklardaki Avustralya'nın Sidney şehrinde tam öğle vaktiydi. Rıhtım hamalları kancalarını ve iplerini bırakmışlar, sekizer kişilik sıralar halinde şehri dolaşıp Amerikan büyük elçiliği önüne gelmişler, iyi yürekli kunduracı ile işportada balık satan zavallı adamın canlarına kıyılmamasını hazin bir şekilde ve ısrarla istemişlerdi.

Bombay'da, büyük bir pamuk ipliği fabrikasındaki işçiler daha iş başı yapar yapmaz, içlerinden biri keklik gibi bir makinanın üstüne sıçramış ve arkadaşlarına şunları söylemişti: «Biraz sonra ölecek iki arkadaşımızın hatırasına saygıda bulunmak için işi bir saat durduracağız.»

Tokyo'da, polisler Amerikan büyük elçiliği önünde toplanan işçileri, uzun sopalarını kullanarak, vahşice da-

ğitmişlardı. Tokyo'da tam ögle vaktiydi. İşçi sınıfının oturduğu gecekondu mahallelerinde, her yerde herkes birbirine haber soruyor, bazıları da gizli gizli ağlıyorlardı.

Her yerdeki bu şikâyetler, bu «ah!» lar zaptedilmiş, plâğa alınmış olsa, görülecekti ki, bu şikâyet, bütün dünyayı saran büyük tasanın boğuk bir yankısından başka bir şey değildi. Hakikat şudur ki, bundan önce, dünya tarihinde böyle evrensel, böyle herkesi saran, insanoğlunun ne olduğunu böyle iyi anlatan bir şey görülmemişti.

New York'ta, Union Square meydanı, tasalarını, milyonlarca insanın tasanına katmak için gelmiş sessiz insanlarla dolmuştu. Her dakika kulaktan kulağa haberler dolaşıyordu. Union Square'da toplanmış kadın ve erkekler birbirlerine iyice sokulmuştu. Sanki o uğursuz ve korkunç yabancı memleketten gelecek kara ölüm habesine daha iyi dayanmak gücünü bulmak istermiş gibi. Çünkü, bu kara haber iki işçi ile hırsızın hayatını alıp götürdüğü gibi, bunların hayatının da bir parçasını alıp götürecekti.

Colarado'da Denver'de saat iki sularıydı. Bu sebeple, bura insanları durumda bir değişiklik olması ihtimalini hâlâ ummaktaydılar: Çünkü, hâlâ dilekçe imza ettirmeğe, telgraflar göndermeğe ve Boston'daki Vali konağına telefon etmeğe devam ediliyordu. San Fransisco'da saat akşamın sekizi, sekiz buçuğuydu. Burada da durum aynıydı. San Fransisco'lu kadın ve erkek işçiler, öfke içinde, yası yası protesto yürüyüşü yapıyorlardı, ama, buradaki Sacco ile Vanzetti'yi Savunma Komitesi'nde de Denver'deki heyecanlı ve umutsuz faaliyet hâkimdi.

Amerika Birleşik Devletlerindeki on ikiden fazla büyük şehirde bu Savunma Komiteleri vardı. Bu Komitelerin ya kira ile tutulmuş bir büroları, ya sadece bir masa-

ları, ya da bir ailenin evindeki salonda kendilerine ayrılmış bir köşecikleri vardı. Bu Komitelerin üyeleri nereden olursa olsun toplanıyorlardı. Çünkü, bu iyice kaynaşmış küçük insan topluluğunu kurmakla, kuvvetlerini arttırdıkları ve kendi kardeşleri olan iki insanı savunmak için bir şeyler yaptıkları duygusunu taşımaktaydılar.

Boston şehrinin üstüne büyük bir kara bulut çökmüştü. Bu şehirde hiç bir erkek, hiç bir kadın, hatta hiç bir çocuk yoktu ki, Devlet hapisanesinde olup bitenleri, bazan ıstıraba kadar varan, bir kederle derin bir şekilde anlamış olmasın.

Küçük Charlestown yarımadası üstündeki hapisanenin ışıkları parlıyordu. Hem endişe, hem de korku içinde olan muhafızlar mitralyözlerinin arkasına sinmişlerdi. Devlet milis teşkilâtı ile polisten vücuda gelen devriye, duvarları karış karış kontrol ederekten kol geziyor, sivil polisler de civardaki sokaklarda dolaşıyorlardı. Dünyada, hatta Boston'da olup bitenler, mesleği ve hayattaki amacı insanlara hayvan sürüsü muamelesi etmekten ibaret olan bu adamların gözünde anlaşılmaz bir sırdı ve insanların büyük bir kısmının iki nalet aşırı solcunun ölümü ile niçin bu kadar ilgilendiklerini izah edecek en küçük bir ipucu bulmalarına imkân yoktu. Resmî ağızlar ise, bu iki adamın komünistlerce, komünistler tarafından güdülen maksatlar uğrunda kullanıldıklarına herkesi inandıрмаğa çalışıyorlardı, ama, verilen kararı protesto hareketleri o kadar yayılmış ve genişlemişti ki, bu izaha kimsenin kanmasına imkân yoktu. Onun için, bu iki İtalyandan nefret etmek ve bunların mukadder âkıbetlerini yürekte istemek ihtiyacında olanlarca soru havada ve cevapsız kalmıştı.

Her ne olursa olsun, gelip çatan bu son saat Sacco ile Vanzetti'nin savunmasına yakından ilgi gösterenler

için adeta bir cehennem haline gelmişti. Bu iki insana karşı âdil davranılması için kuvvetlerini harcıyanların sayısının ne kadar olduğunu söylemek imkânsızdır, ama, yüzbinlerce olduğu, bu son saatte her birinin türlü azaplar içinde bulunduğu muhakkak. Ceza Hukuku Profesörü de bunlardan biriydi. Birtakım arkadaşlar bulmak ihtiyacı, eylemde bulunmak ve kendisi gibi düşünenlerle temasta bulunmak ihtiyacı, kendisini tekrar gösterilere katılmağa sürüklemişti. Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti'nin ölümünün yaklaştığı bir sırada, yürürken, içine daldığı facianın derin manasını anlamağa çalışıyordu. Boston işçi sınıfı ile bütün dünya işçilerinin aksine, kendine sorduğu sorulara bu iki adamla kendini düpedüz bir sayarak cevap vermesi mümkün değildi. Profesörün düşünce ve anlayış tarzı daha karışıktı, daha dolambaçlıydı. Bu yüzden de o derece basit bir şekilde tatmin edilemezdi. Bütün öteki insanlar gibi, o da gelecek hakkında hiç bir görüşe sahip değildi; tabii, ileride olacak olayları da, bu olaylar da oynıyacağı rolü de önceden sezemezdi. Ama, «yüce iktidar koltuğuna oturanlar basit insanlardan ve zulüm görenlerden farklıdır» diye halk tarafından verilen hükmün ne mana ifade ettiğini anlamıştı. İktidar meselesinin birtakım istidalarla, dilekçelerle halledilemeyeceğini de anlamıştı. Ama, yine de öyleyken, bu türlü düşüncelerin doğurduğu kaçınılmaz sonuçlar karşısında geri geri çekilmişti. Sacco ile Vanzetti'nin serbest bırakılmasını isteyen milyonlarca insandan yalnız Birleşik Amerika Devletlerinde bulunanlar bir tek hareket olsun vücuda getirebilselerdi, dünyada hiç bir kuvvet bu harekete karşı çıkamazdı. Ama, bu hareket fikri aklına gelince, içine bir korku düştüğünü, bu hareket fikrinin kendince kabul ve tasvipten fazla bir mana ifade etmediğini ve bu fikre az buçuk korku ve endişe karıştığını anlamıştı.

Bu korkunun bir kısmı protesto yürüyüşüne katılmış olan emekçi kalabalığı ile ilgiliydi. İçinden şunları geçirmişti: «Ne duyuyorlar? Ne düşünüyorlar? Yüzlerinden bir şey anlamak ne kadar da zor! Heyecanlı görünmüyorlar, ama, derin bir heyecan duydukları muhakkak. Bunu anlamak için çocuklarını kucaklarında taşıyan kadınlara ve çalışmaktan yıpranmış erkeklere bakmak yeter. Bunları bu yaşlı yürüyüşe katılmağa sürükleyen ıstırabın her halde özel bir manası olmalı. Bu mana ne olabilir? Ne düşünüyorlar?» Sonra, kendi kendine şöyle söylendi: «Tuhaf değil mi, bu erkeklerin ve kadınların düşündükleri şeylerle bugüne kadar hiç ilgilenmedim. Şimdi, neler düşündüklerini öğrenmek istiyorum. Bunları Sacco ve Vanzetti ile birleştiren özel bağların mahiyetini bilmek istiyorum. Yüreğime korku salan şeyin ne olduğunu öğrenmek istiyorum.»

Gerçekten, korkmasının türlü sebepleri vardı ve bu korku türlü şekillerde kendini gösteriyordu. Sacco ile Vanzetti'yi biraz sonra bekliyen âkıbeti düşününce, yüreğini ölümün dondurucu ürpertisi sarmıştı, ama, gösteri yürüyüşü yapanların azimli, kasvetli ve öfkeli yüzlerini görünce, içi başka bir korku ve endişe ile ürpermişti. O zaman şöyle düşünmekten kendini alamadı: «Bunlar ve bunlar gibi milyonlarca insan uyansaydı, o zaman ne olacaktı? Uyanmış olsalar, Sacco ile Vanzetti ölmemeli deselerdi, o zaman ne olacaktı? Ben kimle beraberim?»

Demin bir heyecan duyduğunu inkâr etmeğe ne lüzum var. Duyduğu bu korku ve endişeyi, Sacco ile Vanzetti'yi Savunma Komitesi Genel Karargâhında, demincek, Uluslararası Emegi Savunma teşkilâtından, komünist diye bildiği, bir temsilciye de açmıştı. Uzun boylu, kızıl saçlı, ağır ağır konuşan bir adamdı bu konuştuğu. Vaktile, Kuzey - Batıda nehirde salla odun taşıma işlerin-

de çalışmış olan bu adam, sonra, bir sosyalist olarak devletin temsilcisi seçilmiş, birkaç yıl sonra da Solcu Sosyalist Partisinin kurucularından biri olmuştu. Daha sonra, Komünist Partisi haline gelen bu Partiden olduğunu hiç gizlediği de yoktu. Ceza hukuku Profesörünün, bu çok kederli anda, gidip onu bulması, kendisile konuşması da kısmen bundan ötürüydü.

— Biraz sonra ölecekler. Artık hiç bir umut kalmadı, demişti bu adama.

Komünist ona şu cevabı verdi:

— Son dakikaya kadar umudunu kesmemeli.

Profesör acı bir eda ile:

— Hazırlap bir cevap bu, demişti. Biraz önce hapisanedeydim, oradan geliyorum. Akıbet belli oldu; işin daha başında nasıl hiç bir umut yok idiyse, şimdi de yok. Bu dava beni hasta etti. Masum olduklarını anamdan emdiğim süt gibi biliyorum; yine de öyleyken, birazdan ölecekler. İnsanların dürüst oldukları hakkındaki inancım da yok olup gidecek.

— İnancınız ne de kolayca yok oluveriyormuş, dedi komünist.

— Yaa, sizin inancınız sağlam demek? Bu kuvveti nerden alıyorsunuz?

— Amerika Birleşik Devletleri işçi sınıfından, diye komünist cevap verdi.

— Bunu durmadan tekrarlıyorsunuz, ama, gerçekte tezada düşmüyor musunuz? Ben sizden olanların hiç biri ile bugüne kadar tartışmadım. Sacco ve Vanzetti meselesile çok uğraştığınızı biliyorum. Hatta, bu işte hiç bir çıkar gütmeden, canla başla çalışmanıza bazan hayran olduğum da olmuştur. Ben, başkalarının yaptığı gibi, kızıkları suçlıyalardan değilim. Çünkü, bence, adaletin hüküm sürdüğü bir dünyada herkesin yaşamağa hakkı vardır. İşte bunun için sizinle birlikte çalıştım,

ama, tutumunuz şu anda beni sinirlendiriyor. İşçi sınıfına inanmakmış? İyi ama, hani bu sınıf, nerde? Sacco ile Vanzetti'nin işçi oldukları için, İtalyan oldukları, komünist, tahrikçi oldukları için idam edildiklerini biliyorum. Kabahatın kendisine yükleneceği bir sorumlu bulmak, bir ibret dersi vermek lâzım. Ama, hani emekçileriniz, nerde? Amerikan Emek Federasyonu hiç bir şey yapmıyor, büyük idarecilerinin hepsi de evlerinde. Kalkıp, geçit resmine, gösteri yürüyüşüne bile gelmediler. Ya işçiler, hani onlar nerde?

— Her yerde.

— Bu cevap mı yani?

— Şimdilik, cevap, evet. Siz isterdiniz ki, emekçiler hapisaneyi hücumla ele geçirsinler, Sacco ile Vanzetti'yi kurtarsınlar, değil mi? İnsan böyle saçma sapan şeyleri ancak rüyasında görür. Bu türlü hulyalarla bir sonuç elde edilemez. Sacco ile Vanzetti'yi öldürebilirler. Albert Pearson'u öldürmüşlerdi, Tom Mooney de hapiste yatıyor. Daha birçok kimseler öldürülecek, hapse atılacak, ama, bu, ilelebet böyle devam etmiyecek. Bu korkunç cinayetleri işlemelerinin bir tek sebebi var: Bunu bizden korktukları, cinayetlerine ilelebet katlanmıyacağımızı bildikleri için yapıyorlar.

— Korktukları kimler? Komünistler mi?

— Yalnız komünistler değil, bütün işçi sınıfı. Sacco ile Vanzetti'yi öldürenler, işçi sınıfı ile birlik oluyorlar diye komünistlerden nefret ediyorlar.

— Ne tuhaf fikirleriniz var! diye Profesör bağırdı. Böyle bir gecede ben bunlara nasıl inanayım?

— Zaten, inanmak isteseniz de, inanamazsınız; elinizde değil. Sacco ile Vanzetti ölünce, sizce, bütün adalet ve hak umutları da yok olup gidecektir.

— Pek zalimsiniz.

— Siz öyle biliniz.

— Hem sonra, bunca büyük güçlere karşı mücadele etmenin biraz hafiften sözünü etmiyor musunuz? Bütün dünya bu iki insanın ölmemelerini istiyor; ama, yine de öyleyken, öleceklerdir. Bazı şeylere pek umutla bağlanmıştım, bu umudu da kaybettim. Emekçilerinizin nenin nesi olduklarından hiç haberim yok. Sizi anlamadığım gibi, onları da anlamıyorum.

— Ya Sacco ile Vanzetti'yi? Onları da mı anlamıyorsunuz?

Profesör hazin bir eda ile:

— Sacco ile Vanzetti'yi de anlamıyorum, dedi.

Bu sözler oldukça doğrudu. Çünkü, Profesörün duyduğu ıstırabın büyük bir kısmı umutlarının kırılmasından, inancını kaybetmesinden geliyordu. Netekim, geçit resminde yürüyüşe devam ederken, içinden de şunları geçiriyordu: «Aslına bakılırsa, ben onlar için ağlamıyorum, kendime ağlıyorum. İçimde yerine konmaz, son derece değerli bir şeyler yok olup gidecek. Bunun yasını tuttuğum için ağlıyorum.»

Herkes kendince işte böyle ağlıyordu. Ama, gözleri kuru olanlar, ağlamaktan başka yapılacak bir şeyleri olanlar da vardı. Bunlar bu olayın hatırasını her zaman yüreklerinde taşıyacaklarına, bu hatıraya sadık kalacaklarına yemin ettiler. Bu cinayeti de yazıp, insanlığın ta kaynağına, ilk kölenin sırtına indirilen ilk kırbaça kadar inen alacak verecek hesabını bir daha gözden geçirdiler ve bu gözleri kuru olan insanlar kendi içlerinden dediler ki: «Ağlamaktan daha iyi yapılacak işler var, gözyaşlarından daha güçlü silâhlar var.»

Hapisanede son dakikalar gelip çatmıştı, bu üç insandan ilkinin öleceği an gelmişti. İlkin, hırsız ve katil olan Celestino Madeiros gidecekti. Başgardıyan, yardımcısı iki muhafızla hücrede göründü. Madeiros bunları

bekliyordu. Büyük bir sükûnetle, inanılmaz bir vakarla, iki muhafızın arasma girip, hücresi ile idam salonu arasındaki mesafeyi bunlarla birlikte yürüdü. Salona girince, bir an durdu, orada bulunan seyircilerin yüzlerini gözden geçirdi. Bu seyircilerden bazıları, sonradan, Madeiros'un yüzünde bir öfke şimşegi çıktığını söyledilerse de, bu adamın elektrikli iskemleye otururken hiç heyecanlanmadığını, hiç kederlenmediğini de kabul ettiler. İşaret verildi, iki bin voltluk kuvvet Madeiros'un vücuduna birden saldırdı. Hapisane ışıkları hafifledi, sonra tekrar canlandı. Celestino Madeiros ölmüştü.

Şimdi, sıra Nicola Sacco'daydı. Madeiros gibi, o da vakarla ilerledi; ilk mahkûmun tutumundan sonra, onun bu davranışı bütün seyircilerin yüreklerine korku saldı. Bu iki adamın ölümüne böyle gitmeleri ne tabii, ne de makul bir şeydi. Ama, işte böyleydi.

Sacco ağzını açıp hiç bir şey söylemedi. Elektrikli iskemleye kadar büyük bir sükûnetle, büyük bir vakarla yürüdü, oturdu. Elektrotlar yerleştirildiği sırada, ta karşıya baktı. Hapisane ışıkları hafifledi; birkaç saniye sonra, Nicola Sacco artık hayatta değildi, yaşamıyordu.

En son gelen Bartolomeo Vanzetti oldu. İdam sahnesinde bulunmak ya da bu sahneyi tasvir etmek için gelmiş önemli kişilere ve gazetecilere karşı bir meydan okuma haline geldi bu iş. Sacco'nun sessiz sessiz ölümünden sonra, Vanzetti'nin nasıl davranacağını birbirlerine fısıldıyarak soranlar arasından bir inilti yükseldi. Sanki, kendilerini Vanzetti'nin içeri girişine hazırlamak istermiş gibi, sinirli sinirli fısıldaşıyorlardı; ama, kendilerine cesaret vermek için birbirlerine bir şeyler anlattı-larsa da, yeteri kadar hazırlanamadılar. Vanzetti'nin idam salonuna girişindeki kahramanca heybeti de, kar-

şılarında vakarla duruşunu da önceden kestirmeleri mümkün değildi. Bu üç idamı seyretmeğe gelen kimse-ler ne kadar duygusuz, ne kadar taş yürekli olurlarsa olsunlar, onun soğukkanlılığına, sükûnetine, sahneye ha-kim oluşuna dayanmaları olmayacak bir şeydi. Vanzetti bunların elinden bütün silâhlarını almıştı. Yeryüzünde yalnız ve yalnız adaletin hâkim olmasını isteyen insanın edası denebilecek bir eda ile hepsinin yüzüne baktı ve söylemeğe karar verdiği sözler dudaklarından tane tane, ağır ağır döküldü:

— Sizlere masum olduğumu söylemek isterim, dedi Vanzetti. Bazı yanlışların olmuştur, ama, hiç bir zaman suç işlemedim, hiç bir zaman elimi kana boyamadım, hiç bir zaman.

Orada bulunanların hepsi de katı yürekli kimseler-di, ama, ne kadar katı yürekli olurlarsa olsunlar, boğaz-larına bir şey gelip tıkanmış gibi oldu, bazıları da ses-siz sessiz ağlamağa başladı. Güya Amerikalıya has sayı-lan o her şeye yabancı kalmak, «iki İtalyan anarşisti için neye ben ağlıyorum» deyip gözyaşlarını tutmak hiç biri-nin aklına gelmedi. Hiç biri böyle bir şey düşünmedi. Ba-zıları gözlerini kapadı, bazıları da başını çevirdi. Sonra, hapisane ışıkları zayıfladı, tekrar canlandığı zaman da, Bartolomeo Vanzetti artık ölmüştü.

S O N

O zamanlar, Boston şehrinde «Athenaeum» adlı bir kulüp vardı; Emerson ve Thoreau gibi bu şehirden olan ünlü kimseler de çok eskiden bu kulübün üyesi idiler. Sacco ile Vanzetti davasında son kararın verilmesinde rol oynayan Üniversite Başkanının bu kulüpte, hiç bir yabancıya, ilk kuşaktan hiç bir sonradan görmeye, hiç bir yahudiye, hiç bir zenciye kapılarını açmamış olan bu kulüpte büyük bir nüfuz ve itibarı vardı.

İdamların yerine getirilmesinin ertesi günü, 23 Ağustos 1927 de, bu kulübün okuma salonundaki gazetelerden her birinin arasına kâğıt bir şerit sokulmuştu; bu şeritlerin üstünde şu yazılar vardı:

«İnsanlar arasındaki kardeşliği Amerika'da bulacağını ummuş olan ve bu umudun hayalile yaşıyan Nicola Sacco ile Bartolomeo Vanzetti, çok eskiden bu umut ve hürriyet memleketine sığınanların çocukları tarafından, bugün, canavarca bir ölüme sürüklenmişlerdir.»

ROMANDA GEÇEN BAZI KİŞİ VE YER ADLARI HAKKINDA

Atgeld (John Peter, 1847 - 1902). — Amerikan iç savaşından sonra seçilen ilk demokrat vali. 1892 ve 1896 yılları arasında İllinois devletinin valisi iken, Haymarket «anarşistleri» aleyhinde açılan davaya tekrar baktırmıştır. Howard Fast, «Peter Atgeld'in çilesi» adlı eserinde, bu valinin hayatını anlatmıştır.

Browning (Daddy ve Peaches). — İhtiyar milyoner Browning 1920 yıllarında kendisinden çok küçük yaşta olan ünlü Amerikan orospusu «Peaches» ile evlenmişti. «Peaches» ihtiyar kocasına «Baba» derdi. Bunların maceraları ve mutlu geçen evlilik hayatının ayrıntıları o devir gazetelerinin hiç dilinden düşmemiştir.

Bunker Hill. — Amerikan iç savaşının büyük ve kanlı savaşı (17 Haziran 1775). Aslında, bu savaşın bir kısmı Bunker Hill yakınındaki Breed Hill tepesinde geçmiştir.

Debs (Eugène Victor, 1855 - 1926). — İnkılâpçı Amerikan sendikacısı. 1894 yılındaki Pullman grevi yüzünden altı ay hapis cezasına mahkûm olmuştu. Amerikan Sosyal Demokrat Partisini 1897 de teşkilâtlandıran odur. Bir tertip eseri olan casusluk suçundan ötürü 1918 de on yıl hapis cezasına mahkûm edilmiş, 1921 de serbest bırakılmıştır.

Donne (John, 1573 - 1631). — İngiliz şiirinde metafizik okulun kurucusu İngiliz şairi. Hareketli ve macera dolu bir hayat yaşamış, kendi devrini övmiyen, hicivci

şairler yazmıştı. Ömrünün son yıllarında manastıra çekilmiştir.

Emerson (Ralph Waldo, 1803 - 1882). — İlerici Amerikan edebiyatı ve felsefesi üstünde büyük bir etki yapan ünlü Amerikan şairi ve tenkitçisi.

Gettysburg. — Amerikan iç savaşının pek kanlı savaşı. Güneyli (gerici) general Lee bu savaşta kuzeyli general Grant tarafından yenilmişti (1 - 3 Temmuz 1863). Başkan Lincoln burada, hürriyete ve demokrasiye inancın ifadesi sayılan bir söylev vermişti.

Hale (Nathan, 1755 - 1776). — Amerikan Kurtuluş savaşında Amerikan kıtası ordusunda yirmi bir yaşında yüzbaşı olarak İngiliz ordusuna karşı savaşmıştır. İngiliz hatlarında casusluk etmek görevini gönüllü olarak üzerine almış, ama, İngilizler tarafından yakalanıp, idam edilmiştir.

Mooney (Tom, 1885 - 1942). — İnkılâpçı Amerikan işçisi. 1916 yılında, bir tertip eseri olan ve bomba ile yapılan bir suikast hareketine adı karıştırılmış, idama mahkûm edilmiştir. Ama, idam cezası müebbet hapis cezasına çevrilmiş, 1939 da serbest bırakılmıştır.

Pearson (Albert, 1785 - 1887). — 1870 ve 1887 yılları arasında mücadele etmiş inkılâpçı Amerikan sendikacısı. «Haymarket anarşistleri» denilen ve bir tertip eseri olan suikast hareketi yüzünden yakalanıp, 1887 de idam edilmiştir. Illinois devleti valisi Peter Atgeld bu davaya yeniden baktırmıştır.

Revers (Paul, 1735 - 1818). — Amerikan Kurtuluş savaşının en ünlü şahsiyetlerinden biridir. Mesleği kuyumculuk ve gravürcülüktü. Revers, Boston'dan Lexington'a kadar uzayan ovayı 18 - 19 Nisan 1775 gecesi atla

geçip, İngilizlerin hücum ettiklerini hemşerilerine haber vermişti.

Thoreau (Henry - David, 1817 - 1862). — Amerikan tenkitçisi ve Emerson'un dostu. Eserlerinin büyük bir kısmı ölümünden sonra yayınlanmıştır. İlerici Amerikan düşüncesi üstündeki etkisi pek büyüktür.

SACCO ile VANZETTI

Onların cebinde fırkamızın bileti yoktu.
Onlar, kurtuluşun kapısına varmayı,
ferdin cesur hamlelerinden uman
iki saf ve namuslu çocuktu!
Ne milyonların rehberiydi onlar,
ne de inzibatlı bir inkilâp ordusunun askeri!
İhtilâlin sıra neferiydi onlar,
İhtilâlin namuslu iki neferi.
Yanıyordu kanlarında şavkı İtalya güneşlerinin.
Koştular temiz esmer alınlarla hayatın sesine,
dövüştüler yanında dövüşen kardeşlerinin.
Yeni dünyada düştüler eski zulmün pençesine!
Yedi yıl ölümün karşısında gülerek durdular.
Elektrikli iskemleye
kadife bir koltukmuş gibi oturdular,
Yürekleri dört bin volta yedi dakika dayandı,
yandı yürekleri
yedi dakika yandı!
Cani değildiler, kurban gittiler bir cinayete,
kurban gittiler dolarların emrindeki adalete!
Hayatlarında olmadıarsa da kitlelerin rehberi,
ölümleriyle şâhâ kaldırdı kitleleri
bu iki ihtilâl neferi!

Nâzım Hikmet